

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор З. Я. Ковальчук. Львів: ЛьвДУВС, 2025. Вип. 1. 106 с.

Виходить двічі на рік.

Мова видання: українська, англійська.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 квітня 2024 року No 1191 (Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-04392).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, буд. 26, м. Львів, 79007, vdzr@lvduvs.edu.ua, тел. (032) 258-63-25)

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС (**протокол від 23 грудня 2024 р. № 11**).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі С – Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини (спеціальність С4 – Психологія).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ковальчук Зоряна Ярославівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної психології Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ – головний редактор.

Богуслав Стелсер (Bogusław Stelcer), кандидат наук, психолог, доцент кафедри харчування та дієтології факультету броматології та харчування, Природничий університет у Познані, Польща.

Заверуха Ольга Ярославівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.

Католик Галина Вікторівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, Інститут управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Кузьо Любов Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення факультету № 2 ІФПНП, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Лялюк Галина Миколаївна, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Угрин Ольга Георгіївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

У публікаціях висвітлено результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology>

УДК 159.9:005.95-057.4:371.21

DOI

Вавринів Олена Степанівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної та соціальної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5166-6887>

Яремко Роман Ярославович,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології та педагогіки
факультету психології та соціального захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вулиця Клепарівська, 35, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2781-7788>

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ ПОЗАШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

***Анотація.** У статті розкрито актуальну науково-практичну проблему – необхідність психодіагностичного супроводу управління персоналом у закладах позашкільної освіти. Обґрунтовано, що сучасне освітнє середовище вимагає від керівників не лише адміністративної компетентності, а й здатності до психологічного аналізу стану, ресурсів, комунікативної динаміки та мотиваційних характеристик колективу. Із метою систематизації дослідження запропоновано векторну модель психологічного аналізу персоналу, що базується на вивченні шести ключових напрямів: особистісні характеристики працівників, міжособистісний клімат, симптоми професійного вигорання, рівень резиліентності та стресостійкості, структура мотивації, а також стилі управлінської поведінки. Для кожного вектора визначено психологічні показники, що потребують вивчення, а також сформульовано очікувані результати, які можуть бути практично використані у процесі кадрового управління, прийняття рішень і формування сприятливого психологічного середовища в закладі.*

Наголошено на необхідності адаптації дослідницьких стратегій та діагностичного інструментарію до специфіки позашкільної освіти, де діяльність має яскраво виражений креативний, соціально орієнтований та міждисциплінарний характер. Підкреслено, що ефективне управління в умовах нестабільності, реформ та зростання професійних ризиків можливе лише за умови наявності об'єктивних психологічних даних щодо потенціалу, проблемних зон і ресурсів персоналу. Психодіагностика у цьому разі виступає не лише як дослідницький інструмент, а й як компонент сучасного освітнього менеджменту.

Узагальнено, що психодіагностичне дослідження управлінської діяльності дає змогу не тільки підвищити ефективність керівництва, а й створити умови для професійного зростання, профілактики емоційного вигорання, оптимізації комунікативної взаємодії та підвищення якості освітніх послуг. Запропонована структура може слугувати підґрунтям для подальших емпіричних досліджень і практичного впровадження в управлінську діяльність закладів позашкільної освіти.

***Ключові слова:** психологічне дослідження, психодіагностика, управління персоналом, позашкільна освіта, психологічний супровід.*

Vavryniv Olena, Yaremko Roman. THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN THE MANAGEMENT OF PERSONNEL OF AN OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION: PSYCHODIAGNOSTIC TOOLS

***Abstract.** The article reveals a topical scientific and practical problem – the need for psychodiagnostic support of personnel management in institutions of extracurricular education. It is substantiated that the modern educational environment requires managers not only administrative competence, but also the ability to psychologically analyze the state, resources, communicative dynamics and motivational characteristics of the team. In order to systematize*

the research, a vector model of psychological analysis of personnel is proposed, which is based on the study of six key areas: personal characteristics of employees, interpersonal climate, symptoms of professional burnout, level of resilience and stress resistance, motivation structure, and styles of managerial behavior. For each vector, psychological indicators that require study are determined, and expected results are formulated that can be practically used in the process of personnel management, decision-making and the formation of a favorable psychological environment in the institution.

The need to adapt research strategies and diagnostic tools to the specifics of extracurricular education is emphasized, where the activity has a clearly expressed creative, socially oriented and interdisciplinary character. It is emphasized that effective management in conditions of instability, reforms and increased professional risks is possible only if there is objective psychological data on the potential, problem areas and resources of personnel. Psychodiagnostics in this case acts not only as a research tool, but also as a component of modern educational management.

It is generalized that psychodiagnostic research of managerial activity allows not only to increase the effectiveness of management, but also to create conditions for professional growth, prevention of emotional burnout, optimization of communicative interaction and improvement of the quality of educational services. The proposed structure can serve as a basis for further empirical research and practical implementation in the managerial activities of extracurricular education institutions.

Key words: *psychological research, psychodiagnostics, personnel management, extracurricular education, psychological support.*

Вступ. Управління персоналом у закладах позашкільної освіти сьогодні постає не лише як адміністративно-організаційний процес, а й як складна соціально-психологічна діяльність, що вимагає глибокого розуміння внутрішніх ресурсів, мотивацій, емоційних станів та міжособистісних взаємин учасників освітнього процесу. Позашкільна освіта має специфічне спрямування на розвиток особистості дитини у вільний від навчання час, а тому ефективність діяльності таких установ значною мірою залежить від якості роботи педагогічного колективу та управлінських рішень, що забезпечують стабільність, натхнення та професійну взаємодію персоналу.

У сучасних умовах зростає потреба в психологічному супроводі управлінської діяльності, що включає не лише аналіз організаційної поведінки, а й використання психодіагностичних інструментів для глибшого розуміння персоналу [1]. Психологічне дослідження стає важливим інструментом в управлінні людськими ресурсами – від вивчення лідерського потенціалу до профілактики емоційного вигорання. Разом із тим проблема системної психодіагностики в управлінні персоналом позашкільного закладу ще не набула належного наукового та практичного розроблення.

У цьому контексті виникає необхідність визначення ефективного діагностичного інструментарію, який дасть змогу оцінити

не лише індивідуальні якості працівників, а й психологічний клімат у колективі, рівень емоційної стійкості, комунікативні ресурси та управлінські стилі. Актуальним постає завдання окреслити психодіагностичні методи, що можуть бути адаптовані до умов позашкільної освіти, забезпечуючи наукове підґрунтя для ухвалення управлінських рішень та розвитку персоналу.

Матеріали та методи. Деякі науковці акцентують увагу на необхідності формування нових векторів розвитку позашкільної освіти, зокрема через інтеграцію сучасних технологій, розвиток інклюзивної освіти та забезпечення психологічного комфорту учасників освітнього процесу.

Так, О. Мелентьєв акцентує увагу на історичних аспектах розвитку позашкільної освіти в Україні, підкреслюючи її соціалізуючий, ціннісно-виховний і громадянсько-орієнтований потенціал. Автор показує, що позашкільна освіта формувалась як гнучка система поза формальними рамками, що від самого початку вимагала ініціативного підходу до управління персоналом, заснованого на творчості, міжособистісній довірі та здатності до адаптації. Цей підхід створює сучасні передумови для переосмислення ролі психологічного супроводу та необхідності його системного впровадження в управлінські процеси [2].

У науковій праці О. Просіної, О. Касьянової та Я. Швень автори підкреслюють необхідність збереження та розвитку мережі закладів позашкільної освіти, оновлення змісту навчальних програм відповідно до сучасних потреб, а також розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти. Особлива увага приділяється впровадженню інноваційних підходів та активному залученню дітей і молоді до освітнього процесу [3].

У посібнику О. Просіної та Я. Швень розглядаються актуальні напрями розвитку позашкільної освіти в Україні. Автори підкреслюють важливість упровадження інноваційних підходів до управління, зокрема через розвиток партнерських відносин, проєктної діяльності та адаптації до змін у суспільстві. Це вимагає від керівників закладів позашкільної освіти високого рівня комунікативної компетентності, гнучкості та здатності до стратегічного мислення [4].

Натомість Г. Васьківська, С. Косянчук та Г. Скиба зосереджуються на дидактичних можливостях інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку освітнього середовища. Автори стверджують, що ІКТ не лише трансформують педагогічні підходи, а й можуть бути корисними у реалізації функцій управління включно з моніторингом професійного стану персоналу, організацією дистанційної взаємодії та впровадженням сучасних форм діагностики. У цьому контексті постає необхідність осмислення ролі цифрових інструментів у побудові психологічного супроводу та діагностичного процесу в позашкільних установах [5].

Проте попри численні наукові праці, присвячені організаційно-управлінським аспектам позашкільної освіти, психодіагностичний вимір управління персоналом залишається недостатньо теоретично та методично обґрунтованим. Аналіз показує, що праці сучасних науковців спрямовані здебільшого на опис освітніх трендів, стратегічних векторів розвитку й організаційних інновацій у позашкільному середовищі. Водночас аспект внутрішнього психологічного стану команди, управлінських стилів, емоційної атмосфери

та особистісного ресурсу працівників згадується фрагментарно, без конкретних психометричних підходів до вивчення цих феноменів.

З. Ковальчук у своїй роботі пропонує структуровану модель психологічного супроводу, яка включає діагностичний, корекційно-розвивальний та консультативний компоненти [1]. Автор підкреслює важливість системного підходу до психологічного забезпечення діяльності закладів позашкільної освіти, що дає змогу ефективно вирішувати проблеми адаптації, мотивації та професійного вигорання персоналу; акцентує на необхідності тісної співпраці між психологами, педагогами та адміністрацією закладу для створення сприятливого психологічного клімату. Це особливо актуально в умовах постійних змін та викликів, з якими стикаються заклади позашкільної освіти. Запропонована модель психологічного супроводу є важливим кроком у напрямі впровадження системної психологічної допомоги в позашкільну освіту. На нашу думку, її варто доповнити психодіагностичним блоком, оскільки в ній переважає функціональний підхід: основна увага зосереджена на консультативно-профілактичній діяльності.

Результати. На нашу думку, запропонована Зоряною Ковальчук модель реалізації психологічного супроводу в позашкільній освіті є важливим кроком у напрямі системного забезпечення психоемоційного благополуччя учасників освітнього процесу. Водночас її фокус переважно функціональний: модель зосереджена на консультативно-профілактичній та частково розвивальній роботі з педагогами й вихованцями. Такий підхід відповідає загальним завданням психологічної служби, однак недостатньо враховує роль психодіагностики як інструменту управлінських рішень, зокрема щодо персоналу.

Доповнення моделі психодіагностичним блоком збагатить програму та сприятиме:

1. Наявності системної оцінки персоналу. У нинішній моделі відсутні елементи діагностики особистісних якостей, стилю комунікації, мотиваційних особливостей чи професійної готовності працівників. А саме ці чинники часто визначають:

ефективність командної роботи;
здатність до адаптації та розвитку;
ризик конфліктності чи вигорання.

2. Можливості об'єктивного моніторингу динаміки. Консультативна діяльність без діагностичної основи має обмежений ефект, бо не дає змоги простежити зміни в психологічному стані персоналу, а отже, вчасно реагувати на негативні тенденції.

3. Наявності бази для ухвалення управлінських рішень. Психодіагностичний блок дає змогу обґрунтувати управлінські дії керівника: перерозподіл ролей у команді, кадрові рішення, формування психологічних умов праці тощо на основі емпіричних даних, а не суб'єктивної оцінки.

4. Профілактиці. Профілактика без чіткого діагностичного підґрунтя може бути неефективною. Наприклад, профілактика вигорання має значення лише за умови, що є виявлений рівень загрози – через відповідні психометричні шкали.

Так, психодіагностичний блок не суперечить, а доповнює функціональний підхід, надаючи:

- індивідуалізовану інформацію про потреби персоналу;
- інструмент оцінки результативності психологічного супроводу;
- основу для формування стратегії розвитку колективу.

Таким чином, інтеграція психодіагностики дасть змогу:

- розширити сферу застосування моделі в управлінській діяльності;
- надати науково обґрунтований інструмент для роботи з персоналом;
- зробити психологічний супровід по-справжньому цілісним – діагностичним, консультативним і розвивальним водночас.

Тим часом досвід організаційної психології та HR-напрям у інших галузях (особливо у сфері бізнесу та формальної освіти) підтверджує ефективність діагностики в таких ключових напрямках, як:

- аналіз психологічного клімату в колективі;
- вивчення індивідуальних стилів управління та спілкування;

- оцінка ризиків професійного вигорання;
- визначення рівня стресостійкості та резиліентності;

- діагностика мотиваційної структури персоналу.

У цьому контексті постає декілька проблемних моментів, які потребують наукового обговорення:

- Відсутність адаптованого інструментарію для позашкільної освіти. Більшість методик, що застосовуються у формальній освіті або бізнес-сфері, не враховують специфіки творчої, гнучкої, часто неієрархічної структури позашкільного закладу.

- Формалізованість управлінської діяльності керівників, які рідко використовують психодіагностику як управлінський інструмент, частіше вбачають її прерогативою лише шкільного психолога.

- Низька підготовленість управлінців до інтерпретації діагностичних результатів, що знижує ефективність їх практичного використання для ухвалення рішень у підборі, розвитку та підтримці персоналу.

- Етичні та організаційні виклики впровадження діагностики в малих педагогічних колективах, де надмірна прозорість може викликати опір або страх перед оцінюванням.

З іншого боку, наявна система освіти (особливо в умовах трансформацій, викликаних війною, диджиталізацією та інституційною нестабільністю) вимагає нових управлінських рішень, які ґрунтуються не лише на інтуїції чи досвіді, а й на науково обґрунтованих психологічних даних.

Таким чином, застосування психодіагностики в управлінні персоналом позашкільного закладу має перспективу стати ключовим ресурсом для:

- профілактики деструктивних процесів у колективі;
- підтримки професійного здоров'я працівників;
- формування ефективної управлінської стратегії.

Це вимагає комплексного наукового розроблення психодіагностичного блоку, його адаптації до умов позашкільної освіти та від-

повідного підвищення управлінської психологічної культури.

Для здійснення повноцінного психологічного дослідження управління персоналом у позашкільному закладі освіти доцільно виокремити кілька ключових векторів, що охоплюють основні психосоціальні та організаційно-поведінкові характеристики учасників освітнього процесу. Такий підхід дає змогу не лише структурувати об'єкт дослідження, а й забезпечити цільову діагностику найбільш релевантних психологічних параметрів, які мають безпосередній вплив на ефективність управління, згуртованість колективу, професійне благополуччя та загальний клімат у закладі.

Вибір психодіагностичного інструментарію обґрунтовується необхідністю поєднання персонологічного аналізу, оцінки міжособистісної взаємодії, психоемоційного стану та управлінських стратегій, що дає змогу отримати багаторівневу картину стану персоналу. До кожного з визначених векторів підібрано валідні та апробовані методики, які можуть бути використані як у межах наукового дослідження, так і в практиці внутрішнього моніторингу.

Особливістю такої моделі є її гнучкість і практична спрямованість: вектори можуть застосовуватись як комплексно, так і частково – залежно від дослідницьких або управлінських цілей. Водночас окреме місце займає можливість доповнення стандартного інструментарію авторськими анкетами, спостереженням чи експертним опитуванням, що дає змогу адаптувати дослідження до конкретного освітнього середовища.

Отже, для дослідження в управлінні персоналом позашкільного закладу доцільно дотримуватися ключових векторів:

1. Особистісні характеристики керівника та педагогічного персоналу.

2. Психологічний клімат і міжособистісні взаємини в колективі.

3. Професійне вигорання та емоційна виснаженість.

4. Резиліентність та стресостійкість управлінців.

5. Мотиваційна структура персоналу.

6. Стилi управлінської поведінки та прийняття рішень.

У табл. 1 подано мету дослідження кожного з векторів, потенційні психологічні показники для дослідження та очікуваний результат.

Висновки. Управління персоналом у позашкільних закладах освіти набуває все більшої складності в умовах суспільних трансформацій, підвищених вимог до освітніх послуг, емоційного навантаження та необхідності збереження командного потенціалу. Традиційні управлінські практики, що базуються переважно на організаційно-адміністративних функціях, виявляються недостатніми для забезпечення стабільності, ефективності та психологічного добробуту персоналу.

У дослідженні обґрунтовано доцільність переходу від функціонального до психологічно орієнтованого підходу в управлінні персоналом, який передбачає застосування системної психодіагностики. Виокремлення шести ключових векторів дослідження (особистісний, комунікативний, емоційний, резилієнтний, мотиваційний та управлінсько-стильовий) дає змогу комплексно оцінити як внутрішні ресурси працівників, так і міжособистісні процеси в колективі.

Замість зосередження на окремих методиках у роботі запропоновано орієнтуватися на психологічні показники, які можуть бути діагностовані за допомогою етично прийнятних, адаптованих або авторських інструментів. Такий підхід є більш гнучким, сучасним і відповідає вимогам українського наукового та освітнього середовища.

Доведено, що інтеграція психодіагностичного блоку в управлінську діяльність не лише підвищує ефективність ухвалення рішень, а й сприяє формуванню позитивного психологічного клімату, профілактиці емоційного вигорання, посиленню командної взаємодії та загальному підвищенню якості освітніх послуг.

Таким чином, подальші дослідження повинні бути спрямовані на:

Таблиця 1

Вектори психологічного дослідження управління персоналом у позашкільному закладі та відповідні психологічні показники

№	Вектор дослідження	Мета дослідження	Психологічні показники	Очікуваний результат
1	Особистісні характеристики керівника та педагогічного персоналу	Вивчення індивідуально-психологічних особливостей, які впливають на стиль управління, спілкування, готовність до змін	Рівень емоційної стабільності, домінантності, ригідності, лідерського потенціалу, здатності до саморефлексії	Формування особистісного профілю управлінця, визначення лідерського потенціалу
2	Психологічний клімат і міжособистісні взаємини у колективі	Діагностика комунікативного середовища, рівня згуртованості, конфліктності, співпраці	Згуртованість колективу, рівень довіри, комунікативна толерантність, емпатійність, відкритість у взаємодії	Виявлення слабких місць у взаємодії, формування рекомендацій для покращення клімату
3	Професійне вигорання та емоційна виснаженість	Оцінка стану психоемоційного виснаження, пошук ресурсів для підтримки емоційного благополуччя	Симптоми вигорання, рівень задоволеності працею, психоемоційний ресурс	Виявлення рівня вигорання, формування заходів для його профілактики
4	Резилієнтність та стресостійкість управлінців	Виявлення здатності до відновлення, протистояння складним умовам, управління напругою	Рівень стресостійкості, здатність до адаптації, саморегуляція, наявність внутрішніх ресурсів	Оцінка потенціалу для подолання професійного стресу
5	Мотиваційна структура персоналу	Вивчення внутрішньої й зовнішньої мотивації, орієнтації на успіх або уникнення невдач	Переважаюча мотивація (внутрішня чи зовнішня), орієнтація на досягнення або уникнення невдач, ціннісні орієнтири	Ідентифікація домінуючих мотивів, розробка індивідуальних стратегій стимулювання
6	Стилі управлінської поведінки та прийняття рішень	Виявлення стилів керівництва, переговорних стратегій, схильності до авторитарності/ демократичності	Переважаючий стиль керівництва (авторитарний, демократичний, ліберальний), стиль прийняття рішень, переговорна поведінка	Типологізація управлінських стратегій, підвищення ефективності управлінських дій

– адаптацію психодіагностичних інструментів до специфіки позашкільної освіти;
– підготовку керівників до використання психодіагностики як управлінського інструменту;

– розроблення практичних моделей психологічного супроводу персоналу з включенням діагностичного, консультативного та інтервенційного компонентів.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук З. Я. Модель реалізації психологічного супроводу позашкільної освіти : збірник наукових праць. Львів : ЛьвДУВС, 2018. Вип. 1. С. 43–52.
2. Мелентьев О. Б. Історичні аспекти розвитку позашкільної освіти. *Сучасні методи та форми організації освітнього процесу у закладах вищої освіти* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції, 15 червня 2022 р. Одеса : Університет Ушинського, 2022. С. 130–134.
3. Просіна О. В., Касьянова О. В., Швень Я. Л. Вектори розвитку позашкільної освіти як освітні тренди сучасності. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2021. № 3(2). С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-17-9>
4. Просіна О. В., Швень Я. Л. Управління закладом позашкільної освіти: сучасні тренди, співпраця, проекти : посібник. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2020. 252 с.
5. Vaskivska H. O., Kosianchuk S. V., Skyba H.M. Didactic possibilities of information and communication technologies in the process of development of educational environment in upper secondary school. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. Vol. 60, no. 4. P. 17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1790> (date of access: 10.08.2022).

References:

1. Kovalchuk, Z.Ia. (2018). Model realizatsii psykholohichnoho suprovodu pozashkilnoi osvity [Model for implementing psychological support for extracurricular education]: zb.nauk.prats. Lviv: LvDUVS, Vyp.1, pp. 43–52 [in Ukrainian].
2. Melentiev, O. B. (2022). Istorychni aspekty rozvytku pozashkilnoi osvity. Suchasni metody ta formy orhanizatsii osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity [Historical aspects of the development of extracurricular education. Modern methods and forms of organizing the educational process in higher education institutions]: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii (15 chervnia 2022 roku). Odesa : Universytet Ushynskoho, pp. 130–134. [in Ukrainian].
3. Prosina, O. V., Kasianova, O.V., & Shven, Ya.L. (2021). Vektory rozvytku pozashkilnoi osvity yak osvitni trendy suchasnosti [Vectors of development of extracurricular education as educational trends of today]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 3(2), 1–8. DOI <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-17-9> [in Ukrainian].
4. Prosina, O. V., & Shven, Ya. L. (2020). Upravlinnia zakladom pozashkilnoi osvity: suchasni trendy, spivpratsia, proiekty [Management of an after-school education institution]: posibnyk. Bila Tserkva: TOV “Bilotserkivdruk”. 252 p. [in Ukrainian].
5. Vaskivska, H. O., Kosianchuk, S. V., & Skyba, H. M. (2022). Didactic possibilities of information and communication technologies in the process of development of educational environment in upper secondary school. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol. 60, no. 4. P. 17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1790> [in English].

УДК 159.9.07
DOI

Католик Галина Вікторівна,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Кривоноса, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>

Ткачук Таїсія Анатоліївна,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін,
Державний податковий університет,
вулиця Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2721-6392>

Шаталова Альона Олегівна,

здобувачка вищої освіти I курсу
освітнього ступеня магістр 053 «Психологія»
кафедри практичної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Кривоноса, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2940-1943>

СТРУКТУРНІ МЕХАНІЗМИ СТАВЛЕННЯ ТА УЯВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ СТОСУНКУ ЛЮДИНИ З ВІЙНОЮ

Анотація. Війна завжди залишала глибокий слід у свідомості людей, впливаючи на їхні психічне здоров'я та світогляд. Історії про воєнні події минулого, які ми чули від наших бабусь і дідусів, здавалися далекими і нереальними, але сьогодні ці історії стали нашою реальністю. Повномасштабна війна, що триває вже третій рік, змусила нас переосмислити ставлення до психологічних наслідків війни, як минулого, так і теперішнього.

У цій статті ми розглянемо, як війна впливає на психічне людей, які механізми мобілізації внутрішніх ресурсів активізуються у відповідь на трагічні події та як формуються нові феномени уявлення та ставлення під впливом воєнних дій. Досліджуємо, який стосунок людина має із сучасною російсько-українською війною та як цей стосунок відрізняється від нашого уявлення про Другу світову війну. Ми також досліджуємо, як сучасні події змінюють наше ставлення до насильства, конфлікту та ролі ворога, а також як ці зміни впливають на наше уявлення про рідну країну. Ми розглядаємо, як національна ідентичність та патріотизм можуть зміцнитися або трансформуватися під впливом зовнішніх загроз та внутрішньої стійкості. Ці дослідження дають змогу краще розуміти, як суспільство адаптується до нових реалій та які психологічні стратегії допомагають людям вижити та продовжити розвиватися навіть у найскладніших умовах.

Актуальність цієї статті зумовлена не лише необхідністю зрозуміти психологічні наслідки війни, а й потребою розробити ефективні стратегії психологічної підтримки для тих, хто постраждав від воєнних дій. Постійний аналіз цих змін сприяє створенню наукового підґрунтя для розроблення нових і вдосконаленню вже існуючих інструментів підтримки та реабілітації постраждалих. В умовах військової агресії, жорстоких бомбардувань та руйнування звичного способу життя питання психологічного здоров'я стає надзвичайно важливим для збереження суспільної стабільності та адаптації у післявоєнному житті.

Ключові слова: психологічні наслідки війни, травматизація, психологічна травма, ПТСР, ставлення, уявлення.

Katolyk Halyna, Tkachuk Taisia, Shatalova Aliona. STRUCTURAL MECHANISMS OF ATTITUDE AND PERCEPTION IN THE CONTEXT OF HUMAN RELATIONSHIP WITH WAR

Abstract. *War has always left a deep mark on people's consciousness, affecting their mental health and worldview. The stories of past war events that we heard from our grandparents seemed distant and unreal, but today these stories have become our reality. The full-scale war, now in its third year, has forced us to rethink our attitude towards the psychological consequences of war, both past and present.*

In this article, we will examine how war affects people's mental state, which mechanisms of mobilizing internal resources are activated in response to tragic events, and how new phenomena of perception and attitudes are formed under the influence of military actions. We will also explore how current events change our attitude towards violence, conflict, and the role of the enemy, and how these changes affect our perception of our homeland. We will consider how national identity and patriotism can be strengthened or transformed under the influence of external threats and internal resilience. These studies allow for a better understanding of how society adapts to new realities and what psychological strategies help people survive and continue to develop even in the most difficult conditions.

The relevance of this article is not only due to the need to understand the psychological consequences of war but also to develop effective psychological support strategies for those affected by military actions. In the context of military aggression, brutal bombings, and the destruction of the usual way of life, the issue of mental health becomes extremely important for maintaining social stability and post-war recovery.

Key words: *psychological consequences of war, traumatization, psychological trauma, PTSD, attitudes, perceptions.*

Вступ. Передусім слід переглянути структурні механізми ставлення та уявлення у контексті стосунку людини з війною.

Уявлення визначається нами як процес формування ментальних образів, ідей або концепцій у свідомості людини. Це можуть бути візуальні, звукові або концептуальні образи, що виникають на основі сприйняття, досвіду, асоціацій та уяви.

Викривлення уявлення – це стан, коли здатність створювати, утримувати або розуміти ментальні образи, ідеї або концепції у свідомості людини порушена або обмежена. Це може виникати з різних причин і виявлятися у різних формах. Про це пишуть, зокрема, науковці різних наукових шкіл, які досліджують дисипативні стани жертв воєнних злочинів: біхевіористи (Джон Б. Вотсон, Б. Ф. Скіннер), когнітивні психологи (Жан Піаже, Нойс Протасевич) та ін. [1].

Натомість ставлення розглядається у психологічній науці як складний процес, що описує внутрішній настрій, уявлення та емоційне відношення особи до певної ситуації, об'єкта, ідеї або людини. Він включає в себе не лише емоційну реакцію, а й когнітивні компоненти, такі як переконання, цінності, уявлення, прийняття та ін.

Вплив будь-якої війни на трансформації психологічних феноменів уявлення та ставлення може бути значним, оскільки конфлік-

тні ситуації створюють середовище, яке впливає на новий досвід, психологічний стан та сприйняття людей, ситуацій, світових подій у цілому. Військові події формують як уявлення про ворога і свою країну, так і суб'єктивне ставлення до них. До прикладу, люди можуть створювати стереотипні уявлення як форму механізмів психологічного захисту, про ворогів та пишатися своєю країною, і це допомагає їм адаптуватися до нових реалій та комунікувати з іншими людьми задля мобілізації власних ресурсів.

Війна впливає на сприйняття насильства і конфліктних ситуацій, викривляючи самий зміст цих понять в уявленні людини. Учасники бойових дій і мирні жителі, які переживають воєнні конфлікти, можуть почати сприймати насильство як нормальне або необхідне явище. Як наслідок, насильство стає необхідною соціальною нормою, суспільство чітко розмежовує своїх і чужих (нарцисична соціальна ідентичність), а алгоритм дій проти ворога (попередження, знищення, уникнення) чітко визначений. Наслідки війни можуть викликати цілу низку емоційних реакцій, включаючи тривогу, страх, гнів і горе. Досвід війни впливає на формування нових форм людських цінностей і переконань. Наприклад, війна може змінити світогляд (сприйняття ідентичності ворога і негативне ставлення до нього), міжетнічні відносини, а також важли-

вість дипломатії та співпраці. Ці відносини можуть змінюватися залежно від особистого досвіду кожної людини та контексту війни. Люди по-різному уявляють і ставляться до військового конфлікту, що впливає на їхні змінені перспективи самореалізації.

Життя після травматичних подій може стати справжнім випробуванням для людей, що поринули у світ психологічних травм. Реакції на такі досвіди можуть бути різноманітні, проте однією з найпоширеніших є розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР), що провокує зміни у світосприйнятті, ставленні та уявленні людини або особистості. Зміненими можуть бути спогади, що повторюються, трансформовані кошмари, постійне гіперзбудження та уникання стресових ситуацій. Такі прояви можуть віддзеркалювати важкі переживання, які синтезували і локалізували травматичні події. Також психологічні травми можуть призводити до розвитку депресії та тривожних розладів. Утрата інтересу до життя, постійна тривога та безнадійність можуть стати невід'ємною частиною життя тих, хто пережив травму, також впливати на зміну їх ставлення та уявлення до подій життя [2].

Не менш важливою є взаємодія між постраждалими та навколишнім світом. Установлення та підтримка здорових стосунків може бути складним завданням. Брак довіри та труднощі у встановленні близьких стосунків є можливими наслідками травми. Стрес, пов'язаний із травматичними подіями, може завдати шкоди не лише психічно, а й фізично: зниження імунітету, серцево-судинні захворювання тощо. Це лише деякі з можливих впливів війни на ставлення та уявлення до повоєнного життя. У деяких випадках травматичний досвід може посилити уявлення про марність життя і підвищити ризик самогубства. Такі події також можуть викликати пошук нового сенсу життя, нового ставлення та нових уявлень. Релігійні та філософські переконання можуть бути як актуалізовані, так і поставлені під сумнів, також можуть виникати нові уявлення щодо майбутнього життя та пережитих подій і нових форм ставлення до цих векторів буття.

Сьогодні всі українці різною мірою постраждали від війни фізично та психічно через стрес, невизначеність, утрату роботи, житла, шкоду здоров'ю, смерть близьких, жахи блокади і окупації, пережиті насилля, гвалтування тортури та ін. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, припускається, що щонайменше у 10 % людей розвинулися серйозні психічні розлади внаслідок травматичних подій. Конкретно говориться про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який найбільше асоціюється з психологічною травмою. Ще 10 % страждатимуть від розладів поведінки, які значно погіршують якість життя. Значна кількість людей відчуває особисті симптоми депресії та тривоги. Залежно від ступеня травми симптоми можуть тривати десятиліття або більше у дорослих. Через негативні наслідки війни психічні розлади у дітей виникають частіше, тривають довше і важче (В. Богіч, К. Нджоку, М. Прібі, 2015; Г. Аттанаяке та ін., 2009; Р. Мурті, В. Лакшмінараяна, 2006). Тобто в найближчі роки можна очікувати суттєве падіння людського потенціалу України [3].

Можемо припустити, що уявлення людей буде змінене через досвід переживання війни, що буде в одному з фокусів нашого дослідження. Одним із детермінованих природою механізмів психологічного захисту, який допомагає людині впоратися з переживанням травматичних досвідів, є дисоціація – психологічний феномен, коли в структурі особистості відбувається процес відщеплення від своїх думок, почуттів, спогадів. Іноді людина у такому стані губиться у власній ідентичності, а сам процес охоплює втрату пам'яті, часу, простору, що забезпечує виживання індивіда. Загалом це здорові психічні стани, коли наша свідомість вважає, що не в змозі опрацювати якусь інформацію, і відкладає її «на потім». Певну легку форму дисоціації ми можемо відчувати, коли перевтомлюємося, надмірно тривожимося або під час медитації: «Я спостерігач, а все навколо нереальне» (лікар-психіатр, КІПТ-терапевт Олександр Авдєєв та нейропсихолог, президент УАНП Владислав Князев) [4]. Іншими словами, дисоціація – це

універсальний механізм виживання для подолання стресу, у короткостроковій перспективі цей процес є конструктивним та адаптуючим. Наприклад, жінки-військовополонені, які пережили гвалтування, пояснюють, що *під час події вони були не в «своєму тілі»*. Мозок, що захищається, зробить усе можливе, щоб уникнути прийняття реальності. Він намагається «забути, спотворити, змінити і замінити себе» навколишнім світом. Але навіть якщо тригери давно зникли, захисні механізми можуть продовжувати отруювати і погіршувати життя: згідно зі шкалою DSM-5, існує кілька розладів, пов'язаних із дисоціацією. Наприклад, людина може втратити пам'ять про один або кілька травматичних епізодів. Це схоже не на стирання фотографії з комп'ютерного диска, а на те, як можна було б покласти її в секретну скриньку і забути пароль. Тобто спогади є, але де ви не можете до них дотягнутися. Цей розлад називається дисоціативною амнезією, яка спричиняє нове ставлення та уявлення щодо життя і минулих подій. Також виникає відчуття, що світ нереальний або що ви перебуваєте не в своєму тілі – дегуманізація. Дисоціативний розлад ідентичності (раніше відомий як розлад множинної особистості) надзвичайно рідкісний. Ми говоримо про одну або більше різних ідентичностей або станів особистості в двох тілах. Психіатр Олександр Авдєєв та нейропсихолог Владислав Князєв зазначають, що це специфічна перешкода, навколо якої існує багато теорій і суперечок [4].

На основі проведеного дослідження стає очевидним, що глибокий аналіз об'єкта та предмета є ключовим для розуміння сутності явищ, які розглядаються у статті.

Об'єкт дослідження: ставлення та уявлення досліджуваних до подій війни.

Предмет дослідження: ставлення до подій війни минулого і теперішнього (аналітика психологічних уявлень на основі вже відомих війн).

Теоретико-методологічною базою дослідження слугують вітчизняні та зарубіжні наукові доробки вивчення ставлення щодо війн (Галина Католик, Володимир Станчишин,

Чарльз Маєрс, Вільям Ріверс, Абрам Кардінер, Рой Грінкер, Джон Шпігель, Уолтер Менінгер, Уілфред Біон, Джон Кристал та ін.).

Вибірка. У дослідженні взяли участь 50 респондентів. В опитуванні взяли участь люди таких місць навчання/роботи:

УКУ, Право та Аналітичний центр «Центр Дністрянського»: ці місця можуть сприяти аналізу правових аспектів війни, допомагаючи людям краще розуміти міжнародні норми та міждержавні конфлікти.

Молодіжна освітня платформа та Ліцей: тут можуть відбуватися дискусії та освітні заходи, спрямовані на формування свідомості молоді щодо війни, її причин та наслідків.

Міжнародна гуманітарна організація та Благодійна організація «Вихід є!»: ці організації можуть активно працювати у сфері допомоги постраждалим від війни, зміцнюючи сприйняття військових конфліктів як проблеми, яку потрібно вирішувати та допомагати людям у цих тяжких ситуаціях.

Університети (ЛьВДУВС, КНУ, Львівська політехніка): тут можуть відбуватися дослідження, наукові дискусії та лекції, які розкривають політичні, соціальні та економічні аспекти війни, розширюючи розуміння студентів про причини та наслідки конфліктів.

Садок у Львові та приватні практики: ці місця можуть бути площадкою для індивідуальних розмов та психологічної підтримки для тих, хто пережив війну, допомагаючи їм у подоланні стресу та травм.

Кар'єрні напрями (копірайтинг, рерайтинг, кур'єрська доставка): ці робочі місця можуть змінювати уявлення людей про війну через прямий контакт із суспільством та його реакцією на події, змінюючи їхнє уявлення про конфлікт.

Кожне із цих місць незалежно від приналежності йому сфери діяльності може впливати на сприйняття війни через освіту, допомогу постраждалим, проведення аналізу або навіть через особистий досвід осіб, що взаємодіють із цими місцями.

Дослідження проводилося також у Зигмунд Фройд Приватному університеті, м. Відень, Австрія.

Матеріали та методи. Для розв'язання поставлених завдань були використані методи теоретичного та емпіричного дослідження: систематизація, анкетування, якісне і кількісне тестування, якісний та кількісний аналіз даних за допомогою методів математичної статистики з використанням Microsoft Excel. Емпіричне дослідження базувалося на використанні методик: авторська анкета «Аналітика психологічних уявлень на основі вже відомих війн» (укр. та англ. мови), методика: слова-асоціації, пов'язані з Другою світовою війною; методика: «Асоціативна розповідь «Друга світова війна», методика: слова-асоціації, пов'язані з російсько-українською війною; методика «Асоціативна розповідь «російсько-українська війна».

Результати. Задамося питанням: як війна впливає на механізми уявлення та ставлення людини? Проведений нами теоретико-методологічний аналіз динаміки феноменів ставлення та уявлення щодо війни дало можливість створити гіпотетичну модель «Структурні механізми ставлення та уявлення у контексті стосунку людини з війною» (рис. 1).

Модель описує структурні механізми ставлення та уявлення у контексті стосунку людини з війною таким чином, що вплив війни на кожну людину проявляється через активізацію процесу мобілізації внутрішніх ресурсів, спрямованого на пристосування до трагічних подій, які розгортаються. Цей процес породжує низку емоційних реакцій на військовий конфлікт, від яких формується індивідуальне ставлення до насильства та конфлікту.

Спостерігаючи за подіями, які розгортаються, людина входить у внутрішній пошук, спрямований на зрозуміння й усвідомлення емоцій, які виникають під впливом воєнних подій. На основі цього внутрішнього дослідження вона формує своє особисте ставлення до того, що відбувається навколо. Сформовані емоційні реакції стають фундаментом для утворення особистого уявлення про насильство, конфлікт і роль ворога у цих подіях. Людина поступово розробляє нові цінності та переконання, що визначають її погляд на конфлікт і формують внутрішнє відношення до власної країни.

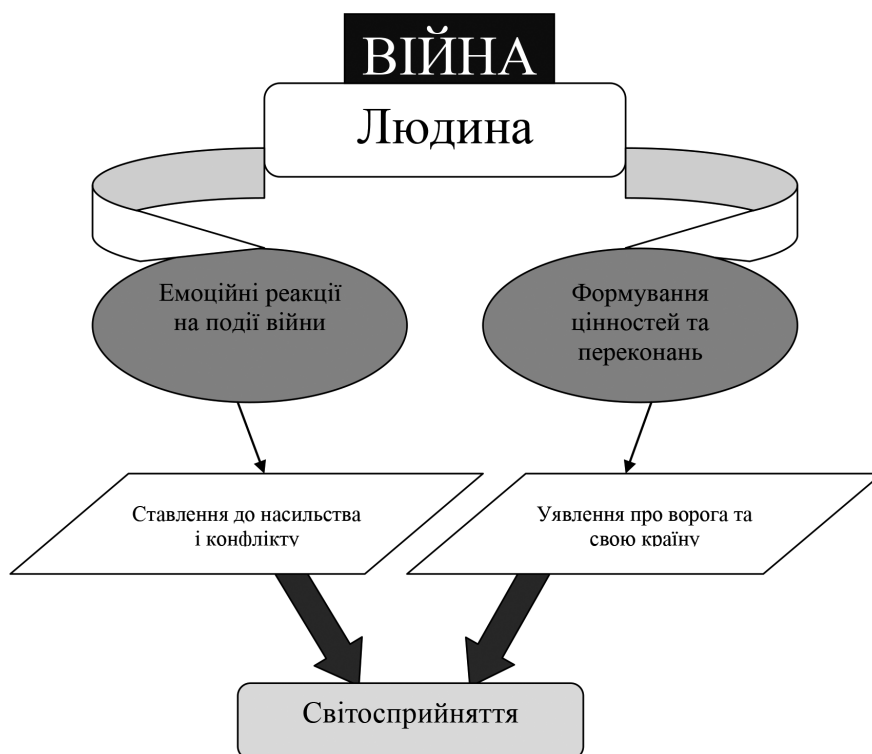

Рис. 1. Гіпотетична модель «Структурні механізми ставлення та уявлення у контексті стосунку людини з війною» (автори Г. Католик, А. Шаталова)

Отже, вплив війни на особистість починається з мобілізації внутрішніх ресурсів, продовжується емоційним відгуком на події та завершується формуванням нових цінностей та переконань. Цей комплексний процес визначає не лише ставлення людини до насильства і конфлікту, а й її уявлення про ворога та рідну країну.

Отже, розглянемо, якими асоціаціями опитувальні складають уявлення про Другу світову війну.

Із отриманих нами даних можна резюмувати, що найбільше уваги приділено таким ключовим поняттям, як «смерть», «геноцид», «біль» та «нацизм». Акцент на цих уявленнях свідчить про те, що учасники опитування мають ще донині сильне емоційне реагування на події Другої світової війни. Імовірно, слід Другої світової війни існує в колективній пам'яті, де глибокі травми і важливі історичні події продовжують залишатися у центрі уваги, особливо в умовах сучасної війни. Наведені в діаграмі слова-асоціації зустрічаються найчастіше і в процесі експерименту та мають ключове значення серед опитуваних. Також можна визначити, що теми «втрати», «страху», «таборів» та «руйнування» також важливі, оскільки ці поняття відображаються у числових даних. Слово-асоціація «втрата» стосується не лише людських життів, а й руйнування міст, інфраструктури, родинних зв'язків і культурних цінностей. Страх був постійним супутником людей в умовах воєнних дій і репресій, а табори символізують масові порушення прав людини і нелюдські умови життя.

Значення ключових понять, виявлених у контексті Другої світової війни, також відображається в сучасних подіях. Аналіз результатів опитування щодо російсько-української війни дасть нам змогу зрозуміти, як поточний конфлікт впливає на колективну пам'ять і емоційне сприйняття людей. Зіставлення цих двох періодів в історії допоможе виявити спільні риси і відмінності, а також підкреслить важливість дослідження впливу війни на суспільство.

Перейдемо до детального аналізу результатів опитування щодо сучасної війни та їх значення у контексті історичних подій.

Діаграма вказує, що найбільш поширені почуття включають «ненависть до ворога», «вияв патріотизму», а також «страх» та «біль». Результати демонструють емоційне ставлення досліджуваних до російсько-української війни. Ці емоції можуть бути зумовлені безпосереднім впливом війни на життя людей, коли вони стикаються з насиллям, руйнуваннями та втратами у реальному житті. Ненависть до ворога може бути реакцією на агресію та ворожі дії, а патріотизм – проявом підтримки своєї країни та боротьби за її незалежність. Відчуття «гніву» та «зради» також відіграють важливу роль у цьому контексті. Гнів може виникати через несправедливість і жорстокість війни, а відчуття зради – через порушення довіри до держави чи міжнародного співтовариства. Ці емоції можуть бути пов'язані з «моментами можливої травмизації», які залишають глибокий слід у психіці. Пережиті події, такі як обстріли, полон, втрата близьких, перебування в зоні бойових

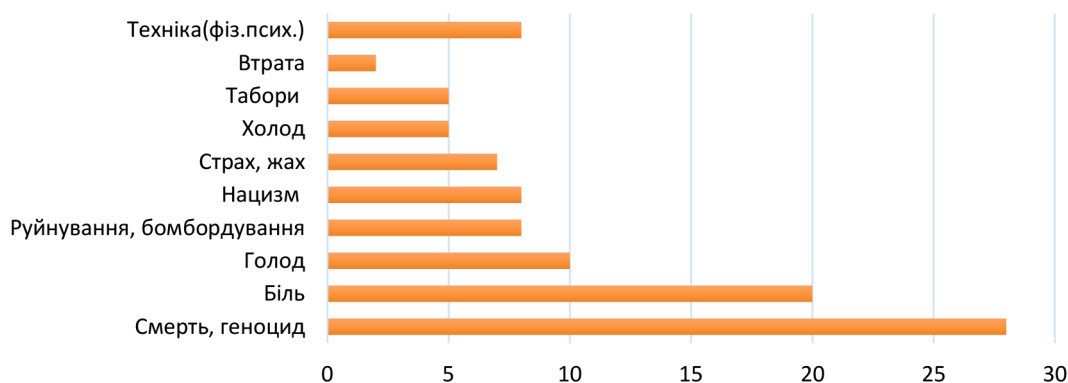

Рис. 2. Лінійна діаграма. Асоціації, пов'язані з Другою світовою війною

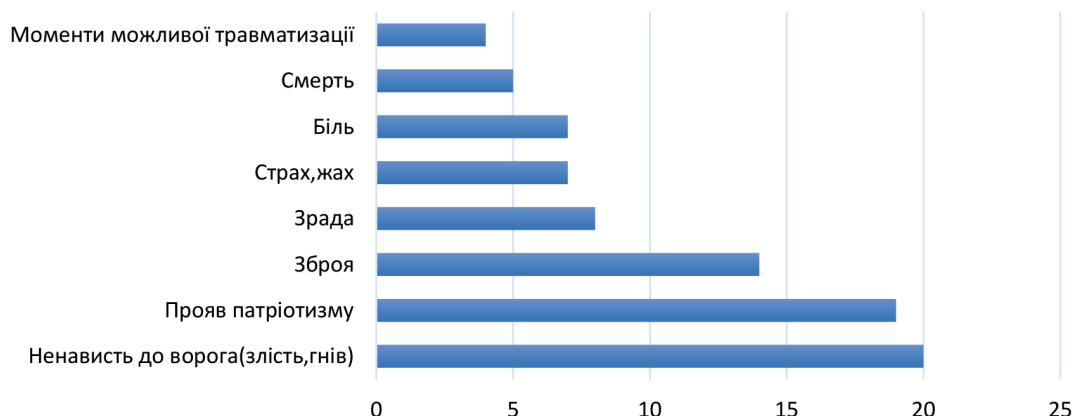

Рис. 3. Лінійна діаграма. Асоціації, пов'язані з російсько-українською війною

дій, можуть залишати глибокі сліди у психіці людей. Ці травматичні досвіди впливають на емоційний стан респондентів і формують їхнє сприйняття війни.

Наступне питання, яке було запропоноване респондентам, стосується більш індивідуальних ставлень і уявлень про війну. Із відповідей на питання: «Чи зазнаєте ви впливу війни на собі чи спостерігали/спостерігаєте її вплив на інших? Опишіть як проявляється цей вплив на поведінку і самопочуття» було отримано та обґрунтовано такі висновки.

Військовий конфлікт значно збільшує рівень тривожності та стресу серед населення. Постійна небезпека, обстріли, руйнування та втрати спричиняють хронічний стрес, який негативно впливає на психічне здоров'я. Багато людей відчувають утрату надії та віри у майбутнє. Невизначеність і постійна загроза змушують їх ставити під сумнів можливість нормального життя після війни. Реакції на стрес можуть бути різними: деякі люди зазначили, що стають апатичними, втрачаючи інтерес до життя, інші ж виявляють агресію як відповідь на несправедливість і травматичний досвід. Люди починають очікувати небезпеки навіть у найзвичайніших ситуаціях. Це впливає на їхню поведінку і сприйняття навколишнього світу, змушуючи бути постійно насторожі. Щоденне життя під час війни часто зводиться до боротьби за виживання. Постійний стрес і психологічні труднощі змушують людей зосереджуватися на найнеобхіднішому, що впливає на їхню здатність насолоджуватися життям і планувати майбутнє. На тлі негативних

аспектів війни також змушує людей більше цінувати маленькі і доступні моменти життя. Вони починають знаходити радість у простих речах, які раніше могли не помічати. Люди стають ближчими один до одного, підтримують і допомагають одне одному.

Період Другої світової війни характеризується у надзвичайно інтенсивних емоціях та стресових ситуаціях. Страх перед невідомим, бажання вижити, зберегти близьких і пристосуватися до постійного тиску воєнного часу впливають на психологічне здоров'я. Відчуття страху перед загрозою життя та життя близьких, тривога перед невідомим майбутнім. Відчуття першочергової потреби в виживанні, яке може призвести до зміни пріоритетів та цінностей. Постійний стрес і загроза можуть викликати втому та нерозуміння того, що відбувається, неспроможність розслабитися через постійний страх та переживання. Можливі зміни у ставленні до смерті, бажанні жити і відносно до ситуацій життя та смерті. Виявлення неприязності до ворога, бажання взяти участь у боротьбі. Інстинкт самозахисту і бажання уникнути небезпеки.

Індивідуальні переживання та вплив російсько-української війни на психологічне здоров'я осіб, які поділилися своїми уявленнями, є вкрай різноманітними та відображають глибокий емоційний вплив конфлікту на життєдіяльність. Респонденти діляться власними почуттями страху, особливо за своє життя та життя своїх близьких. Тривога про майбутнє і страх перед невідомим є загальними емоційними реакціями. Учасники війни

відзначають стресові ситуації, пов'язані з бомбардуванням, атаками та загрозою для їхньої безпеки. Це може викликати панічні атаки та постійну напругу. Перед лицем небезпеки багато людей відчувають паніку та безпорадність, особливо коли йдеться про боротьбу за власне виживання та безпеку своїх близьких.

Війна може змінити відношення до різних аспектів життя, роблячи людей більш ціннісно налаштованими та цінуючими моменти щастя і нормального життя – від переживань розпачу, втрати і втомленості до агресії, обурення та ненависті. Деякі респонденти відзначають внутрішні гойдалки від страху до надії. Зазначається вдячність за моменти щастя, близькість родини та друзів, і важливість взаємодопомоги в умовах війни. Війна змінює цінності та перспективи, роблячи людей більш насильно налаштованими, а також викликаючи переосмислення майбутнього та цілей.

Висновки. Відповіді на вищезначені запитання відображають важливість психологічної допомоги та підтримки в умовах

воєнного конфлікту, а також відзначають силу людського духу в обличчі випробувань.

Відповіді-асоціації про Другу світову війну фокусуються на надзвичайно інтенсивних емоціях: страху, бажання вижити, зміні пріоритетів і цінностей через постійний тиск воєнного часу. Описуються стресові ситуації, панічні атаки та безпорадність перед небезпекою.

У відповідях-асоціаціях про російсько-українську війну наголошено на різноманітності переживань та глибокому емоційному впливі воєнного конфлікту на життя людей. Спостерігаємо фокусування на стресі, що супроводжує війну, на зміні відношення до різних аспектів життя, переосмисленні цінностей та перспектив.

В обох випадках підкреслено важливість психологічної допомоги та підтримки в умовах воєнного конфлікту. Обидва тексти відображають силу людського духу під час випробувань, але зазначають різні емоційні реакції та пристосування до стресових ситуацій війни.

Список використаних джерел:

1. Комар З. Психологічна стійкість воїна : підручник для військових психологів. Київ. 2017. 185 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Komar_Zoran/Psykholohichna_stiikist_voina.pdf
2. Романовська Д., Ілашук О. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти : методичний посібник. Чернівці : Технодрук, 2014. 133 с. URL: https://e-pidruchniki.com/book/14_profilaktika_posttravmatichnih_stresovih_rozladiv_psihologichni_aspekti
3. Орлов О. Обґрунтування можливості використання психофармакотерапевтичних методів для подолання негативного впливу російської війни на психічне здоров'я населення. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Україна, 17 червня 2022 р. 103–117с. URL: <https://www.insight.journal.kspu.edu/index.ph>
4. Авдєєв О., Князєв В. Я уявляю життя так, ніби його показують у кінотеатрі: що таке дисоціація і чи може вона розвинутиися через війну. URL: <https://kunsht.com.ua/articles/ya-uyavlyayu-zhittya-tak-nibi-jogo-pokazuyut-u-kinoteatri-shho-take-disociaciya-i-chi-mozhe-vona-rozvinutisya-cherez-vijn>
5. Католик Г., Шаталова А. Тези «Ставлення та уявлення молоді щодо психологічних наслідків війн минулого і теперішнього». Міжнародний науковий форум «Особистість, суспільство, війна», м. Харків, 26 квітня 2024 р. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e278fa95-24c9-43ae-874e-fe1705f5f30a/content>

References:

1. Komar, Z. (2017). *Psykhologichna stiikist voina* [Psychological resilience of a warrior]. Pidruchnyk dlia viiskovykh psykholohiv orhanizatsiia Stabilization Support Service. Kyiv. 185 p. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Komar_Zoran/Psykholohichna_stiikist_voina.pdf [in Ukrainian].
2. Romanovska, D., & Ilashchuk, O. (2014). *Profilaktyka posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: psykholohichni aspekty* [Prevention of post-traumatic stress disorders: psychological aspects]. *Metodychnyi posibnyk*. Chernivtsi: Tekhnodruk. 133 p. Retrieved from: https://e-pidruchniki.com/book/14_profilaktika_posttravmatichnih_stresovih_rozladiv_psihologichni_aspekti [in Ukrainian].
3. Orlov, O. (2022). *Obgruntuvannia mozhlyvosti vykorystannia psykhofarmakoterapevtychnykh metodiv dlia podolannia nehatyvnoho vplyvu rosiiskoi viiny na psykiche zdorovia naselennia* [Justification for the

use of psychopharmacotherapeutic methods to overcome the negative impact of the Russian war on the mental health of the population]. Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykhologhii imeni Mykoly Yarmachenka, Ukraine. June 17, 2022, pp. 103–117. Retrieved from: <https://www.insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/100/79> [in Ukrainian].

4. Avdeev, O., & Knyazev, V. (2022). Ya uiaivliaiu zhyttia tak, nibi yoho pokazuiut u kinoteatri: shcho take disotsiatsiia i chy mozhe vona rozvynutysia cherez viinu [I imagine life as if it is shown in a cinema: what is dissociation and can it develop because of the war]. November 18, 2022. Retrieved from: <https://kunsht.com.ua/articles/ya-uyavlyayu-zhittya-tak-nibi-jogo-pokazuyut-u-kinoteatri-shho-take-disociaciya-i-chi-mozhe-vona-rozvinutysia-cherez-vijnu> [in Ukrainian].

5. Katolyk, H., & Shatalova, A. (2024). Youth's attitudes and perceptions of the psychological consequences of past and present wars. *International Scientific Forum "Personality, Society, War"*, Kharkiv, April 26, 2024. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e278fa95-24c9-43ae-874e-fe1705f5f30a/content> [in Ukrainian].

УДК 159.9.016

DOI

Кісіль Зоряна Романівна,

заслужений діяч науки і техніки України,

доктор юридичних наук, професор,

заступник директора,

Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1405-4547>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз феномену «перфекціонізм» в історичній ретроспективі. Зазначено, що феномен перфекціонізму робить значний вплив на різні царини життя особистості, зокрема на психологічний добробут, міжособистісні взаємини та професійні учини. Зазначено, що перфекціонізм є властивим як ординарне адаптивне функціонування, так і власне дезадаптація індивідуума.

Зазначено, що перфекціонізм подеколи може бути власне як рушійною силою розвію, так і детермінантою небезпеки психічному здоров'ю, що призводить до стресу, тривожних і депресивних дисонансів. Історіографія еволюції феномену перфекціонізму надає потенцію простежити переміни в судженнях стосовно досконалості у різних епохах та царинах науки. Такий підхід надає можливість виявити певну логіку у переміні соціальних цінностей і стандартів та їх вплив на психічне здоров'я і самореалізацію індивідуума. У статті проаналізовано наукові підходи до аналізу феномену перфекціонізму в царині теології, філософії й психології.

Позиціоновано, що феномен перфекціонізму є всеохоплюючим, який існує поза часом і простором, є крос-культурним явищем, яке виявляється у всіх сферах та на всіх рівнях суспільного буття індивіда і відноситься до одного з регуляторів громадського поведіння. Акцентовано увагу саме на соціальному ґнибі феномену перфекціонізму, оскільки його модус є вкрай залежним власне від уяви стосовно нього, котрий проявляється у соціальному логічному мисленні й поєднаних у полотно світу громадських суб'єктів: превалюючи у суспільстві дискусія стосовно феномену «перфекціонізму» чинить санкціоноване символічне насилля над тими, хто перебуває у царині впливу феномену «перфекціонізм». Наголошено увагу на амбівалентності, патологічності, недіалогічності феномену перфекціонізму та його конверсу й розкрито його показники.

Здійснено аналіз чільних різновидів феномену «перфекціонізм» та узасаднено, що їх патологічні й конфліктні дискурси розгортаються навколо актуальних власне для громадських суб'єктів квестій, котрі символізують «вірно – невірно», їм є властивим оцінювальний кшталт, і конфронтація цих дискусій призводить до з'яви «конфлікту інтересів».

Окреслено поняття «перфекціонізму», позиціоновано, що феномену «перфекціонізм» є притаманні багатомірність утворення та складний рівень архітектоніки, заразом із високими індивідуальними стандартами має власне низку як когнітивних, так й інтерперсональних параметрів.

Ключові слова: перфекціонізм, розвій, самовдосконалення, чільні концептуальні підходи, прагнення до довершеності, високі особистісні стандарти, науково-педагогічні працівники.

Kisil Zoriana. THEORETICAL ANALYSIS OF PERFECTIONISM AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Abstract. The article carries out a theoretical and methodological analysis of the phenomenon “perfectionism” in historical retrospect. It is noted that the phenomenon of «perfectionism» has a significant impact on various aspects of an individual's life, including psychological well-being, interpersonal relationships, and professional actions. It is noted that perfectionism is characterized by both ordinary adaptive functioning and actual maladaptation of the individual.

It is noted that perfectionism can sometimes actually be both a driving force of distraction and a determinant of danger to mental health, which leads to stress, anxiety and depressive dissonances. The historiography of the evolution of the phenomenon of perfectionism provides the potential to trace changes in judgments about perfection in different eras and areas of science. This approach provides an opportunity to reveal a certain logic in the

change of social values and standards and their impact on the mental health and self-realization of the individual. The article analyzes scientific approaches to the analysis of the phenomenon of perfectionism in the field of theology, philosophy, and psychology.

It is posited that the phenomenon of perfectionism is an all-encompassing, cross-cultural phenomenon that exists outside of time and space, which manifests itself in all spheres and at all levels of an individual's social life and is one of the regulators of public behavior. Attention is focused precisely on the social aspect of the phenomenon of perfectionism, since its modus is extremely dependent on the imagination about it, which manifests itself in social logical thinking and public subjects integrated into the fabric of the world: prevailing in society, the discussion about the phenomenon of «perfectionism» inflicts sanctioned symbolic violence on those who are in the sphere of influence of the phenomenon of «perfectionism». Emphasis is placed on the ambivalence, pathology, non-dialogic nature of the phenomenon of «perfectionism» and its converse, and its indicators are revealed.

The main varieties of the phenomenon of «perfectionism» were analyzed and it was established that their pathological and conflictual discourses unfold around issues that are relevant for public subjects, which symbolize «right and wrong», they are characterized by an evaluative nature, and the confrontation of these discussions leads to the phenomenon of «conflict of interests».

The concept of «perfectionism» is outlined, it is posited that the phenomenon of «perfectionism» is characterized by a multidimensionality of formation and a complex level of architecture, along with high individual standards, it actually has a number of both cognitive and interpersonal parameters.

Key words: perfectionism, development, self-improvement, leading conceptual approaches, striving for perfection, high personal standards, scientific and pedagogical workers.

Вступ. Нині як у вітчизняних, так і зарубіжних наукових розвідках з'являється усе більше статей, котрі присвячені проблемам перфекціонізму особистості, адже позиціонований феномен є дуже важливою рисою індивідуума сьогодення й володіє певною вагою саме у впорядкуванні його поведінки. Перфекціонізм належить до вкрай складних і недостатньо вивчених феноменів, вплив якого розповсюджується на всі аспекти буття.

Підвищений рівень зацікавленості до зазначеного психологічного конструкту можна трактувати високим рівнем стрімкості життя, суспільним розвієм, конкуренцією, існуючим у соціумі культом раціональності й потягу до довершеності тощо. Задля позиціонування опису потягу особистості власне до самоудосконалення й застосовується лексема «перфекціонізм».

Мета статті – здійснити дослідження цільних концептуальних підходів до феномену «перфекціонізм» особистості.

Матеріали та методи. Аналізові квестії «перфекціонізм» особистості присвячено значну низку наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, а саме: Д. Барнса, С. Блатта, О. Бондарчук, І. Гуляс, Л. Данилевич, С. Інгрем, Л. Карамушки, З. Карпенко, Т. Колтунович, О. Лози, В. Міс-

сідін, Л. Сільверман, Д. Хамачек, М. Холлендер, П. Х'юїтта, Г. Флетта, Р. Фроста та ін.

У психології квестія «перфекціонізм» позиціонувалася у контексті:

- концептуалізації ідеоми, архітектоніки та різновидів перфекціонізму (А. Адлер, А. Маслоу, М. Холлендер, К. Хорні та ін.);

- розроблення інструментарію наукового вивчення (Г. Флетт, П. Х'юїтт, Р. Фрост, С. Шеррі);

- виявлення як позитивних, так і негативних площин «перфекціонізму» (Л. Данилевич, О. Лоза, К. Отто, В. Паркер, Дж. Стоебер, С. Шеррі та ін.);

- патологічних виявів «перфекціонізму» (А. Вавілова, Р. Фрост, Дж. Хойєр, М. Ентоні та ін.);

- впливу на професійні учини (Т. Грубі, Л. Карамушка, В. Кузіна, О. Сидоренко, Б. Харлі та ін.).

Значна низка наукових розвідок перфекціонізму зосереджується власне на ґрунтовному аналізові детермінант виникнення, цільних характеристик і складників позиціонованого феномену, а разом на розрізненні його як конструктивних, так і деструктивних кшталтів. Водночас аналіз власне історичної еволюції феномену «перфекціонізм» сприятиме кращому осмисленню як видозмінювались уявлення щодо досконалості у різних епо-

хах і як власне ці уявлення чинили вплив на формування певних стандартів та цінностей у соціумі.

Результати. Лексема «перфекціонізм» має своє походження власне від латинського слова (*perfectus*) й позиціонує «абсолютну досконалість». Сама категорія «перфекціонізм» є запозиченою саме з релігійної філософії. Спочатку даній лексемі була притаманною лишень теологічна сутність – «той, хто вірить, що моральна довершеність може бути набутою у земному житті» [1]. Себто це є прагненням до довершеності й самовдосконалення, що є моральним завданням не лишень певної особистості, а й і завданням усього людства зокрема [2].

З. Фройд одним із перших здійснив дослідження феномену «перфекціонізм». Як представник психоаналітичної течії у психології він досліджував перфекціонізм як «...спосіб уникнення задоволення від інстинктів та потягів через механізм витіснення» [3, с. 76]. З. Фройдом було введено лексему «Я-ідеал», котра характеризує «...прагнення особистості до досягнення досконалості». У науковій розвідці «Про нарцисизм» (1914) це уявлення стосується «...ідеалізації власного образу, що формується в дитинстві і впливає на самосприйняття протягом життя» [3, с. 98]. У більш пізніх дослідженнях ученим розвивається концепція «Я-ідеалу», позиціонуючи її роль у загальнодоступній психології. Згідно з позицією З. Фрейда, «... «Я-ідеал» може об'єднувати людей навколо ідеалізованого лідера, впливаючи на колективну поведінку і соціальні динаміки» [3, с. 99].

К. Хорні підкреслювала нахил у перфекціоністів очікувати неперевершеності від інших та їхній низький рівень терпимості до недоліків інших. Авторка зазначала, що «...перфекціоністи сприймають соціальний світ як загрозливий, у якому люди схильні до суворих оцінок і швидких розчарувань, якщо дії інших не відповідають певним соціальним стандартам» [4, с. 127].

К. Хорні характеризувала феномен перфекціонізму в контексті нарцисичної особистісної архітекτονіки. Вона вважала, що «...пер-

фекціонізм є відображенням грандіозного «Я», яке використовується для приховування слабкого і безпомічного «Я» [4, с. 134].

Чільними критеріями перфекціонізму, на думку К. Хорні, є:

«... – *грандіозне «Я»* як – ідеалізований образ, створений для самозахисту і самоствердження;

– *приховування слабкого «Я»* – маскує реальні страхи і невпевненість, створюючи ідеалізований образ для компенсації внутрішніх проблем;

– *нарцисична особистісна організація* – частина нарцисичної структури особистості, де індивіди прагнуть до ідеалізованого образу себе для підвищення самооцінки і компенсації внутрішньої недосконалості»;

– *захисний механізм* – як захист від усвідомлення власних недоліків і страхів, створюючи ілюзію ідеальності для уникнення справжніх емоційних проблем» [4, с. 137].

Репрезентант індивідуальної психології А. Адлер аналізував перфекціонізм як «...компенсаторний механізм для подолання почуття неповноцінності, внутрішніх комплексів або низької самооцінки» [5, с. 27]. На його думку, перфекціоністи досить часто встановлюють надмірно високий ступінь стандартів для себе, докладаючи зусиль компенсувати власне відчуття неповноцінності та досягнути ідеалу в усіх царинах життя. Це водночас може бути мотиватором або спричинити стрес і тривожність, особливо коли отримані результати цілковито не відповідають їхнім очікуванням. На думку А. Адлера, власне соціальні чинники (суспільний тиск та культурні норми) учиняють вплив на утворення перфекціоністських нахилів.

Слушно акцентувати увагу на тому, що на початку ХХ ст. поняття «перфекціонізм» у царині психології не використовувалося, але позиціонувалися концепти, котрі були досить аналогічними за власною сутністю до перфекціонізму, зокрема «прагнення до переваги» [6], «прагнення до досконалості» [7], «самоактуалізація» [8; 9].

Сьогодні у царині сучасної психології поняття перфекціонізму позиціонується як

«...прагнення суб'єкта до досконалості, високих особистих стандартів (моральних, естетичних, інтелектуальних), тобто це потреба вдосконалювати продукт власної діяльності» [10, с. 14].

Порівняльний аналіз змісту перфекціонізму в наукових судженнях філософів та психологів, дає змогу виснувати, що термін «перфекціонізм» змінює власну квінтесенцію. О. Кононенко, аналізуючи зміст перфекціонізму індивідуума, зазначає, що «...це досить складний феномен, що пов'язаний як із нормальним адаптивним функціонуванням, так і з дезадаптацією» [11, с. 82]. Отож, феномену «перфекціонізм» властиве не тільки негативне, а й позитивне спрямування. Водночас необхідно зазначити, що переважна кількість наукових розвідок присвячені власне негативній площині. Аналіз наукової літератури надає можливість виснувати про те, що доволі часто дослідники пов'язують феномен перфекціонізму із синдромом професійного вигорання [12, с. 112], «...депресивністю, невротичністю і тривожністю» [13, с. 243], «...обсесивно-компульсивним розладом» [8], «...схильністю до суїцидальної поведінки» [14, с. 368] тощо.

Погоджуємося з думкою вітчизняної науковиці І. Гуляс, котра слушно вважає, що необхідно здійснювати розмежування власне як позитивного, так і негативного апотеозу перфекціонізму, котрі ототожнюються з ним саме як із феноменом, усвідомлюючи, власне, «перфекціонізм» як «...прагнення до вдосконалення себе не за рахунок, не на шкоду і не порівняно з іншими, а для негативних його наслідків, зумовлених особистісними якостями людини» [1, с. 46]. І. Гуляс слушно вважає, що «...краще використовувати поняття перфекціонізму, коли «для виконання бажаної соціальної ролі людині не вистачає ані здібностей, ані освіти», а її досягнення не дотягують до очікувань, знесилюючи людину непосильною працею, наслідком чого стає внутрішній конфлікт особистості» [1, с. 47].

Так, американський учений С. Блат уважає, що «... «невротичний» перфекціонізм з'являється як спроба уникнути невдачі. Гли-

боко вкорінені почуття неповноцінності та вразливості змушують людину вступати в нескінченне коло деструктивних гіперзусиль, перетворюючи будь-яке завдання на новий загрозливий виклик. Основні риси особистості з невротичним перфекціонізмом включають: постійне невдоволення досягнутим; надмірно високі вимоги до себе; схильність до сильних переживань, тривоги, відчуття сорому і провини; прагнення уникати ситуацій» [15, с. 1005].

Українською дослідницею О. Лозою виокремлено типології особистостей за ступенями вияву перфекціонізму, а саме:

«1) *гіперперфекціоністи*, які відзначаються високими стандартами та схильністю до поляризованого мислення;

2) *конструктивні перфекціоністи*, які відзначаються відносно високими стандартами та припустимою поляризацією мислення;

3) *деструктивним перфекціоністам* властива надто висока поляризація мислення;

4) *гіпоперфекціоністи*, які мають низькі показники як за високими стандартами, так і за поляризацією мислення» [16, с. 123].

Досі квестія щодо впливу перфекціонізму на особистість є вкрай суперечливою, позаяк наукові дослідження позиціонують власне як позитивний, так і негативний результат. Так, Р. Шафран, З. Купер, К. Ферберн презентують перелік негативних виявів перфекціонізму, котрі можуть бути «...емоційними (депресія, невдоволення собою, тривога, відчуття провини та сорому); соціальними (ізоляція, конкурентні відносини через порівняння з іншими, заздрощі, ревності, недостатня довіра та близькість); фізичними (безсоння, хронічний біль у попереку та інші тілесні прояви), пізнавальними (зниження концентрації) або поведінковими (перевірка виконаної роботи, повторне перепрацьовування, прокрастинація)» [17, с. 775].

Зокрема, В. Паркер, Г. Стамф [18], Дж. Стоєбер, К. Отто [19] вважають, що «...перфекціонізм є невід'ємною частиною розвитку особистості, і лише надмірне прагнення до досконалості призводить до негативних наслідків» [18; 19]. Водночас отримані резуль-

тати емпіричного дослідження Дж. Стоебера, К. Отто свідчать про те, що «...перфекціонізм корелює з кількома позитивними рисами, такими як сумлінність, витривалість, екстраверсія, задоволеність життям і академічні успіхи» [19]. К. Дебровські, Д. Пьсчовські вважають, що «...перфекціонізм властивий обдарованим людям. Так, перфекціоністські тенденції скеровують людину на пошуки сенсу життя, життєвої мети та існування, що дає їй змогу вийти за межі соціальних стереотипів» [20, с. 29].

Репрезентанти персонологічної теорії А. Маслоу та К. Роджерс вважають, що «...прагнення до довершеності в контексті поняття самоактуалізації, себто прагнення особистості до максимально повного прояву власних особистісних потенцій» [21, с. 359; 22, с. 95]. Так, на думку А. Маслоу, «...прагнення до довершеності й динамічне самовдосконалення є власне показником індивідуального здоров'я, позаяк досягнення довершеності знімає напругу в контексті повсякчасного порівняння самого себе з оточуючими людьми та дає можливість особистості творити незважаючи на зовнішні чинники: визнання, оцінку, славу» [22, с. 214].

Представники персонологічної теорії А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс та низка інших науковців вважають, що намагання до самовдосконалення є природньою динамічною потребою індивідуума, мотивуючим чинником, котрий, досягаючи власний предмет, презентується в отриманих результатах професійної діяльності й власної життєвої продуктивності, надає їм саме суб'єктивну сутність та суспільну цінність.

М. Холлендер як репрезентант психодинамічного напрямку лексему «перфекціонізм» використовував із метою позиціонування особистісної якостей характеру, котрі виявлялися власне як «...повсякденна практика пред'явлення до себе вимог більш високої якості виконання діяльності, ніж того вимагають обставини, а також у прагненні до бездоганного виконання завдання» [23, с. 96].

Упродовж останнього десятиліття значно зріс запит щодо дослідження феномену «пер-

фекціонізм». Так, на думку А. Пахта, під перфекціонізмом слід розуміти «...руйнівну рису, яка є певною психопатологією, що пов'язана з прагненням досягти недосяжної мети» [24, с. 387]. На думку автора, перфекціонізм є вкрай поширеною й вкрай складною квестією, котра є власне пов'язаною з великим показником психологічних і фізичних розладів.

Б. Соротцкін зазначає, що «...перфекціонізм як прагнення до неіснуючої досконалості, яке постійно тримає людину в напрузі й пов'язане з безліччю особистісних проблем, психосоматичних проявів, психопатологій різного ступеня важкості: мігренню, депресіями, анорексією і булімією, спробами суїциду тощо» [25, с. 565]. У подальших наукових розвідках автор позиціонував нові феноменологічні тлумачення, а саме: «...мислення у термінах «все або нічого», схильність до генералізації стандартів в усіх сферах життєдіяльності та до вибіркової концентрації на помилках» [26, с. 88].

Нині вкрай актуальним є питання відносно того, що одновимірне дослідження науковцями змісту феномену перфекціонізму, на превеликий жаль, не відображає усі феноменологічні особливості цього психологічного феномену. Тому нині перед науковою спільнотою стоїть мета розширити осмислення феномену «перфекціонізм».

Д. Барнс, який презентує когнітивний напрям у психології, ґрунтовно проаналізував сутність перфекціонізму, інтенсифікувавши дане поняття власне когнітивними й інтерперсональними компонентами. Він вважає, що перфекціонізм є «...мережою когніцій», котра утворюється з «...очікувань, інтерпретації подій, оцінки себе й інших» [27, с. 122]. Так, на його думку, перфекціоністам притаманна схильність до встановлення ілюзорно високих стандартів, їм властиве компульсивне бажання досягнути утопічної мети й визначають власну цінність та унікальність лишень з огляду власних досягнень та ефективності, їм властиве міркування у лексемах «все або ніщо», яке завбачає полярну оцінку власних вчинків. Д. Барнс у контексті тлумачення феномену перфекціонізму акцентує

на диспропорційних особистісних еталонах, інтенсифікувавши його власне когнітивним параметром – судження у лексемах: «...усе чи нічого», а заразом прагнення до «...вибірної концентрації на справжніх і минулих помилках» й потяг до «...генералізації стандартів в усіх сферах життєдіяльності» [27, с. 124].

У контексті ірраціонального умовиводу «...я завжди повинен бути досконалим» Д. Барнсом було виокремлено такі види перфекціонізму: «...моралістичний перфекціонізм; перфекціонізм у роботі; перфекціонізм ідентичності; емоційний перфекціонізм; романтичний перфекціонізм; перфекціонізм відносин; сексуальний перфекціонізм; перфекціонізм зовнішності» [27, с. 126].

Нині науковці аналізують вплив феномену перфекціонізму на індивіда, і як апотеоз – поява наукових розвідок, присвячених саме типології перфекціонізму.

Одним із перших Д. Хамачек виділив два різновиди перфекціонізму: нормальний і невротичний. Використовуючи свій клінічний досвід, він виокремив наявні несхожості між «невротичними» та «нормальними» перфекціоністами, позиціонувавши інноваційні критерії, котрі надають потенцію виокремити «нормальний» перфекціонізм саме від «невротичного»: «...депресія; переконання «я повинен/змушений»; почуття сорому й провини; поведінка, спрямована на захист власного престижу; сором'язливість і зволікання; самоосуд» [28, с. 28].

Проведене автором ґрунтовне дослідження наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених дає можливість виснувати про те, що значна кількість дослідників, предметом дослідження котрих був феномен перфекціонізму, виділяють дві форми позиціонованого конструкту, але йменують їх по-різному: «нормальний та невротичний» [28, с. 29], «здоровий та нездоровий» [29, с. 537], «активний та пасивний» [30, с. 64], «позитивний та негативний» й «здоровий, нездоровий та нон-перфекціонізм» [19, с. 297], «здоровий та патологічний» [10, с. 14], адаптивний та дезадаптивний» [31, с. 123], «функціональний і дисфункціональний» [32, с. 101] та ін.

Отже, аналіз сутності феномену перфекціонізму дає змогу авторові виснувати про те, що йому властиве як ординарне адаптивне функціонування, так і власне дезадаптація індивідуума.

Так, учені П. Хевітт, Р. Фрост, П. Мартен, Ч. Лахарт презентували підхід щодо множинності психологічної архітекτονіки феномену перфекціонізму [33, с. 458; 34, с. 450], адже, на їхню думку, власне «одновимірний» підхід не окреслює всю специфіку, котра притаманна феномену перфекціонізму, зокрема його інтерперсональний складник. У результаті позиціонованого підходу феномен перфекціонізму стали аналізувати саме з урахуванням положень теорії «особистісних рис», згідно з котрою будь-котра особливість охоплює значну чисельність сингулярних складників.

Підхід П. Хевітта, Г. Флетта, Р. Фроста щодо багатовимірності феномену перфекціонізму консеквентно сформувався у трьох концепціях, позиціонованих П. Х'юїттом та Г. Флеттом, Р. Фростом, Р. Слейні та Дж. Ешбі.

Отже, проведений аналіз наукового доробку сучасних науковців надає нам можливість виснувати, що феномену «перфекціонізм» притаманні багатовимірність утворення, складний рівень архітекτονіки та заразом із високими індивідуальними стандартами має власне низку як когнітивних, так й інтерперсональних параметрів.

Висновки. Проведений аналіз появи й розвитку феномену перфекціонізму надає можливість виснувати про те, що впродовж відносно короткотривалої історії його дослідження у царині психології цей феномен став предметом наукових дискусій і багаточисельних емпіричних досліджень.

У сучасній психології феномен перфекціонізму позиціонується власне як потяг суб'єкта до довершеності, доведення апотеози будь-котрих учинів до щонайвищих стандартів (когнітивних, духовних, естетичних).

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у дослідженні впливу перфекціонізму власне на професійні учини науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Гуляс І.А. Перфекціонізм: історично-світоглядні аспекти. *Наука і освіта. Серія «Психологія»*. 2012. № 3. С. 46–49.
2. Кісіль З.Р. До питання дослідження перфекціонізму особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2023. Вип. 2. С. 23–31.
3. Фройд З. Невпокій в культурі / пер. з німецької Ю. Прохасько. Київ : Апіорі, 2021. 120 с.
4. Горні К. Невротична особистість нашого часу (видання 1937) / пер. з англ., 2016. 186 с.
5. Адлер А. Наука жити / пер. з англ. Київ : Port-Royal, 1997. 34 с.
6. Adler A. On the origin of striving for superiority and social interest. J. Carlson, M. Maniaci (Eds.). New York. NY : Routledge, 2012. P. 47–56.
7. O'Connell A., Horney K. Theorist in Psychoanalysis and Feminine Psychology. *Psychology of Women Quarterly*. 1980. № 5(1). P. 81–93. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1981.tb0103>
8. Маслоу А. Г. На підступах до психології життя / пер. з англ. О. Чистякова. Київ : PSYLIB, 2003. URL: <http://psylib.org.ua/books/masla02/index.htm>
9. Rogers Carl R. Some Observations on the Organization of Personality. *American Psychologist* 2 (1947): 358–368. Also published in *The Phenomenological Problem*. ed. A. Kuenzli. New York : Harper and Row.
10. Грубі Т.В. Визначення поняття «перфекціонізм особистості». *Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика* : зб. наук. пр. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 22–23 січня 2016 р. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 13–18.
11. Кононенко О. І. Вплив перфекціонізму особистості на виникнення емоційного вигорання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2014. Вип. 2. Т. 1. С. 81–85.
12. Колтунович Т. А. Перфекціонізм як чинник професійного вигорання вихователів дошкільних навчальних закладів. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*. 2008. № 19. С. 111–119.
13. Павлова В. С. Перфекціонізм як психологічний феномен. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. 2013. № 10(91). Вип. 2. С. 242–245.
14. Завада Т. Ю. Теоретичний аналіз перфекціонізму як психологічного феномену. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 16. С. 365–378.
15. Blatt S. J. The destructiveness of perfectionism : Implications for the treatment of depression. *American Psychologist*. 1995. Vol. 50 (12). P. 1003–1020.
16. Лоза О. О. Диференціація типів прояву перфекціонізму. *Вісник Дніпропетрського університету економіки та права ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. № 1. С. 122–125.
17. Shafran R., Cooper Z., Fairburn C. Clinical perfectionism: a cognitive-behavioral analysis. *Behaviour Research and Therapy*. 2002. Vol. 40. Iss. 7. P. 773–792.
18. Parker W., Stumpf H. An examination of the Multidimensional Perfectionism Scale with a sample of academically talented children. *Journal of Psychoeducational Assessment*. 1995. № 13. P. 372–383.
19. Stoeber J., Otto K. Positive conceptions of perfectionism: Approaches, evidence, challenges. *Personality and Social Psychology Review*. 2006. Vol. 10. № 4. P. 295–319.
20. Debrovski K., Piechovsky T. Perfectionism: yearning to become what one ought to be. London : Little, Brown & Co, 1997. P. 28–34.
21. Rogers Carl R. Some Observations on the Organization of Personality. *American Psychologist* 2 (1947): 358–368. Also published in *The Phenomenological Problem*. ed. A. Kuenzli. New York : Harper and Row.
22. Маслоу А. Г. Психологія буття / пер. з англ. Київ : Ваклер, 1997. 304 с.
23. Hollender M. H. Perfectionism. *Comprehensive Psychiatry*, 1965. Vol. 6. P. 94–103.
24. Pacht R. Reflections on perfection. *American Psychologist*. 1984. Vol. 39. P. 386–390.
25. Sorotzkin B. The quest for perfection: Avoiding guilt or avoiding shame? *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 1985. № 22(3). P. 564–571. URL: <https://doi.org/10.1037/h0085541>
26. Sorotzkin B. Understanding and treating perfectionism in religious adolescents. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 1998. № 35(1). P. 87–95. URL: <https://doi.org/10.1037/h0087792>
27. Burns D. D. The feeling good handbook. New York : William Morrow and Company, 1989. P. 121–128.
28. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology*. 1978. Vol. 15. P. 27–33.
29. Adkins K., Parker W. Perfectionism and suicidal preoccupation. *J-l of personality*. 1996. Vol. 64. № 3. P. 536–546.
30. Slaney R., Rice K., Ashby J. A programmatic approach to measuring perfectionism: the almost perfect scales. *Perfectionism: Theory, research and treatment*. Washington, 2002. P. 63–89.

31. Лоза О. О. Особливості перфекціонізму як особистісної риси державних службовців : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2015. 216 с.
32. Данилевич Л. А. Перфекціонізм як особистісний чинник академічної обдарованості студентів : дис.... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 222 с.
33. Hewitt P., Flett G. Perfectionism in the Self and Social contexts: conceptualization, assessment and association with psychopathology. *J.-I of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 60. № 3. P. 456–470.
34. Frost R., Marten P., Lahart C., Rosenblate R. The dimensions of perfectionism. *Cogn. Ther. Res.* 1990. Vol. 14. P. 449–468.

References:

1. Gulyas, I. A. (2012). Perfektsionizm: istorichno-svitohlyadni aspekty [Perfectionism: historical and ideological aspects]. *Nauka i osvita. Seriya "Psykhologhiia"*, 3, 46–49 [in Ukrainian].
2. Kisil, Z. R. (2023). Do pytannya doslidzhennya perfektsionizmu osobystosti [On the issue of studying personality perfectionism]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykhologichna*, 2, 23–31 [in Ukrainian].
3. Freud, Z. (2021). Nevpokiy v kul'turi [Unrest in Culture]. Per. z nimetskoi Yu. Prokhasko. Kyiv : Apri-ori [in Ukrainian].
4. Gorny, K. (1937). Nevrotychna osobystist' nashoho chasu [The Neurotic Personality of our Time]. Per. z anhl. [in English].
5. Adler, A. (1997). Nauka zhyty [The Science of Living]. Per. z anhl. Kyiv : Port-Royal [in Ukrainian].
6. Adler, A., Carlson, J., & Maniaci, M. (Eds.) (1993). Pro pokhodzhennya prahnennya do perevahy ta sotsial'noho interesu [On the origin of striving for superiority and social interest]. New York, NY : Routledge [in English].
7. O'Connell, A., & Horney, K. (1989). Teoretyk psykhoanalizu ta zhinochoyi psykhologhiyi [Theorist in Psychoanalysis and Feminine Psychology]. *Psychology of Women Quarterly*, 5(1), 81–93. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1981.tb0103> [in English].
8. Maslow, A. G. (2003). Na pidstupakh do psykhologhiyi zhyttya [On the threshold of the psychology of life]. Kyiv : PSYLIB. Retrieved from: <http://psylib.org.ua/books/masla02/index.htm> [in Ukrainian].
9. Rogers, Carl R. (1947). Deyaki sposterezhennya nad orhanizatsiyeyu osobystosti [Some Observations on the Organization of Personality]. New York : Harper and Row [in English].
10. Grubi, T. V. (2014). Vyznachennya ponyattya «perfektsionizm osobystosti» [Definition of the concept of "personal perfectionism"]. *Pedahohika i psykhologhiia sohodennia: teoriia ta praktyka : zb. nauk. pr. uchashnykh Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [in Ukrainian].
11. Kononenko, O. I. (2014). Vplyv perfektsionizmu osobystosti na vynykennya emotsiynoho vyhoran-nya [The influence of personality perfectionism on the occurrence of emotional burnout]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Psykhologichni nauky"*, 2, 1, 81–85 [in Ukrainian].
12. Koltunovych, T. A. (2008). Perfektsionizm yak chynnyk profesiynoho vyhoryannya vykhovateliv dosh-kil'nykh navchal'nykh zakladiv [Perfectionism as a factor in the professional burnout of preschool educators]. *Naukovi zapysky. Psykhologhiia i pedahohika*, 19, 111–119 [in Ukrainian].
13. Pavlova, V. S. (2013). Perfektsionizm yak psykhologichnyy fenomen [Perfectionism as a psychological phenomenon]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriya "Psykhologichni nauky"*, 10(91), 2, 242–245 [in Ukrainian].
14. Zavada, T. Yu. (2012). Teoretychnyi analiz perfektsionizmu yak psykhologichnoho fenomenu [Theoretical analysis of perfectionism as a psychological phenomenon]. *Problemy suchasnoi psykhologii : zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kamianets-Podil'skyi : Aksioma*, 16, 365–378 [in Ukrainian].
15. Blatt, S. J. (1995). Destruktyvnist' perfektsionizmu [The destructiveness of perfectionism]. *American Psychologist*, 50(12), 1003–1020 [in English].
16. Loza, O. O. (2013). Dyferentsiatsiya tytipyov proyavu perfektsionizmu [Differentiation of types of manifestation of perfectionism]. *Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu ekonomiky ta prava im. Alfreda Nobelja. Seriya "Pedahohika i psykhologhiia"*, 1, 122–125 [in Ukrainian].
17. Shafran, R., Cooper, Z., & Fairburn, C.G. (2002). Klinichnyy perfektsionizm: kohnityvno-povedinkovy analiz [Clinical perfectionism: a cognitive-behavioral analysis]. *Behaviour Research and Therapy*, 40, 7, 773–792 [in English].
18. Parker, W.D. & Stumpf, H. (1995). Perevirka bahatovymirnoyi shkaly perfektsionizmu na vybirtsi talanovytykh ditey [An examination of the Multidimensional Perfectionism Scale with a sample of academically talented children]. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 13, 372–383 [in English].

19. Stoeber, J., & Otto, K. (2006). Pozytywni kontsepsyi perfektsionizmu: pidkhody, dokazy, vyklyk [Positive conceptions of perfectionism: Approaches, evidence, challenges]. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 4, 295–319 [in English].
20. Debrovski, K., & Piechovsky, T. (1997). Perfektsionizm: prahnennya staty tym, kym treba buty [Perfectionism: yearning to become what one ought]. London : Little, Brown & Co [in English].
21. Rogers, Carl R. (1947). Deyaki sposterezhennya nad orhanizatsiyeyu osobystosti [Some Observations on the Organization of Personality]. New York : Harper and Row [in English].
22. Maslow, A. G. (1997). Psykholohiya buttya [Psychology of Being]. Per. z anhl. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].
23. Hollender, M. H. (1965). Perfektsionizm [Perfectionism]. *Comprehensive Psychiatry*, 6, 94–103 [in English].
24. Pacht, R. (1984). Rozdumy pro doskonalist' [Reflections on perfection]. *American Psychologist*, 39, 386–390 [in English].
25. Sorotzkin, B. (1985). Prahennya do doskonalosti: unykaty pochuttya provyny chy unykaty soromu? [The quest for perfection: Avoiding guilt or avoiding shame?]. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 22(3), 564–571 Retrieved from: <https://doi.org/10.1037/h0085541> [in English].
26. Sorotzkin, B. (1998). Rozuminnya ta likuvannya perfektsionizmu u relihiynykh pidlitkiv [Understanding and treating perfectionism in religious adolescents]. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 35(1), 87–95. Retrieved from: <https://doi.org/10.1037/h0087792> [in English].
27. Burns, D. D. (1989). Posibnyk z harnoho samopochuttya [The feeling good handbook]. New York : William Morrow and Company [in English].
28. Hamachek, D. (1978). Psykhodinamika normal'noho i nevrotychnoho perfektsionizmu [Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism]. *Psychology*, 15, 27–33 [in English].
29. Adkins, K., & Parker W. (1996). Perfektsionizm i suyistsyal'ni zanepokoyennya [Perfectionism and suicidal preoccupation?]. *J-l of personality*, 64, 3, 536–546 [in English].
30. Slaney, R., Rice, K., & Ashby, J. (2002). Prohramnyy pidkhid do vymiryuvannya perfektsionizmu: mayzhe ideal'ni shkaly [A programmatic approach to measuring perfectionism: the almost perfect scales]. *Perfectionism: Theory, research and treatment*, 63–89 [in English].
31. Loza, O. O. (2015). Osoblyvosti perfektsionizmu yak osobystisnoi rysy derzhavnykh sluzhbovtiv [Peculiarities of perfectionism as a personal trait of civil servants] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.01 "Zahalna psykholohiia; istoriia psykholohii". Kyiv [in Ukrainian].
32. Danylevych, L. A. (2007). Perfektsionizm yak osobystisnyy chynnyk akademichnoyi obdarovanosti studentiv [Perfectionism as a personal factor of academic giftedness of students] : dys. ... kand. psykhol. nauk.: spets. 19.00.01. "Zahal'na psykholohiya, istoriya psykholohiyi". Kyiv : University of Education Management [in Ukrainian].
33. Hewitt, P. & Flett, G. (1991). Perfektsionizm u samostiynomu ta sotsial'nomu kontekstakh: kontseptualizatsiya, otsinka ta asotsiatsiya z psykhopatolohiyeyu [Perfectionism in the Self and Social contexts: conceptualization, assessment and association with psychopathology]. *J.-I of Personality and Social Psychology*, 60, 3, 456–470 [in English].
34. Frost, R., Marten, P., Lahart, C. & Rosenblate, R. (1990). Rozmiry perfektsionizmu [The dimensions of perfectionism]. *Cogn. Ther. Res*, 14, 49–468 [in English].

УДК 159.944:355.23-057.36:616-082

DOI

Ковальчук Зоряна Ярославівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Завацька Наталія Євгенівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8148-0998>

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР

Анотація. У статті автори розкривають сутність психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур. Зазначено, що процес психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур є складним і багатограним, а тому включає в себе низку етапів та методів, що сприяють не лише фізичному, а й психологічному відновленню. Такими етапами є оцінка психологічного стану, який дає змогу визначити, чи є у нього ознаки психоемоційних порушень (ПТСР, депресія, тривожні розлади, синдром вигорання), психотерапевтичне втручання (особистісна чи групова терапія), фізичне відновлення (вправи та відновлення фізичної витривалості), реінтеграція в професійну діяльність (повернення до роботи, підтримка співробітників, менторство та супровід), психологічна підтримка в повсякденному житті (підтримка родини, соціальні програми та групи підтримки), психологічна адаптація (саморозвиток, підвищення самооцінки), моніторинг та корекція процесу реабілітації з метою уникнення рецидивів психологічних проблем. Ресоціалізація та реабілітація військовослужбовців базуються на принципах та науково обґрунтованих підходах до відновлення психологічного, фізичного та соціального стану військових після служби або бойових дій, серед яких: комплексність, індивідуальний підхід, етапність, доступність, мультидисциплінарність, активна участь військовослужбовця, сімейно-орієнтований підхід, соціальна інтеграція, психоедукація, правовий захист. Опір на ці принципи дасть змогу успішно повернути військовослужбовців до активного життя, відновлення їхньої психоемоційної рівноваги та включення в суспільство. З огляду на актуальність тематики, подальші дослідження мають бути спрямовані на створення ефективних моделей реабілітації, що поєднують медико-психологічні, соціальні та професійні аспекти.

Ключові слова: психореабілітація, відновлення, фахівці силових структур, принципи реабілітації, етапи реабілітації, психічне здоров'я.

Kovalchuk Zoriana, Zavatska Natalia. PSYCHOLOGICAL REHABILITATION AND RESTORATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF FORCE STRUCTURE SPECIALISTS

Abstract. In the article, the author reveals the essence of psychological rehabilitation and restoration of professional activity of law enforcement specialists. She notes that the process of psychological rehabilitation and restoration of professional activity of law enforcement specialists is complex and multifaceted, and therefore includes a number of stages and methods that contribute not only to physical, but also to psychological recovery. These stages include an assessment of the psychological state, which allows determining whether he has signs of psycho-emotional disorders (PTSD, depression, anxiety disorders, burnout syndrome), psychotherapeutic intervention (individual or group therapy), physical recovery (exercise and restoration of physical endurance), reintegration into professional activity (return to work, employee support, mentoring and accompaniment), psychological support in everyday life (family support, social programs and support groups), psychological

adaptation (self-development, increasing self-esteem), monitoring and correction of the rehabilitation process in order to avoid recurrence of psychological problems. Resocialization and rehabilitation of military personnel are based on principles and scientifically based approaches to restoring the psychological, physical and social state of military personnel after service or combat operations, including: comprehensiveness, individual approach, stages, accessibility, multidisciplinary, active participation of the military personnel, family-oriented approach, social integration, psychoeducation, legal protection. Resistance to these principles will allow for the successful return of military personnel to active life, restoration of their psycho-emotional balance and inclusion in society. Given the relevance of the topic, further research should be aimed at creating effective rehabilitation models that combine medical-psychological, social and professional aspects.

Key words: *psychorehabilitation, recovery, law enforcement specialists, principles of rehabilitation, stages of rehabilitation, mental health.*

Вступ. У сучасних умовах збройних конфліктів у світі та війни в Україні питання психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур набуває особливої актуальності. Військовослужбовці часто стикаються з екстремальними ситуаціями, що призводять до значних психологічних навантажень та стресових розладів. Ефективна реабілітація є ключовою для забезпечення їхнього психічного здоров'я та готовності до подальшої служби.

Останні дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до психологічної реабілітації військовослужбовців. Зокрема, у науковому дослідженні С. Васківської обґрунтовано основні принципи організації психологічної допомоги військовослужбовцям у контексті сучасних реалій війни. Авторка акцентує на оперативності, психологічному скринінгу, соматотерапії, прив'язаності, оздоровленні стосунків з близькими, діяльності, соціальності, психологічної трансформації людини, духовного та посттравматичного зростання воїнів [1].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення та впровадження ефективних психологічних інтервенцій, спрямованих на відновлення професійної діяльності фахівців силових структур після участі в бойових діях.

Метою роботи є визначення оптимальних психолого-організаційних заходів, що сприяють реабілітації та поверненню військовослужбовців до служби. Завдання дослідження включають аналіз сучасних підходів до психологічної реабілітації, оцінку їх ефективності та розроблення рекомендацій щодо впрова-

дження найкращих практик у діяльність реабілітаційних центрів.

Матеріали та методи. Психологічна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення психічного здоров'я та емоційного стану людини після перенесених стресів, травм, психічних розладів або негативного впливу психологічних чинників. Метою психологічної реабілітації є повернення особистості до нормального функціонування у соціумі, професії та в особистому житті, а також зменшення чи усунення наслідків психологічних травм. Цей процес включає оцінку психологічного стану та виявлення наявних порушень; використання психотерапевтичних методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, арттерапія, групова терапія; роботу з емоційним та психологічним відновленням через розслаблення, медитацію, соціальну підтримку та інші методи.

Психологічна реабілітація допомагає людині відновити її психологічну стабільність, адаптуватися до повсякденного життя і знову стати ефективною у соціальній, професійній та особистій сферах.

В Україні питання психологічної реабілітації для військовослужбовців регламентується низкою офіційних документів, які визначають принципи, методи та організацію надання психологічної допомоги військовим. У Законі України «Про національну безпеку України» визначено основні принципи національної безпеки, включаючи фізичне та психологічне здоров'я військовослужбовців. Психологічна реабілітація є складовою частиною забезпечення готовності Збройних сил України, що також включає охорону здоров'я військовослужбовців [2].

Ще один Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1993) зі змінами, внесеними 2025 р., гарантує соціальні права та підтримку військовослужбовців, у тому числі психологічну допомогу в разі травм або психічних розладів, пов'язаних із військовою службою. Він передбачає надання медичних послуг, включаючи психологічну реабілітацію для осіб, які зазнали травм у процесі виконання службових обов'язків [3].

Із відносно недавніх документів прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку медичного обслуговування, лікування та реабілітації військовослужбовців» (2017) зі змінами, внесеними у 2024 р. Цей документ визначає порядок надання медичної допомоги військовослужбовцям, включаючи психологічну реабілітацію. Відповідно до цієї Постанови, у рамках медичного обслуговування передбачено застосування методів психотерапії та психологічної підтримки, а також надання допомоги в разі ПТСР [4].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення психотерапевтичної допомоги особам, які перебувають на лікуванні та реабілітації» (2019) з останніми змінами, прийнятими у 2024 р., регламентує надання психотерапевтичної допомоги особам, які потребують реабілітації через психічні порушення, викликані участю в бойових діях або іншими стресовими чинниками.

Також є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями» (1999) зі змінами, прийнятими у 2024 р., яка регламентує організацію медичних послуг для військовослужбовців, включаючи діагностику, лікування, реабілітацію та психологічну підтримку. Вона визначає порядок роботи військово-медичних установ, взаєморозрахунки за медичні послуги між військовими формуваннями, а також фінансування лікування і реабілітації, зокрема у разі травм чи психічних розладів,

спричинених службою або участю в бойових діях [5].

Отже, ці документи регламентують в Україні психологічну реабілітацію військовослужбовців.

Проте не слід забувати і про медичний стандарт надання медичної допомоги військовослужбовцям. Це спеціальні нормативні документи, що визначають стандарти медичного обслуговування, включаючи психіатричні та психологічні послуги для військових. Вони містять вимоги до організації психологічної допомоги, лікування і реабілітації. Міністерство оборони України розробляє різноманітні програми для реабілітації військовослужбовців, зокрема психологічної реабілітації, що включають тренінги, курси та інші заходи для повернення військових до нормального психологічного стану після участі в бойових діях.

У рамках Концепції розвитку системи медичного забезпечення Збройних сил України до 2020 р. передбачено створення та вдосконалення системи психологічної реабілітації військовослужбовців. Концепція визначає важливість підтримки психічного здоров'я військових як складової частини їх медичного забезпечення [6].

Усі ці документи формують правову основу для психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні, а також установлюють вимоги до медичних і психологічних установ, що займаються реабілітацією.

Результати. Попри всю правову підтримку процес психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур є складним і багатогранним. Він включає у себе низку етапів та методів, що сприяють не лише фізичному, а й психологічному відновленню. Основні складники цього процесу містять, по-перше, оцінку психологічного стану. Тобто першим кроком є комплексна оцінка психологічного стану фахівця, який потребує реабілітації. Це дає змогу визначити, чи є у нього ознаки психоемоційних порушень, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що характеризується нав'язливими спогадами, флешбеками, тривожністю та депресією; депресією та

тривожними розладами, які проявляються як постійне відчуття тривоги, низька енергія, зниження настрою; синдром вигорання як психологічне та емоційне виснаження через тривалі стресові ситуації [7].

У контексті російсько-української війни медико-психологічна реабілітація військовослужбовців набуває особливої актуальності. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є поширеним наслідком бойових дій, що вимагає комплексного підходу до лікування. Професор Михайло Матіяш підкреслює важливість поєднання психотерапевтичних методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія та метод десенсибілізації і переробки за допомогою рухів очей, із медикаментозним лікуванням для ефективного подолання ПТСР. Він також наголошує на необхідності підготовки кваліфікованих фахівців та розроблення національних програм реабілітації, що враховують етнопсихологічні особливості українських військовослужбовців [8].

Учені Ю. Кучин та В. Горошко зазначають, що ще до початку повномасштабного вторгнення росії фахівці відзначали, що під час бойових дій на Сході України приблизно 64 % пацієнтів мали вогнепальні поранення кінцівок. При цьому лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у 82,1 % випадків не призводило до позитивного результату. Основними причинами цього є висока частота розвитку хронічного больового синдрому та стійкість ПТСР до терапії. У 30–40 % випадків медикаментозне та реабілітаційне лікування больового синдрому у пацієнтів із вогнепальними пораненнями та ПТСР не приносить очікуваного ефекту, а 35–40 % таких пацієнтів потребують подальших реконструктивних операцій [9].

Загалом, аналізуючи соматичні та психічні проблеми військовослужбовців, можна виокремити кілька ключових аспектів. Серед них – ПТСР, депресивні стани, почуття ізольованості від соціуму, а також різні варіанти депресії, що супроводжуються відчуттям безнадії та втратою інтересу до життя. Часто спостерігається синдром тривожності, який може супроводжуватися соматичними проявами, такими як прискорене серцебиття. Окрім

того, значна частина військових стикається з порушеннями сну, включаючи безсоння, часті нічні пробудження та кошмари.

Щодо неврологічної симптоматики унаслідок черепно-мозкових травм, зокрема контузій та струсів головного мозку, можуть виникати гострі головні болі, запаморочення, порушення пам'яті та труднощі із концентрацією уваги. Одним із серйозних наслідків таких ушкоджень є посттравматична епілепсія, що може розвинутися внаслідок впливу вибухової хвилі або інших травматичних подій. Також поширеним є синдром хронічного болю, пов'язаний із пораненнями кінцівок, ушкодженнями хребта та іншими бойовими травмами [9].

У науковій праці О. Колесніченка, І. Приходька та Я. Мацегори «Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань у бойових умовах» (2021) розроблено програму психологічної реабілітації, яка включає етапи оцінки психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації [10].

По-друге, психотерапевтичне втручання, яке слідує після оцінки психологічного стану. Зазвичай включає такі методи, як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), який є одним із найефективніших методів для лікування ПТСР, депресії та тривожних розладів. КПТ допомагає змінити негативні патерни мислення та поведінки; групова терапія, яка підключає взаємодію з іншими людьми, що пережили схожі труднощі, та дає змогу зменшити почуття ізольованості; арттерапія, музикотерапія як альтернативні методи, які допомагають зняти стрес, відновити емоційну рівновагу та повернути довіру до себе [11].

По-третє, фізичне відновлення, до якого належать фізичні вправи, що допомагають зняти напруження, поліпшити настрій завдяки виділенню ендорфінів. Відновлення фізичної витривалості особливо важливо для людей, які працюють у силових структурах, адже фізичний стан прямо впливає на психологічну стабільність. Вона також може бути корисною для підкріплення підходів до фізичного відновлення військових у контексті їх психое-

моційної реабілітації. Так, у книзі Бессел ван дер Колка «Тіло веде лік» розглядається важливість взаємодії тіла і психіки при подоланні наслідків травм та стресів, включаючи бойові. Автор описує, як травми, включаючи психічні, можуть проявлятися через фізичні симптоми і як важливо враховувати цей аспект у процесі реабілітації. Зокрема, ван дер Колк підкреслює важливість включення тілесних практик (наприклад, йоги, дихальних технік) для відновлення психічного здоров'я, що є важливим аспектом фізичного відновлення військових під час реабілітації після бойових дій [12].

Наступним кроком ми вбачаємо реінтеграцію в професійну діяльність, адже після проходження етапу психотерапії та фізичного відновлення важливо розпочати процес повернення до професійної діяльності. Поступове повернення до роботи сприяє уникненню стресу. Фахівці рекомендують почати з легких завдань і поступово нарощувати навантаження. Важливо, щоб колеги та керівництво підтримували співробітника в процесі повернення до роботи. Це може включати навчання новим або зміненим стандартам роботи. Призначення більш досвідченого наставника чи психолога сприятиме процесу адаптації до умов роботи. О. Колесніченко та ін. у своїй програмі психологічної реабілітації представляють етапи відновлення професійних навичок військовослужбовців після бойових дій [10].

Цікавою у цьому контексті нам видається праця О. Завидівської «Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації», у якій розроблено комплементарно-інтегративну технологію, спрямовану на підготовку майбутніх менеджерів до формування здоров'яорієнтованого середовища в організаціях. Ця технологія базується на поєднанні біологічних, психологічних, соціальних та духовних аспектів, що забезпечує цілісний підхід до управління здоров'ям у професійному середовищі. Упровадження таких підходів сприяє підвищенню ефективності реабілітаційних програм для фахівців силових структур, оскільки враховує комплексний

вплив різних чинників на психічне та фізичне здоров'я особистості [13].

Важливою також є і психологічна підтримка в повсякденному житті. Роль родини у відновленні є важливою, адже емоційна підтримка з боку близьких може значно полегшити процес реабілітації. Про це пише Н. Дідик у статті «Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО» (2018). Вона аналізує, як сімейні проблеми впливають на психологічний стан бійців під час виконання службових завдань у зоні АТО. Авторка підкреслює, що гармонійні стосунки в родині є підтримувальним чинником для військовослужбовців під час служби та після повернення додому [14].

Також О. Буковська у статті «Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій» (2015) розглядає особливості надання психологічної допомоги родинам демобілізованих військових. Авторка визначає основні складники такої допомоги та наголошує на важливості підтримки сім'ї для ефективної адаптації військовослужбовців до мирного життя [15].

О. Борисова у праці «Психореабілітація військових і членів їхніх сімей» (2024) пропонує модель психологічної реабілітації, яка включає роботу з родинами військовослужбовців. Авторка акцентує увагу на необхідності комплексного підходу, що охоплює як військових, так і їхніх близьких, для досягнення стійких результатів у реабілітації [16].

А. Пападопулос у праці «Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців з урахуванням сімейного фактору» (2022) досліджує вплив родинного оточення на процес реабілітації військових. Автор підкреслює, що підтримка з боку сім'ї та друзів є ключовою для успішної соціально-психологічної адаптації військовослужбовців після повернення з бойових дій.

Ці праці підкреслюють важливість родинної підтримки у процесі відновлення та психологічної реабілітації військовослужбовців, наголошуючи на необхідності комплексного підходу, що включає роботу як із військовими, так і з їхніми сім'ями.

Важливо мати доступ до різних соціальних програм, що допомагають адаптуватися після травм. Адже повне відновлення не є миттєвим процесом, і навіть після повернення до професії можуть виникати труднощі, пов'язані з психологічною адаптацією. Має вестися постійна робота над собою з використанням методів релаксації, медитації або йоги для підтримки психологічного балансу. Під час реабілітації фахівці часто працюють над підвищенням власної самооцінки, що дає їм змогу краще справлятися зі стресами.

Останнім етапом психореабілітації є моніторинг та корекція процесу реабілітації. Психологічна реабілітація має бути під постійним моніторингом психологів і терапевтів для своєчасної корекції методів і підходів. Це допомагає забезпечити ефективність реабілітаційного процесу та уникнути рецидивів психологічних проблем [11].

Одним із перспективних напрямів психологічної реабілітації фахівців силових структур є впровадження фітнес-послуг як елемента системи здоров'яорієнтованого управління. Дослідження О. Завидівської, О. Ханікіанц, А. Хомич підкреслює, що фітнес-програми не лише сприяють фізичному відновленню, а й відіграють важливу роль у покращенні психоемоційного стану та зниженні рівня стресу. Це особливо актуально для військовослужбовців та представників силових відомств, які зазнають високих психологічних навантажень у процесі виконання службових обов'язків. Інтеграція фітнес-методик у реабілітаційні заходи може сприяти формуванню стійких механізмів подолання стресу, підвищенню мотивації до активного відновлення та адаптації до мирного життя, що є критично важливим для забезпечення ефективного повернення до професійної діяльності [17].

У дослідженні М. Белобородової, Л. Безуглої та О. Гладошук запропоновано методичний підхід до кластеризації лікувально-оздоровчого та реабілітаційного туризму в Україні, що базується на просторовому моделюванні регіональних ресурсів та матеріально-технічної бази. Автори виділили шість регіональних кластерів, кожен з яких має спе-

цифічну спеціалізацію та цільову аудиторію. Зокрема, Волинсько-Карпатський регіон орієнтований на санаторно-курортний та реабілітаційний відпочинок з акцентом на в'їзний туризм. Цей підхід може бути інтегрований у систему психологічної реабілітації фахівців силових структур, використовуючи потенціал відповідних регіональних кластерів для розроблення спеціалізованих програм відновлення, що поєднують медичні та психологічні послуги в оптимальних умовах [18].

Ураховуючи міжнародний досвід, основні відмінності у політиці підтримки ветеранів у США та Україні полягають у рівні інституціоналізації та системи підтримки. У США розвинена мережа організацій, таких як Міністерство у справах ветеранів, що забезпечує фінансову допомогу, медичну реабілітацію та соціальну інтеграцію ветеранів. В Україні підтримка ветеранів лише набуває сили, і є проблеми з фінансовою допомогою, доступом до медичних послуг та соціальною адаптацією. США мають сильну політичну підтримку ветеранів, що сприяє їхній інтеграції, тоді як в Україні ця підтримка поки що розвивається [19].

Принципи ресоціалізації та реабілітації військовослужбовців базуються на науково обґрунтованих підходах до відновлення психологічного, фізичного та соціального стану військових після служби або бойових дій. Серед них:

1. Комплексність – охоплення всіх аспектів життя військовослужбовця: фізичної, психологічної, соціальної, професійної адаптації.

2. Індивідуальний підхід – урахування особистісних характеристик, травматичного досвіду та потреб кожного військовослужбовця.

3. Етапність – поступове проходження процесу реабілітації: стабілізація стану, активне лікування, відновлення та адаптація до мирного життя.

4. Доступність – забезпечення рівного доступу до послуг реабілітації незалежно від місця проживання чи статусу військового.

5. Мультидисциплінарність – участь різних фахівців (психологів, психотерапевтів, медиків, соціальних працівників) у процесі відновлення.

6. Активна участь військовослужбовця – залучення військового до прийняття рішень щодо власної реабілітації, підтримка мотивації.

7. Сімейно-орієнтований підхід – залучення родини до процесу ресоціалізації, адже підтримка близьких є важливим чинником відновлення.

8. Соціальна інтеграція – допомога у працевлаштуванні, професійній адаптації, розвитку навичок для мирного життя.

9. Психоедукація – навчання військовослужбовців та їхніх родин методам саморегуляції, стресостійкості та подолання наслідків травматичних подій.

10. Правовий захист – забезпечення реалізації соціальних гарантій, передбачених законодавством для військових, що проходять реабілітацію.

Ці принципи спрямовані на успішне повернення військовослужбовців до активного життя, відновлення їхньої психоемоційної рівноваги та включення у суспільство.

Висновки. Психологічна реабілітація фахівців силових структур є важливим процесом, який потребує комплексного підходу. Відновлення фізичного та психологічного стану, а також поступова реінтеграція в професійну діяльність дають змогу фахівцям повернутися до нормального функціонування та підтримати свою ефективність у роботі.

Подальше вивчення психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур є актуальним у зв'язку зі зростанням рівня професійних і бойових стресів, що впливають на їхні працездатність і психологічне благополуччя. Перспективними напрямками досліджень у цій сфері ми вбачаємо є розроблення та вдосконалення індивідуалізованих програм реабілітації через вивчення ефективності персоналізованих психокорекційних методик для силовиків із різними видами травматичного досвіду. Також цікавим нам видається дослідження впливу комплексних реабілітаційних заходів як аналіз взаємодії психотерапії, ерготерапії, фізичної реабілітації та соціальної адаптації у процесі відновлення військових і правоохоронців. Не втрачає своєї актуальності тема ролі сім'ї та соціального середовища, зокрема впливу підтримки з боку родини та колективу на успішність реабілітаційних заходів. Серед актуальних новітніх тем у цій царині є впровадження цифрових технологій для розширення можливості застосування віртуальної реальності, мобільних додатків і дистанційного психологічного консультування у реабілітаційних процесах. З огляду на актуальність тематики, подальші дослідження мають бути спрямовані на створення ефективних моделей реабілітації, що поєднують медико-психологічні, соціальні та професійні аспекти.

Список використаних джерел:

1. Васьківська С., Гірник А. Інтегративний підхід до проблем психологічної реабілітації воїнів в Україні. *Проблеми політичної психології*, 2024. Т. 16(30). С. 84–98. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-165>
2. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
3. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1993 р. № 2011-XII. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку медичного обслуговування, лікування та реабілітації військовослужбовців» від 27 грудня 2017 р. № 838. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями» від 27 грудня 1999 р. № 1923-99-П. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку медичного обслуговування, лікування та реабілітації військовослужбовців» від 4 квітня 2017 р. № 322 (із змінами, внесеними у 2024 р.). *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

7. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : методичний посібник / Н.А. Агаєв та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 2016. 234 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/107163/1/Посібник%20НПС_16.pdf
8. Матіяш М. М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. *УКР. МЕД. ЧАСОПИС*. 2023. 1 (153) Т. 2 Спецвипуск – І/ІІ. С. 6–10.
9. Кучин Ю. Л., Горошко В. Р. Больовий синдром у пацієнтів із вогнепальними пораненнями кінцівок та посттравматичними стресовими розладами. *Медицина невідкладних станів*, 2021. Вип. 17(7). С. 24–31. <https://doi.org/10.22141/2224-0586.17.7.2021.244591>
10. Колесніченко О. С., Приходько І. І., Мацегора Я. В. Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах : монографія. Харків : НА НГУ, 2021. 75 с.
11. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Т. 1. Київ, 2018. 208 с.
12. Бессел ван дер Колк. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому / пер. з англ. А. Цвіри. Харків : Віват, 2024. 624 с.
13. Завидівська О. І. Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації : дис.... д-ра пед. наук : 13.00.04. Чернівці, 2021. 506 с.
14. Дідик Н. Ф. Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2018. Вип. 44. С. 68–80. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi41\(44\).134](https://doi.org/10.33120/ssj.vi41(44).134)
15. Буковська О. О. Психологічна допомога військовослужбовцям, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 128. Т. 1. С. 29–32.
16. Борисова О. О. Психореабілітація військових і членів їхніх сімей : навчальний посібник. Одеса, 2024. 342 с.
17. Zavydivska O. I., Khanikiants O. V., Khomych, A. V. Фітнес-послуги як елемент системи здоров'яорієнтованого управління: огляд тенденцій розвитку в Україні. *Rehabilitation and Recreation*. 2024. № 18(4). С. 72–82. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.8>
18. Белобородова М. В., Безугла Л. С., Гладошук О. Г. Рекреаційні та реабілітаційні кластери в Україні: збалансована просторова організація. *Rehabilitation and Recreation*. 2024. № 18(4). С. 107–118. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.11>
19. Базаєва М. Витоки новітньої структури та інституціоналізації державної політики щодо ветеранів у США. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2022. № 1(33). С. 14–20. URL: <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/263326>

References:

1. Vaskivska, S., & Hirnyk, A. (2024). Intehrativnyi pidkhid do problem psykholohichnoi reabilitatsii voyniv v Ukraini [Integrative approach to the problems of psychological rehabilitation of soldiers in Ukraine]. *Problemy politychnoi psykholohii*. T.16 (30). S. 84–98. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-165> [in Ukrainian].
2. Ukraina. (2018). Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21 chervnia 2018 r. No. 2469-VIII (*The Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» dated June 21, 2018, No. 2469-VIII*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
3. Ukraina. (1993). Zakon Ukrainy “Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei” vid 20 hrudnia 1993 r. No. 2011-XII (*The Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families” dated December 20, 1993, No. 2011-XII*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].
4. Ukraina. Kabinet Ministriv. (2017). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku medychnoho obsluhovuvannia, likuvannia ta reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv” vid 27 hrudnia 2017 r. No. 838 (*Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Procedure for Medical Care, Treatment and Rehabilitation of Servicemen” dated December 27, 2017, No. 838*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> [in Ukrainian].
5. Ukraina. Kabinet Ministriv. (1999). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia medychnoi dopomohy u viiskovo-medychnykh zakladakh i vzaïemorozrakhunkiv za neï mizh viiskovymy formuvanniamy” vid 27 hrudnia 1999 r. No. 1923-99-P (*Resolution of the Cabinet of Ministers*

of Ukraine "On Approval of the Procedure for Providing Medical Care in Military Medical Institutions and Settlements Between Military Formations" dated December 27, 1999, No. 1923-99-P). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Ukraina. Kabinet Ministriv. (2017). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku medychnoho obsluhovuvannia, likuvannia ta reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv" vid 4 kvitnia 2017 r. No. 322 (iz zminamy, vnesenymy u 2024 r.) (*Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Medical Care, Treatment and Rehabilitation of Servicemen" dated April 4, 2017, No. 322 (as amended in 2024)*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> [in Ukrainian].

7. Ahaiev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Ostapchuk, V. V., & Tkachenko, V. V. (2016). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky nehatyvnykh psykhychnykh staniv viiskovosluzhbovtziv [Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel]: metodychnyi posibnyk. Kyiv: NDTs HP ZSU. 234 s. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/107163/1/Posibnyk%20NPS_16.pdf [in Ukrainian].

8. Matiiash, M. M. (2023). Medyko-psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: etnopsykholohichnyi dyskurs, natsionalni perspektivy hromadskoho zdorovia [Medical and psychological rehabilitation of military personnel in the conditions of the Russian-Ukrainian war: ethnopsychological discourse, national public health perspectives]. *UKR. MED. ChASOPYS*, Vyp. 1 (153), T. 2, Spetsvypusk – I/II. S. 6–10 [in Ukrainian].

9. Kuchyn, Yu. L., & Horoshko, V. R. (2021) Bolovy syndrom u patsiientiv iz vohnepalnymy poranenniamy kintsivok ta posttravmatychnymy stresovymy rozladamy [Pain syndrome in patients with gunshot wounds to the extremities and post-traumatic stress disorder]. *Medytsyna nevidkladnykh staniv*. Vyp. 17(7), S. 24–31. <https://doi.org/10.22141/2224-0586.17.7.2021.244591> [in Ukrainian].

10. Kolesnichenko, O. S., Prykhodko, I. I., & Matsehora, Ya. V. (2021). *Psykhologichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv pislia vykonannia sluzhbovo-boiovykh zavdan v boiovykh umovakh* [Psychological rehabilitation of military personnel after performing combat missions in combat conditions]: monohrafiia. Kharkiv : NA NHU. 75 s. [in Ukrainian].

11. *Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy* (2018). [Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. Navchalnyi posibnyk. Tom 1. Kyiv. 208 s. [in Ukrainian].

12. Bessel van der Kolk (2024). Tilo vede lik. Yak lyshyty psykhotravmy v mynulomu [How to leave trauma in the past] / Bessel van der Kolk ; per. z anhl. A. Tsviry. Kh. : Vivat. 624 s. [in Ukrainian].

13. Zavydivska, O. I. (2021). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia hotovnosti maibutnikh menedzheriv do stvorennia zdoroviaoriantovanoho seredovyscha orhanizatsii [Theoretical and methodological principles for forming the readiness of future managers to create a health-oriented organizational environment], *Doctor's thesis*. Chernihiv. 506 s. [in Ukrainian].

14. Didyk, N. F. (2018). Vplyv simeinykh problem na psykholohichni stan viiskovosluzhbovtziv pid chas ATO. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. S. 68–80. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi41\(44\).134](https://doi.org/10.33120/ssj.vi41(44).134) [in Ukrainian]

15. Bukovska, O. O. (2015). Psykhologichna dopomoha viiskovosluzhbovtsiyam, yaki povertaiutsia iz zony boiovykh dii [Psychological assistance to military personnel returning from combat zones]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykhologichni nauky: zb. nauk. prats u 2-kh t. / nauk. red. Nosko M.O.* Chernihiv, Vyp. 128. T. 1. S. 29–32 [in Ukrainian].

16. Borysova, O. O. (2024). Psykhoreabilitatsiia viiskovykh i chleniv yikhnikh simei [Psychorehabilitation of military personnel and their family members]: navch. posib. / Borysova O. O. Odesa. 342 s. [in Ukrainian].

17. Zavydivska, O. I., Khanikiants, O. V., & Khomych, A. V. (2024). Fitnes-posluhy yak element systemy zdoroviaoriantovanoho upravlinnia: ohliad tendentsii rozvytku v Ukraini [Fitness services as an element of a health-oriented management system: a review of development trends in Ukraine]. *Rehabilitation and Recreation*, Vyp. 18(4), S. 72–82. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.8> [in Ukrainian].

18. Bieloborodova, M. V., Bezuhla, L. S., & Hladoshchuk, O. H. (2024). Rekreatsiini ta reabilitatsiini klasteri v ukraini: zbalansovana prostorova orhanizatsiia [Recreational and rehabilitation clusters in Ukraine: balanced spatial organization]. *Rehabilitation and Recreation*, Vyp. 18(4), S. 107–118. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.11> [in Ukrainian].

19. Bazaieva, M. (2022). Vytoky novitnoi struktury ta instytutsionalizatsii derzhavnoi polityky shchodo veteraniv u SSHa [Origins of the new structure and institutionalization of state policy towards veterans in the United States]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*. Vyp. 1 (33). p. 14–20. Retrieved from: <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/263326> [in Ukrainian].

УДК 658.3:65.011.56

DOI

Ковальчук Зоряна Ярославівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Кривоноса, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Лялюк Галина Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Кривоноса, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В НАУЦІ ДО ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УПРАВЛІНСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЗАГРОЗ

Анотація. Статтю присвячено теоретико-методологічним підходам до формування корпоративної культури як ефективного управлінського механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства в умовах загроз. У роботі розглядаються основні концептуальні підходи, які застосовуються в наукових дослідженнях і практиці управління для формування корпоративної культури як стабільного інструменту підвищення стійкості підприємств до соціально-економічних і кризових викликів. Особливу увагу приділено ціннісному, системному, мотиваційному, комунікаційному, психологічному, інноваційному та соціально відповідальному підходам, які мають велике значення для створення гармонійного робочого середовища, розвитку персоналу, збереження стабільності і соціально-економічної безпеки підприємства в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз. Ціннісний підхід підкреслює значення єдності корпоративних цінностей, що сприяє зміцненню довіри і згуртованості колективу. Системний підхід аналізує взаємозв'язки між корпоративною культурою і стратегією розвитку підприємства. Мотиваційний підхід акцентує увагу на необхідності формування ефективних систем мотивації працівників для підтримки високих результатів діяльності. Комунікаційний підхід ставить акцент на важливості внутрішньої та зовнішньої комунікації для створення прозорості й уникнення конфліктів. Психологічний підхід визначає значення емоційного благополуччя співробітників для стабільності організації, а інноваційний підхід дає змогу впроваджувати сучасні технології для розвитку корпоративної культури. Соціально відповідальний підхід сприяє формуванню позитивного іміджу підприємства через соціальні ініціативи та залучення до благодійних і екологічних проектів. У результаті інтеграція цих підходів у процес формування корпоративної культури дає змогу не лише підвищити соціально-економічну безпеку підприємства, а й забезпечити стійкість його розвитку в періоди криз та загроз. Стаття підкреслює важливість комплексного застосування цих підходів для досягнення високої ефективності управління та стабільності підприємства в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Ключові слова: механізм управління, корпоративна культура, соціально-економічна безпека, умови загроз, наукові підходи, підприємство.

Kovalchuk Zoriana, Lialiuik Halyna. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN SCIENCE TO THE FORMATION OF CORPORATE CULTURE AS A MANAGEMENT MECHANISM FOR ENSURING THE SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE IN CONDITIONS OF THREATS

Abstract. *The article is devoted to theoretical and methodological approaches to the formation of corporate culture as an effective management mechanism for ensuring the socio-economic security of an enterprise in conditions of threats. The paper considers the main conceptual approaches used in scientific research and management practice to form corporate culture as a stable tool for increasing the resilience of enterprises to socio-economic and crisis challenges. Particular attention is paid to the value, systemic, motivational, communication, psychological, innovative and socially responsible approaches, which are important for creating a harmonious working environment, personnel development, maintaining stability and socio-economic security of the enterprise in conditions of external and internal threats. The value approach emphasizes the importance of the unity of corporate values, which contributes to strengthening trust and cohesion of the team. The systemic approach analyzes the relationships between corporate culture and the enterprise's development strategy. The motivational approach focuses on the need to form effective employee motivation systems to maintain high performance. The communication approach emphasizes the importance of internal and external communication to create transparency and avoid conflicts. The psychological approach determines the importance of emotional well-being of employees for the stability of the organization, and the innovative approach allows the introduction of modern technologies for the development of corporate culture. The socially responsible approach contributes to the formation of a positive image of the enterprise through social initiatives and involvement in charitable and environmental projects. As a result, the integration of these approaches into the process of forming corporate culture allows not only to increase the socio-economic security of the enterprise, but also to ensure the stability of its development in periods of crises and threats. The article emphasizes the importance of the comprehensive application of these approaches to achieve high management efficiency and stability of the enterprise in a changing external environment.*

Key words: *management mechanism, corporate culture, socio-economic security, threat conditions, scientific approaches, enterprise.*

Вступ. У сучасних умовах зростаючих соціально-економічних ризиків і кризових явищ корпоративна культура відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та безпеки підприємств. Вона не лише визначає внутрішні комунікації, стиль управління та цінності організації, а й безпосередньо впливає на її соціально-економічну безпеку, забезпечуючи згуртованість колективу, ефективність прийняття управлінських рішень і адаптацію до зовнішніх викликів.

Формування корпоративної культури як управлінського механізму набуває особливого значення в умовах загроз, коли підприємство стикається з нестабільністю ринку, економічними кризами, кадровими ризиками та репутаційними викликами. У таких обставинах сильна корпоративна культура сприяє підтримці довіри між працівниками, підвищенню мотивації, зменшенню рівня стресу та розробленню ефективних стратегій антикризового управління. Так, колектив авторів у своїй праці розглядає важливість фінансових ресурсів та організаційної культури як ключових детермінант для формування конкурент-

ної стратегії підприємств. Зміст цього наукового доробку дає змогу краще зрозуміти, як фінансові ресурси та організаційна культура можуть бути синхронізовані для підвищення ефективності управлінських рішень і забезпечення стійкості підприємства в умовах конкурентної боротьби [1].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення дієвих підходів до зміцнення корпоративної культури як інструменту підтримки соціально-економічної безпеки підприємства.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних підходів до формування та зміцнення корпоративної культури як інструменту підтримки соціально-економічної безпеки підприємства в умовах загроз.

Матеріали та методи. Сьогодні існує кілька підходів до зміцнення корпоративної культури як інструменту підтримки соціально-економічної безпеки підприємства. Серед основних можна виділити:

1. Ціннісний підхід, який орієнтований на формування єдиної системи цінностей і норм поведінки, які поділяють усі працівники.

Упровадження корпоративної місії, принципів та етичних стандартів сприяє згуртованості персоналу та підвищенню рівня довіри в колективі.

2. Системний підхід, що передбачає розгляд корпоративної культури як комплексного феномена, що включає управлінські, соціальні та економічні механізми. Особливий акцент робиться на взаємозв'язку між корпоративною культурою, стратегією підприємства та її впливом на соціально-економічну безпеку.

3. Мотиваційний підхід, у якому розглядається зміцнення корпоративної культури через ефективну мотиваційну систему. Включає як матеріальні (заробітна плата, бонуси, соціальні пакети), так і нематеріальні стимули (визнання, кар'єрний розвиток, сприятливий психологічний клімат).

4. Комунікаційний підхід, спрямований на вдосконалення механізмів внутрішньої та зовнішньої комунікації. Відкритий діалог між керівництвом і персоналом, механізми зворотного зв'язку та активна взаємодія між підрозділами допомагають уникати конфліктів і підвищують рівень довіри в компанії.

5. Психологічний підхід, орієнтований на підтримку психологічного добробуту працівників через розвиток командної роботи, впровадження програм психологічної підтримки, навчання навичкам стресостійкості та кризового менеджменту.

6. Інноваційний підхід, який передбачає використання сучасних технологій у розвитку корпоративної культури, зокрема цифрових платформ для внутрішніх комунікацій, гейміфікації навчального процесу, автоматизації зворотного зв'язку та адаптаційних програм для нових співробітників.

7. Соціально-відповідальний підхід, розроблений задля зміцнення корпоративної культури через соціальні ініціативи, участь підприємства в благодійних і екологічних проєктах, що сприяє формуванню позитивного іміджу компанії, залученню й утриманню талановитих фахівців.

Кожен із цих підходів може бути використаний залежно від специфіки підприємства,

рівня його організаційного розвитку та особливостей внутрішнього середовища.

Результати. В українській науковій спільноті питання корпоративної культури та її ціннісних аспектів досліджувала Г. Захарчин, яка у навчальному посібнику «Корпоративна культура» розглядає фундаментальні поняття корпоративної культури, її структуру, види, функції та зовнішні атрибути, підкреслюючи роль цінностей у формуванні організаційної культури [2].

Дослідник О. Замковий у статті «Корпоративна культура як фактор формування організації нового типу» аналізує систему ціннісних підстав, що визначають корпоративну культуру як нову форму ділової культури, акцентуючи увагу на важливості людського капіталу та цінностей у сучасних організаціях [3].

Н. Гриценко у праці «Корпоративна культура як інструмент ефективного управління персоналом» зазначає, що корпоративна культура повинна бути тим, переважно невидимим, чинником діяльності організації, що живить усі процеси та поєднує всі елементи й механізми менеджменту, забезпечуючи тим самим гармонію та раціональність дій [4].

Ці дослідження сприяють глибшому розумінню значення ціннісного підходу в корпоративній культурі та його впливу на ефективність управління і розвиток організацій.

У межах системного підходу у сфері корпоративної культури, управління та соціально-економічної безпеки підприємств можна виділити такого дослідника, як О. Чернишов, який аналізує застосування адаптивного управління в контексті економічної безпеки, що є складовою частиною системного підходу [5].

Учені В. Герасимчук та С. Дяченко також досліджували системні механізми управління організаціями, наголошуючи на необхідності цілісного підходу до корпоративної культури як чинника стабільного розвитку підприємства, а також застосовували системний підхід в управлінні соціально-економічною безпекою, аналізуючи стратегії ризик-менеджменту та антикризового реагування.

Мотивація відіграє ключову роль у процесі формування корпоративної культури,

що, своєю чергою, є важливим елементом забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства. Сильна корпоративна культура сприяє підвищенню лояльності працівників, зменшенню плинності кадрів та покращенню продуктивності, що безпосередньо впливає на стабільність та розвиток компанії.

Дослідження показують, що усвідомлення працівниками своєї ролі у досягненні загальних результатів підприємства сприяє зростанню їхньої лояльності та мотивації. Це, своєю чергою, позитивно впливає на соціально-економічну безпеку організації [6].

Окрім того, корпоративна культура є важливим чинником у процесі мотивації персоналу. Вона формує систему цінностей та норм, які сприяють підвищенню ефективності роботи та зміцненню соціально-економічної безпеки підприємства.

В умовах економічної кризи формування корпоративної культури стає основою економічної безпеки підприємства. Рекомендації щодо мотивації та навчання персоналу, створення сприятливої атмосфери для розвитку особистісних якостей та покращення трудового потенціалу допомагають подолати кризові явища в компанії [7].

Таким чином, інтеграція мотиваційних механізмів у процес формування корпоративної культури є необхідною умовою для забезпечення соціально-економічної безпеки та сталого розвитку підприємства.

У межах комунікаційного підходу вчена В.Філь у роботі «Корпоративна культура в розвитку підприємства» досліджує теоретичні та методологічні аспекти корпоративної культури, аналізує її вплив на розвиток підприємства, включаючи комунікаційні механізми, які сприяють зміцненню корпоративної культури та, відповідно, соціально-економічній безпеці організації, а вчена О.Мних спільно з Г.М.Захарчин розробили посібник «Корпоративна культура», де досліджується взаємозв'язок корпоративної культури із системою управління персоналом, підкреслюючи значення комунікаційних процесів у формуванні ефективної корпоративної культури [2].

Дослідження комунікаційних механізмів у формуванні корпоративної культури свідчать про їхню критичну роль у створенні ефективного середовища взаємодії між працівниками, керівництвом і зовнішніми стейкхолдерами підприємства. Комунікаційні процеси сприяють налагодженню прозорості та відкритої інформаційної політики, що, своєю чергою, формує довіру між усіма учасниками організаційного середовища. Успішні практики корпоративної комунікації допомагають попереджати конфлікти, підвищують рівень згуртованості колективу та створюють основу для ефективної командної роботи.

Зміцнення корпоративної культури через комунікаційні механізми також є важливим інструментом підтримки соціально-економічної безпеки підприємства. Чітко налагоджена система внутрішньої комунікації дає змогу оперативно реагувати на кризові ситуації, забезпечуючи швидку адаптацію персоналу до змін і мінімізуючи ризики. Окрім того, якісна комунікація сприяє формуванню спільних корпоративних цінностей, що допомагають працівникам усвідомити свою відповідальність за результати діяльності компанії та мотивують їх до продуктивної роботи.

Особливу роль відіграє використання сучасних технологій у комунікаційних процесах, що дає змогу забезпечити ефективний обмін інформацією між різними рівнями управління. Упровадження корпоративних порталів, Інтернет-систем і цифрових платформ сприяє зміцненню організаційної ідентичності, що є ключовим аспектом соціально-економічної безпеки підприємства. Таким чином, розвиток комунікаційних механізмів є стратегічним завданням для компаній, які прагнуть досягти стійкості та конкурентоспроможності в умовах сучасних викликів і загроз.

Психологічний підхід до формування корпоративної культури спрямований на підтримку соціально-економічної безпеки підприємства. Так, О.Синицька аналізує різні напрями досліджень та понятійно-категоріальний апарат, пов'язаний із формуванням ефективної корпоративної культури в управлінні соціально-економічними системами [8].

Учений О. Чатченко досліджує взаємозв'язок між психологічними аспектами та корпоративним управлінням, акцентуючи увагу на таких чинниках, як емоційний інтелект, психологічний клімат та стрес-менеджмент, які впливають на продуктивність праці та мотивацію персоналу [9].

Колектив авторів у статті «Психологічні засади розвитку корпоративної культури підприємств» детально описують методи формування корпоративних цінностей, зокрема психологічні тренінги, коучинг, лідерство за прикладом та системи мотивації, підкреслюючи важливість інтеграції психологічного підходу для досягнення стійкої та ефективної корпоративної культури [10].

Дослідження в рамках психологічного підходу до формування корпоративної культури підтверджують, що ефективне управління соціально-психологічними процесами відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності та розвитку підприємства. Зокрема, увага до таких аспектів, як емоційний інтелект керівників, психологічна підтримка персоналу, мотиваційні програми та створення сприятливого психологічного клімату, сприяє формуванню стійкої корпоративної культури.

Високий рівень емоційної компетентності керівників дає їм змогу краще розуміти потреби та очікування працівників, запобігати конфліктам і створювати умови для їхньої продуктивної діяльності. Психологічна підтримка, що включає коучинг, менторство та програми управління стресом, допомагає співробітникам зберігати мотивацію та стійкість до кризових ситуацій.

Також важливим чинником є впровадження нематеріальної мотивації, зокрема механізмів визнання досягнень, розвитку корпоративної ідентичності та соціальної згуртованості. Створення сильної корпоративної культури, заснованої на цінностях підтримки, взаємодопомоги та довіри, підвищує рівень залученості персоналу, знижує плинність кадрів та сприяє формуванню позитивного іміджу компанії.

Отже, психологічні механізми, інтегровані у систему управління корпоративною культурою, є ефективним інструментом забезпе-

чення соціально-економічної безпеки підприємства, адже вони сприяють зміцненню довіри між працівниками, підвищенню їхньої задоволеності роботою та формуванню єдиного корпоративного простору, у якому кожен член колективу почувається захищеним і цінним.

Інноваційний підхід до формування корпоративної культури як механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства досліджувала Г. Захарчин, яка висвітлює фундаментальні поняття корпоративної культури, її структуру, види та функції, а також технологічні аспекти формування і розвитку корпоративної культури, підкреслюючи її роль у системі управління організацією та гармонізації відносин між суб'єктами ринку [2].

Колектив авторів у навчальному посібнику «Економічна безпека інноваційного підприємства» розглядає сутність та основні засади розбудови і функціонування системи економічної безпеки інноваційних підприємств, процес та механізм управління цією системою, підкреслюючи роль корпоративної культури в забезпеченні економічної безпеки [11].

Дослідження, проведені українськими науковцями в рамках інноваційного підходу до формування корпоративної культури, підкреслюють важливість упровадження сучасних технологій та методів управління для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств. Інноваційні підходи сприяють розвитку організаційних структур, підвищенню рівня ефективності управління, що є важливим чинником адаптації підприємств до змінюваного ринкового середовища та забезпечення їх стійкості в умовах кризових ситуацій.

Учені, праці яких проаналізовано вище, наголошують на необхідності синергії інноваційних технологій із корпоративною культурою. Вони відзначають, що інноваційні підходи до управління сприяють інтеграції нових технологій у корпоративну культуру, що забезпечує підприємствам стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також підвищує їхню конкурентоспроможність. Упровадження інноваційних практик у корпоративну культуру дає змогу підприємствам створити ефективні механізми управління, здатні адап-

туватися до нових умов і забезпечувати безпеку на всіх рівнях.

Окрім того, інноваційні підходи передбачають інтеграцію технологій інформаційного управління, що сприяє більш прозорій і ефективній комунікації всередині організації. Важливу роль у цьому процесі відіграє цифровізація процесів управління, що дає змогу значно покращити управлінську ефективність, оптимізувати витрати і підвищити рівень мотивації працівників.

Такі дослідження та наукові праці надають значну цінність для розвитку сучасних підприємств, оскільки сприяють не тільки інтеграції інноваційних технологій у корпоративну культуру, а й забезпечують стійкість та стабільність підприємств у довгостроковій перспективі. За допомогою інноваційного підходу підприємства можуть значно підвищити рівень соціально-економічної безпеки, забезпечити довготривалий успіх і адаптацію до викликів, що постійно виникають на ринку.

Соціально відповідальний підхід до формування корпоративної культури, як і інші, є важливим аспектом для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства, оскільки сприяє створенню довгострокових відносин між підприємством, його працівниками, споживачами та іншими зацікавленими сторонами на основі етики, відповідальності та сталого розвитку.

Цей підхід передбачає, що підприємство не лише забезпечує економічні результати, а й активно бере участь у вирішенні соціальних, екологічних і культурних проблем. Сучасні організації, які застосовують соціально відповідальну стратегію, ураховують інтереси всіх своїх партнерів, інвестуючи в покращення умов праці, дотримуючись етичних стандартів і сприяючи розвитку місцевих громад.

Дослідження українських учених, таких як Ірина Ковальова та Олександр Попович, акцентують увагу на важливості соціальної відповідальності для створення довіри в колективі та зміцнення корпоративної культури. Вони зазначають, що соціально відповідальний підхід сприяє розвитку культури взаємної поваги та співпраці між працівниками,

керівництвом і стейкхолдерами, що, своєю чергою, створює умови для стабільності організації навіть в умовах криз.

Також під соціально відповідальним підходом мається на увазі активна участь підприємства у соціальних ініціативах, таких як підтримка благодійних організацій, інвестування в розвиток освіти та науки, екологічно чисті технології, що не лише покращує імідж організації, а й допомагає зберігати корпоративну культуру, яка ґрунтується на високих моральних та етичних принципах.

На рівні управління цей підхід передбачає постійний моніторинг соціальних і екологічних наслідків діяльності підприємства та запровадження механізмів для їх мінімізації. Важливою частиною є також заохочення співробітників до участі в соціальних ініціативах, розвитку відповідального ставлення до екології, підтримки місцевих громад.

Загалом соціально відповідальний підхід допомагає зміцнити корпоративну культуру, створює середовище для продуктивної та етично правильної роботи, що, своєю чергою, забезпечує довгострокову соціально-економічну безпеку підприємства, підвищуючи його репутацію та конкурентоспроможність на ринку.

Висновки. Формування та зміцнення корпоративної культури як інструменту підтримки соціально-економічної безпеки підприємства є багатограним і багатоаспектним процесом, який вимагає комплексного підходу. Кожен з описаних підходів: ціннісний, системний, мотиваційний, комунікаційний, психологічний, інноваційний і соціально відповідальний відіграє важливу роль у створенні здорового робочого середовища та сприяє стабільності підприємства в умовах різних економічних і соціальних викликів. Ціннісний підхід сприяє єдності та моральній згуртованості колективу, системний підхід дає змогу поєднати управлінські та соціально-економічні механізми, мотиваційний підхід забезпечує ефективну підтримку та розвиток персоналу, комунікаційний підхід допомагає підтримувати прозорість і взаєморозуміння між усіма учасниками організації. Психоло-

логічний підхід ставить акцент на емоційне благополуччя співробітників, що є основою стійкості організації, тоді як інноваційний підхід дає змогу застосовувати новітні технології для покращення корпоративної культури та комунікацій. З іншого боку, соціально відповідальний підхід зміцнює позитивний

імідж підприємства, створюючи довіру серед співробітників та партнерів. Важливо, що кожен із підходів може бути адаптований до конкретних умов підприємства, що дає змогу максимально ефективно підтримувати його соціально-економічну безпеку та конкурентоспроможність.

Список використаних джерел:

1. Blahuta R. I., Kovalchuk Z. Ya., Bondarchuk N., Kononova O., Ilchenko H.. Financial Resources and Organizational Cultur as Determinants for Competitive Strategy of Enterprises. *International Journal of Economics and Business Administratijn*, 2019. Volume VII, Issue 4, Pp. 471–482.
2. Корпоративна культура : навчальний посібник / за заг. ред. Г. М. Захарчин. Львів : Львівська політехніка, 2011. 317 с.
3. Замковий О. І. Корпоративна культура як фактор формування успішності українського ділового оточення на шляху до європейських стандартів. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. С. 1–8. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-62>
4. Гриценко Н. В. Корпоративна культура як елемент системи управління персоналом. *Вісник НТУ «ХПІ»*. Серія «Економіка». 2018. Вип. 15(1291). С. 17–20.
5. Чернишов О. Д. Особливості концепції адаптивного управління при забезпеченні економічної безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. С. 1–7.
6. Смігунова О., Миколенко І., Романашенко М. Роль корпоративної культури в успішному розвитку системи управління персоналом підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 5. Т. 1. С. 37–43.
7. Фокіна-Мезенцева К. В. Формування корпоративної культури підприємства в умовах економічної кризи. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 4. С. 362–367.
8. Синицька О. І. Формування корпоративної культури в соціально-економічних системах. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2010. № 6. Т. 2. С. 35–42.
9. Читченко О. Є. Корпоративне управління і психологія: нові підходи до економіки підприємства. *Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 20. С. 118–125.
10. Психологічні засади розвитку корпоративної культури підприємств / В. В. Піцикевич та ін. *Академічні візії*. 2024. Вип. 31. С. 1–8. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1222>
11. Алькема В. Г., Літвін Н. М., Кириченко О. С. Економічна безпека інноваційного підприємства : навчальний посібник. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2015. 320 с.

References:

1. Blahuta, R. I., Kovalchuk, Z. Ya., Bondarchuk, N., Kononova O., & Ilchenko, H. (2019). Financial Resources and Organizational Cultur as Determinants for Competitive Strategy of Enterprises. *International Journal of Economics and Business Administratijn*, Volume VII, Issue 4, Pp. 471–482 [in English].
2. Korporatyvna kultura: Navchalnyi posibnyk (2011). [Corporate Culture: A Study Guide] / pid zahalnoi red. H. M. Zakharchyn. Lviv : NU “LVIVSKA POLITEKHNKA”. 317 s. [in Ukrainian].
3. Zamkovyi, O. I. (2022). Korporatyvna kultura yak faktor formuvannia uspishnosti ukrainskoho dilovoho otocennia na shliakh do yevropeiskyykh standartiv [Corporate culture as a factor in shaping the success of the Ukrainian business environment on the path to European standards]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 41, 1–8. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-62> [in Ukrainian].
4. Hrytsenko, N. V. (2018). Korporatyvna kultura yak element systemy upravlinnia personalom [Corporate culture as an element of the personnel management system]. *Visnyk NTU “KhPI”*. Seria: Ekonomika, 15(1291), 17–20 [in Ukrainian].
5. Chernyshov, O. D. (2023). Osoblyvosti kontseptsii adaptivnoho upravlinnia pry zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Features of the concept of adaptive management in ensuring the economic security of an enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 48, 1–7 [in Ukrainian].
6. Smihunova, O., Mykolenko, I., & Romanashenko, M. (2022). Rol korporatyvnoi kultury v uspishnomu rozvytkovi systemy upravlinnia personalom pidpriemstv [The role of corporate culture in the successful development of the enterprise personnel management system]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 5, Vol. 1. S. 37–43 [in Ukrainian].

7. Fokina-Mezentseva, K. V. (2018). Formuvannia korporatyvnoi kultury pidpriemstva v umovakh ekonomichnoi kryzy [Formation of corporate culture of an enterprise in conditions of economic crisis]. *Visnyk KhNAU. Serii : Ekonomichni nauky*, 4, 362–367 [in Ukrainian].
8. Synytska, O. I. (2010). Formuvannia korporatyvnoi kultury v sotsialno-ekonomichnykh systemakh [Formation of corporate culture in socio-economic systems]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 6, Vol. 2, 35–42 [in Ukrainian].
9. Chytchenko, O. Ie. (2024). Korporativne upravlinnia i psykholohiia: novi pidkhody do ekonomiky pidpriemstva [Corporate governance and psychology: new approaches to the economics of the enterprise]. *Ekonomichna nauka. Investytsii: praktyka ta dosvid*, 20, 118–125 [in Ukrainian].
10. Pitsykevych, V. V., Mraka, N. M., Stadnyk, A. V., Oleksiv, O. M., Ozhybko, V. B., Zahrai, R. O., & Tuharov, M. V. (2024). Psykholohichni zasady rozvytku korporatyvnoi kultury pidpriemstv [Psychological principles of developing corporate culture in enterprises]. *Akademichni vizii*, 31, 1–8. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1222> [in Ukrainian].
11. Alkema, V. H., Litvin, N. M., & Kyrychenko, O. S. (2015). Ekonomichna bezpeka innovatsiinoho pidpriemstva: Navchalnyi posibnyk [Economic security of an innovative enterprise: Training manual] / V. H. Alkema, N. M. Litvin, O. S. Kyrychenko. K. : VNZ “Universytet ekonomiky ta prava “KROK”, 320 s. [in Ukrainian].

УДК159.923.3 : 373

DOI

Мачинська Наталія Ігорівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вулиця Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0309-7074>

Бохонкова Юлія Олександрівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології та соціології,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2549-0483>

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ОСОБИСТІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Анотація. У статті досліджуються ознаки перфекціонізму – особистісної характеристики науково-педагогічного працівника. Автори на основі теоретичного аналізу виокремлюють деструктивну та конструктивну форми прояву перфекціонізму. Так, зазначено, що конструктивні ознаки перфекціонізму проявляються через адекватне прагнення фахівця до високих професійних стандартів, свідчать про високий ступінь адаптивності, характеризують якісні показники індивідуального розвитку особистості.

Наголошено, що деструктивні ознаки перфекціонізму значною мірою спостерігаються у професійно-педагогічній діяльності через напружений емоційний стан, підвищену когнітивну діяльність, понаднормову професійну активність тощо.

Зазначено, що перфекціонізм тісно пов'язаний з ідеями акмеології – науки про особистісне та професійне становлення особистості, прагнення до досягнення досконалості у різних сферах життєдіяльності. Автори проводять паралель між перфекціонізмом, особистісним зростанням та необхідністю самореалізації науково-педагогічних працівників в умовах закладу вищої освіти. Виокремлено складники (спрямованість на себе, на інших) та причини виникнення (ситуативна та особистісна тривожність) перфекціонізму, означено соціальне походження перфекціонізму.

Акцентовано увагу на суб'єктності – внутрішній якості науково-педагогічного працівника, виокремлено її характерні ознаки. Запропоновано результати та аналіз проведеного дослідження на основі багатовимірної шкали Р. Фроста. Наголошено, що перфекціонізм як індивідуальна характеристика особистості закладається та розвивається ще в дошкільний період вікового розвитку людини. Виявлено, що на формування перфекціонізму значний вплив має сімейне середовище, у якому формувалася особистість дитини.

Ключові слова: перфекціонізм, науково-педагогічні працівники, суб'єктність, професійне зростання, самореалізація.

Machynska Nataliia, Bohonkova Yuliya. PERFECTIONISM AS A PERSONAL CHARACTERISTIC OF A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKER

Abstract. The article examines the signs of perfectionism – a personal characteristic of a scientific and pedagogical worker. Based on theoretical analysis, the author distinguishes destructive and constructive forms of manifestation of perfectionism. Thus, it is noted that the constructive signs of perfectionism are manifested through the adequate aspiration of a specialist to high professional standards, indicate a high degree of adaptability, and characterize qualitative indicators of individual personality development.

It is emphasized that destructive signs of perfectionism are largely observed in professional and pedagogical activities due to a tense emotional state, increased cognitive activity, overtime professional activity, etc.

It is noted that perfectionism is closely related to the ideas of acmeology – the science of personal and professional development of an individual, the desire to achieve perfection in various spheres of life. The author draws a parallel between perfectionism, personal growth and the need for self-realization of scientific and pedagogical workers

in the conditions of a higher education institution. The components (self-focus, others) and causes of perfectionism (situational and personal anxiety) are identified, and the social origin of perfectionism is defined.

The article focuses on subjectivity – the internal quality of a scientific and pedagogical worker, and highlights its characteristic features. The author proposed the results and analysis of the conducted research based on the multidimensional scale of R. Frost. It was emphasized that perfectionism – as an individual characteristic of a person – is laid and develops in the preschool period of human development. It was revealed that the family environment in which the child's personality was formed has a significant impact on the formation of perfectionism.

Key words: *perfectionism, scientific and pedagogical workers, subjectivity, professional growth, self-realization.*

Вступ. Науково-педагогічний працівник як безпосередній організатор освітнього процесу в умовах закладу вищої освіти несе відповідальність не тільки за змістову складову професійної підготовки майбутніх фахівців, а й здійснює безпосередній виховний вплив на формування та розвиток особистісних якостей здобувачів освіти. Воєнний стан в Україні спонукав значну кількість громадян до мобілізації внутрішніх ресурсів, самомотивації та самозаохочення щодо пошуку ефективних форм і методів організації професійної діяльності.

Чітке виконання професійних обов'язків науково-педагогічними працівниками спонукало до проявів ознак такої особистісної характеристики, як перфекціонізм. Необхідність постійного вдосконалення знань, умінь і навичок із метою формування готовності до подолання нових викликів стає критично важливою. Перфекціонізм як індивідуальна характеристика особистості дуже тісно пов'язаний із наявністю такої компетентності, як готовність до професійного зростання упродовж життя. Прагнення до вершини є визначальним напрямом акмеології – фундаментальної гуманітарної науки, яка досліджує етапи становлення, форми та методи особистісного зростання особистості, її прагнення до особистісного самовизначення.

Актуальність даної теми зумовлена кількома ключовими аспектами, зокрема воєнні дії супроводжуються появою двох позицій до виконання професійних обов'язків. З одного боку, часто виникають думки на кшталт *а для чого це потрібно*, з іншого – у фахівців різних сфер виникає необхідність чіткого та ідеального виконання поставлених завдань і функціональних обов'язків. Також воєнний стан в Україні здійснює руйнівний вплив укладених традиційних норм і правил поведінки в

суспільстві. У таких умовах демонстрування перфекціонізму може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Таким чином, тема є актуальною саме в контексті вивчення індивідуальних особливостей науково-педагогічних працівників, результати досліджень можуть стати основою для обґрунтування методичних порад для організації виховного впливу батьків, для виокремлення форм і методів професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах закладу вищої освіти, пошуків альтернативних напрямів підвищення та вдосконалення викладацької майстерності науково-педагогічних працівників.

Отже, *метою дослідження* є вивчення особливостей перфекціонізму, зокрема виявлення передумов його формування.

Матеріали та методи. Сучасні виклики, які постають перед вітчизняною системою вищої освіти, спонукають до вдосконалення професійної майстерності, постійного особистісного та професійного зростання науково-педагогічних працівників, які забезпечують реалізацію освітнього процесу, здійснюють професійну підготовку здобувачів освіти різних освітніх програм. Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану передбачає розвиток та вдосконалення як особистісних, так і професійних якостей викладачів. Нові умови праці спонукають до особистісного зростання науково-педагогічних працівників.

С. Баранова зазначає, що особистісне зростання – це процес становлення, який триває постійно і передбачає пізнання людиною себе, стабілізацію її особистісних показників, досягнення нею бажаного і навіть підвищення якості задоволеності життям загалом. До критеріїв зрілості особистості авторка відносить: внутрішню цілісність, цілеспрямованість, прийняття як себе, так і оточуючих,

уміння вирішувати життєві протиріччя конструктивно та креативно, уміння реалізовувати особистісний потенціал [1].

Самореалізація, на думку О.Неграш, – це динамічний розвиток особистості, спрямований на розкриття наявного власного потенціалу й оволодіння новими можливостями, що виникають у процесі особистісного змінювання та невизначеності [2, с. 181].

У контексті зазначеного заслуговує на увагу така вагома особистісна характеристика науково-педагогічного працівника, як перфекціонізм.

Перфекціонізм – це переконання, що ідеал може і повинен бути досягнутий. Основи перфекціонізму як індивідуальної характеристики особистості закладаються саме в дитинстві. Особливо він характерний для тих, кого часто і багато оцінювали в дитинстві (наприклад, у школі). Відтоді дитина ототожнює себе і свою значущість з оцінкою. Вона вірить, що гідна любові, тільки якщо досягне найкращого результату.

Перфекціоністи – це люди, які постійно прагнуть до ідеального результату, який вони намагаються досягнути як у професійній, так і в особистій сферах, а також у зовнішньому вигляді. Важливим переконанням перфекціоністів є впевненість: якщо результат роботи неідеальний, то він не має права на існування. Саме тому, уважають перфекціоністи, потрібно намагатися і вдосконалюватися далі. Разом із тим існує вірогідність, що намагатися зробити все якнайкраще може перешкоджати професійній діяльності.

На думку О.Лози, перфекціонізм – це особистісна риса, яка виражається у прагненні досягати досконалості у різних сферах життєдіяльності і може виявлятися як у конструктивних, так і в деструктивних формах. Дослідниця обґрунтовує структурну модель перфекціонізму, де виокремлює два компоненти – високі особистісні стандарти, що відображають бажання бути досконалим, та поляризацію мислення, що характеризує жорстке ставлення до помилок [3, с. 154].

А.Вавілова вважає перфекціонізм особистісним феноменом, який характеризується

прагненням до досконалості, передбачає прагнення до високих стандартів як собі, так й іншим людям, відповідність очікуванням соціального оточення з метою отримання схвалення та визнання і має дві форми прояву – конструктивну (позитивну) та деструктивну (негативну) [4, с. 14].

Отже, дослідники одноставно наголошують на деструктивних (негативні наслідки для особистості на різних рівнях: когнітивному, діяльнісному, емоційному, мотиваційному тощо) та конструктивних («здоровий перфекціонізм» – адекватне прагнення до високих професійних стандартів; високі показники адаптивності та позитивний індивідуальний розвиток) характеристиках перфекціонізму.

Т.Мотрук та А.Вертель виокремлюють такі складники перфекціонізму: спрямованість на себе, на інших, що визначає соціально зумовлений перфекціонізм, пов'язаний із проявами ситуативної та особистісної тривожності. Саме за високої тривожності дослідники наголошують на появі високого рівня перфекціонізму. Тож перфекціонізм загалом розглядається авторами як прагнення суб'єкта доводити результати будь-якої діяльності до відповідності найвищим стандартам, як прагнення до самовдосконалення і потреба бути бездоганним у всьому; є відносно стійкою особистісною рисою і має складну психологічну структуру [5, с. 190].

Професійний розвиток особистості викладача – це формування особистості фахівця, що здійснюється в процесі окупації професійної діяльності та її самостійного виконання в установах вищої освіти та пов'язаних із ними організаціях [6, с. 99].

Проблематика нашого дослідження передбачає вивчення окремих особистісних характеристик науково-педагогічного працівника з метою виявлення як позитивних, так і певних проблемних боків професійної діяльності.

Аналіз особистості науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти як суб'єкта освітнього процесу потребує використання певного теоретичного та методологічного інструментарію. З.Кісіль визначає як потребу інтегрування методологічних принципів та підходів задля виявлення змістовних аспектів

особистісного й професійного саморозвитку і самовдосконалення. Дослідниця виокремлює інтегративний підхід, який сприяє узгодженню особистісної, теоретичної й практичної царин здобутку професійної успішності у науково-педагогічній діяльності викладача закладу вищої освіти. Ми погоджуємося з авторкою, яка засвідчує, що: теоретичний складник підтверджує належний ступінь професійної підготовленості науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти задля успішної реалізації власних обов'язків; практичний складник визначає ступінь професійного потенціалу, компетенції, наявного досвіду, а також механізм їхнього застосування у професійних учинах; особистісна царина забезпечує ціннісні, змістовні й мотиваційні ресурси задля досягнення мети професійної успішності [7, с. 81].

Особистісна характеристика науково-педагогічного працівника базується на понятті «суб'єктність», яку ми визначаємо внутрішньою ознакою, що проявляється через сформованість (або ж її відсутність) власної громадянської позиції; ставлення до подій згідно з прийнятими в українському суспільстві цінностями, нормами та принципами; прийняття професійно-педагогічної етики; реалізацію професійних обов'язків відповідно до затверджених вимог.

Н.Бахмат визначає таку суб'єктну характеристику педагогів: спрямованість особистості, професійна (здатність до планування та здійснення освітнього процесу, здатність до рефлексії та професійного саморозвитку, узагальнення та презентація власного професійного розвитку тощо) та психологічна (професійна самосвідомість, саморозвиток, самопізнання, здатність протидіяти емоційному вигоранню тощо) компетентності. Означені компетентності забезпечують реалізацію низки функцій, зокрема: організацію та планування діяльності здобувачів освіти і своєї власної; розподіл завдань, контроль за їх виконанням; підготовку і проведення навчальних занять; перевірку й оцінювання результатів роботи здобувачів освіти; ознайомлення з інноваціями у світі науки, техніки і культури;

висунення й упровадження нових ідей і пропозицій у педагогічну галузь; проведення педагогічних заходів; уміння вести звітну документацію, використовуючи сучасні технології; підвищення власної кваліфікації, удосконалення фахових умінь тощо [8, с. 35].

Результати. Теоретичний аналіз дослідження проблематики особистісної характеристики науково-педагогічного працівника дає можливість стверджувати, що перфекціонізм як особистісна якість може відігравати значну роль в ефективній професійно-педагогічній діяльності фахівця. Із метою вивчення окремих характеристик перфекціонізму ми провели опитування серед науково-педагогічних працівників факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка.

Опитування проводилося з використанням багатовимірної шкали перфекціонізму Фроста (FMPS) [9, с. 14–18]. Опитувальник побудований на шестикомпонентній моделі перфекціонізму. Ці компоненти відповідають складникам перфекціонізму концепції Р.Фроста: *«особисті стандарти»*, *«організованість»*, *«занепокоєність помилками»*, *«сумніви у власних діях»*, *«батьківські очікування»* та *«батьківська критика»*.

Окремі результати ми використали у рамках нашого дослідження. Проаналізуємо їх. Респондентами були 96 науково-педагогічних працівників, з них 4 чоловіки, 92 жінки. Вік респондентів: 50+ – 44 особи; 40+ – 12 осіб; 30+ – 28 осіб; 25+ – 8 осіб; науково-педагогічний стаж роботи: 2–5 років – 24 особи; 6–10 років – 36 осіб; 11–20 років – 16 осіб; 21–30 років – 20 осіб.

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження, до уваги ми взяли аналіз результатів опитування за двома шкалами – батьківські очікування (сприйняття батьків як таких, що мають дуже високі очікування) та батьківська критика (сприйняття батьків як таких, що надмірно критикують) [9].

Шкала «Батьківські очікування» містить запитання-твердження типу: *мої батьки дуже вимогливі до мене; мої батьки хотіли, щоб я був найкращим у всьому; у моїй сім'ї вважа-*

ється, що потрібно робити все ідеально; мої батьки очікували від мене досконалості в усьому; мої батьки завжди очікували від мене більшого, ніж я сам.

Шкала «Батьківська критика» містить запитання-твердження типу: у дитинстві мене карали, якщо я не досягав найкращих результатів; мої батьки ніколи не намагалися зрозуміти мої помилки; я завжди відчував, що не можу відповідати очікуванням своїх батьків; я завжди відчував, що не зможу відповідати стандартам своїх батьків.

У нашому дослідженні ми представили деякі результати у вигляді діаграм, які презентують результати опитування на вибрані запитання, зокрема:

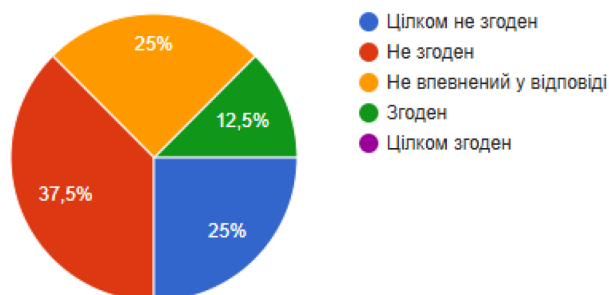
Мої батьки встановили для мене дуже високі стандарти (Діаграма 1).

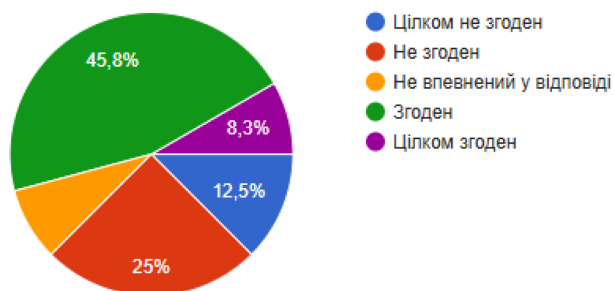
У дитинстві мене карали за те, що я роблю щось не ідеально (Діаграма 2).

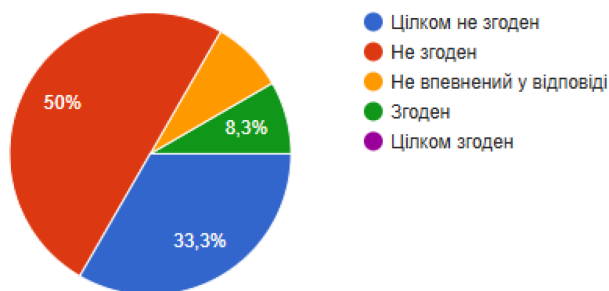
Мої батьки ніколи не намагалися зрозуміти моїх помилок. (Діаграма 3).

Мої батьки хотіли, щоб я був кращим у всьому (Діаграма 4).

У моїй сім'ї лише видатні результати є достатньо хорошими. (Діаграма 5).

Проаналізуємо результати. Отже, отримані показники свідчать про значний, інколи вирішальний вплив батьків на процес формування досконалості дій у своїх дітях. На діаграмах 1 та 4 ми бачимо, що понад 50 % респондентів зазначають провідну роль батьків у формуванні їхньої готовності до прагнення досконалості та досягнення високих показників.

У ході проведення опитування респонденти зазначають, що стикалися з нерозумінням батьків, коли ними було скоєно якісь помилки. Так, результати, подані у діаграмах 2 і 3, дають можливість стверджувати, що близько 30 % респондентів не отримували підтримки з боку батьків, коли все, що було ними зроблено, не підпадало під критерій ідеальності.

Висновки. Перфекціонізм як особистісна характеристика науково-педагогічного працівника характеризується нами з таких позицій:

- це показник професійної готовності, який визначає здатність фахівців до чіткого досконалого виконання усіх поставлених завдань;
- це якісна характеристика сформованої професійної компетентності викладача вищої школи;
- це готовність до систематичного самовдосконалення та професійного зростання.

Перфекціонізм – це інтегроване утворення в структурі особистості, що включає емоційний, мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний складники і забезпечує здатність науково-педагогічного працівника виконувати професійні обов'язки на досконалому рівні.

Перспективою нашого дослідження є вивчення шляхів розвитку перфекціонізму на етапі професійного вдосконалення науково-педагогічних працівників в умовах системи післядипломної освіти, а також підвищення кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Баранова С. В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с.
2. Неграш О. Основні підходи до дослідження самореалізації в сучасній психології. *Габітус*. 2023. № 56. С. 179–182. URL: <http://habitus.od.ua/56-2023>
3. Лоза О. О. Особливості перфекціонізму як особистісної риси державних службовців : дис.... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2015. URL: <https://ispp.org.ua/2020/05/05/osoblivosti-perfekcionizmu-yak-osobististno%D1%97-risi-derzhavnix-sluzhbovciv/>
4. Вавілова А. Деструктивний перфекціонізм як чинник тривожно-депресивних патернів у підлітків : автореф. дис. ... канд. псих. наук. Київ, 2019. 22 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JwU_B&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=U=&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%AE983.723.3-81
5. Мотрук Т. О., Вертель А. В. Особливості перфекціонізму в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2019. № 4. С. 182–192.
6. Чуприна Ю. А. Принципи професійного розвитку науково-педагогічних працівників. *Право та інноваційне суспільство*, 2022. № 1(12). С. 99–103. URL: <https://doi.org/10.31359/2309-9275-2019-12-1-99>
7. Кісіль З. Р. Особистісні властивості науково-педагогічного працівника як передумова його професійної успішності. *Габітус*. 2023. № 56. С. 80–84. URL: <http://habitus.od.ua/56-2023>
8. Бахмат Н. Суб'єктні властивості майбутнього педагогічного працівника у системі професійної підготовки. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2020. Vol. 6. № 1. С. 30–36.
9. Карамушка Л. М., Бондарчук О. І., Грубі Т. В. Діагностика перфекціонізму та трудоголізму особистості: психологічний практикум. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2018. 64 с.

References:

1. Baranova, S. V. (2020). *Osobystisna zrilist ta vidpovidalnist: sotsialno-psykholohichniy aspekt* [Personal maturity and responsibility: a socio-psychological aspect]. Kyiv : Interkontynental-Ukraina [in Ukrainian].
2. Nehrash, O. (2023). Osnovni pidkhody do doslidzhennia samorealizatsii v suchasniy psykholohii [Main approaches to the study of self-realization in modern psychology]. *Habitus*. № 56. Retrieved from: <http://habitus.od.ua/56-2023> [in Ukrainian].
3. Loza, O. O. (2015). Osoblyvosti perfektsionizmu yak osobystistnoi rysy derzhavnykh sluzhbovtiv [Peculiarities of perfectionism as a personality trait of civil servants]. *Candidate's thesis*. Kyiv : Retrieved from: <https://ispp.org.ua/2020/05/05/osoblivosti-perfekcionizmu-yak-osobististno%D1%97-risi-derzhavnix-sluzhbovciv/> [in Ukrainian].
4. Vavilova, A. (2019). Destruktyvnyi perfektsionizm yak chynnyk tryvozhno-depresyvnnykh paterniv u pidlitkiv [Destructive perfectionism as a factor in anxiety-depressive patterns in adolescents]. *Extended abstract of Canidate's thesis*. Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JwU_B&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=U=&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%AE983.723.3-81 [in Ukrainian].
5. Motruk, T. O., & Vertel, A. V. (2019). Osoblyvosti perfektsionizmu v yunatskomu vitsi [Features of perfectionism in adolescence]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia obdarovanosti*. № 4. [in Ukrainian].
6. Chupryna, Yu. A. (2022). Pryntsypy profesiinoho rozvytku naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Principles of professional development of scientific and pedagogical workers]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1 (12). <https://doi.org/10.31359/2309-9275-2019-12-1-99> [in Ukrainian].

7. Kisil, Z. R. (2023). Osobystisni vlastyvoli naukovo-pedahohichnoho pratsivnyka yak peredumova yoho profesiinoi uspishnosti [Personal qualities of a scientific and pedagogical worker as a prerequisite for his professional success]. *Habitus*. № 56. Retrieved from: <http://habitus.od.ua/56-2023> [in Ukrainian].
8. Bakhmat, N. (2020). Subiektni vlastyvoli maibutnoho pedahohichnoho pratsivnyka u systemi profesiinoi pidhotovky [Subjective properties of a future pedagogical worker in the system of professional training]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Vol. 6, № 1. [in Ukrainian].
9. Karamushka, L. M., Bondarchuk, O. I., & Hrubl, T. V. (2018). *Diahnostyka perfektsionizmu ta trudo-holizmu osobystosti* [Diagnosis of perfectionism and workaholism in a personality]. Kamianets-Podilskyi : Medobory-2006 [in Ukrainian].

УДК 159.9:316.6:305-055.2+355.02(477)»2014/2025»
DOI

Рудінська Олена Володимирівна,

кандидат економічних наук,
завідувач кафедри менеджменту охорони здоров'я,
Одеський національний медичний університет,
провулок Валіховський, 2, Одеса, 65082, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0059-7295>

Дружкова Ірина Сергіївна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту охорони здоров'я,
Одеський національний медичний університет,
провулок Валіховський, 2, Одеса, 65082, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7934-5057>

Васькова Альона Олександрівна,

магістр освітньої програми 053 «Практична психологія»
кафедри менеджменту охорони здоров'я,
Одеський національний медичний університет,
провулок Валіховський, 2, Одеса, 65082, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3252-8673>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВІЙНИ

***Анотація.** Статтю присвячено аналізу психологічних аспектів формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації та війни. В умовах глибоких соціальних змін і військових викликів гендерні ролі піддаються суттєвій переоцінці, що має як психологічні, так і соціальні наслідки. Розглянуто основні теоретико-методологічні підходи до вивчення гендерної соціалізації, зокрема біопсихологічний, соціокогнітивний і культурно-історичний. Проаналізовано, яким чином війна впливає на трансформацію традиційних уявлень про жіночі та чоловічі ролі, руйнує усталені стереотипи та сприяє появі нових моделей гендерної поведінки. Визначено соціально-психологічні чинники змін гендерних уявлень, серед яких важливу роль відіграють медіа, система освіти та діяльність громадських організацій. Показано, як публічні історії жінок-лідерок, військовослужбовиць і активісток, а також зображення емоційної вразливості чоловіків впливають на масову свідомість і сприяють подоланню традиційних гендерних стереотипів.*

Особливу увагу приділено психологічним бар'єрам на шляху до реальної гендерної рівності, серед яких гендерні стереотипи, несвідомі упередження, ефект «скляної стелі» та феномен гендерної втоми. Наголошено на необхідності глибокої психологічної рефлексії, розвитку критичного мислення та використання спеціальних психологічних практик для подолання внутрішніх і зовнішніх обмежень. Проаналізовано роль гендерно чутливого консультування, розвитку емоційного інтелекту та психопросвіти як ефективних інструментів підтримки гендерної рівності в умовах соціальної турбулентності. Зроблено висновок, що формування гендерної рівності є не лише результатом юридичних змін, а передусім процесом психологічної трансформації особистості та суспільної свідомості. Підкреслюється роль психології як науки та практики у формуванні більш справедливого, інклюзивного та гуманного суспільства. Також окреслено перспективні напрями подальших психологічних досліджень у сфері гендерної рівності в умовах посттравматичної адаптації суспільства та інституційної підтримки гендерно чутливих практик.

***Ключові слова:** гендерна рівність, суспільна трансформація, війна, психологічні бар'єри, стереотипи, психологічна підтримка.*

Rudinska Olena, Druzhkova Iryna, Vaskova Alyona. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF GENDER EQUALITY FORMATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL TRANSFORMATION AND WAR

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the psychological aspects of the formation of gender equality in the context of social transformation and war. Under conditions of profound social change and military challenges, traditional gender roles undergo significant re-evaluation, which has both psychological and social consequences. The main theoretical and methodological approaches to the study of gender socialization are considered, in particular the biopsychological, socio-cognitive, and cultural-historical perspectives. The article analyzes how war influences the transformation of traditional perceptions of male and female roles, disrupts established stereotypes, and contributes to the emergence of new models of gender behavior. The socio-psychological factors influencing changes in gender perceptions are identified, among which the role of the media, the education system, and public initiatives is emphasized. It is shown how public narratives about women leaders, servicewomen, and activists, as well as the depiction of men's emotional vulnerability, affect public consciousness and promote the overcoming of traditional gender stereotypes.*

Special attention is paid to the psychological barriers to achieving genuine gender equality, including gender stereotypes, implicit biases, the «glass ceiling» effect, and gender fatigue phenomenon. The article highlights the necessity of profound psychological reflection, the development of critical thinking, and the implementation of psychological practices to overcome both internal and external restrictions. The role of gender-sensitive counseling, emotional intelligence development, and psychoeducation is analyzed as effective tools for supporting gender equality under conditions of social turbulence. It is concluded that the formation of gender equality is not only the result of legal changes but primarily a process of psychological transformation of the individual and collective consciousness. The article emphasizes the crucial role of psychology as a science and practice in shaping a more just, inclusive, and humane society. The article also outlines promising directions for further psychological research on gender equality in the context of post-traumatic societal adaptation and the institutional support of gender-sensitive practices.

Key words: *gender equality, social transformation, war, psychological barriers, stereotypes, psychological support.*

Вступ. Умови війни та глибокої суспільної трансформації сприяють радикальній зміні уявлень про традиційні гендерні ролі, що супроводжується значними психологічними, соціальними та культурними зрушеннями. Гендерна рівність, яка є фундаментальною цінністю сучасного демократичного суспільства, набуває нового звучання в контексті військових викликів, загострення соціальної нерівності та переосмислення меж поведінкових моделей для чоловіків і жінок. Зміни в сприйнятті гендерних ролей проявляються як у практичному житті, так і на рівні колективної свідомості, потребуючи ґрунтовного психологічного аналізу.

Психологічне вивчення гендерної рівності базується на широкому спектрі теоретико-методологічних підходів, зокрема біопсихологічного, соціокогнітивного та культурно-історичного. Кожен із них розкриває різні аспекти формування гендерної ідентичності та взаємодії статей у суспільстві. Особливої актуальності набуває аналіз процесів гендерної соціалізації під впливом кризових явищ, таких як

війна, що кардинально змінює психологічні механізми побудови гендерних уявлень.

Тема психологічних аспектів формування гендерної рівності є надзвичайно актуальною в сучасних умовах суспільної трансформації та воєнного стану в Україні. Війна виступає потужним соціальним каталізатором, що переосмислює традиційні моделі жіночої та чоловічої поведінки, руйнує усталені стереотипи та водночас може призводити до їх загострення. У нових умовах жінки активно залучаються до сфер, які раніше традиційно вважалися «чоловічими», що розширює суспільне розуміння жіночності, тоді як чоловіки переживають тиск очікувань відповідності «героїчному» ідеалу.

Особливої уваги заслуговує зміна уявлень дітей і підлітків, які формують нові моделі поведінки на основі спостереження за змінами гендерних ролей у суспільстві. Водночас реалізація гендерної рівності стикається з психологічними бар'єрами: гендерними стереотипами, несвідомими упередженнями, ефектом «скляної стелі», феноменом гендерної втоми.

Подолання цих перешкод потребує активного залучення психологічних практик, розвитку емоційного інтелекту, критичного мислення та гендерно чутливого консультування.

Таким чином, дослідження психологічних механізмів формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації та війни має не лише наукове, а й практичне значення для побудови більш інклюзивного та справедливого суспільства.

Тема гендерних ролей в умовах війни є дуже актуальною та складною. Її актуальність зумовлена наслідками військових дій та функціонуванням суспільства, видів фізичного та психологічного залучення чоловіків і жінок у всі сфери життєдіяльності, а також на впровадження гендерної рівності.

Матеріали та методи. Метою статті є аналіз психологічних чинників формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації та війни, а також визначення основних психологічних бар'єрів і практик, що сприяють подоланню гендерних стереотипів у кризових соціальних обставинах.

У дослідженні використано міждисциплінарний теоретико-методологічний аналіз праць із психології, соціології, гендерних студій та педагогіки. Основою для теоретичного узагальнення стали класичні й сучасні підходи до вивчення процесів гендерної соціалізації (біопсихологічний, соціокогнітивний та культурно-історичний), а також дослідження впливу воєнних і кризових умов на трансформацію гендерних уявлень.

Методами дослідження виступили: аналіз і синтез наукових публікацій із гендерної психології, соціальної психології; порівняльний аналіз змін гендерних ролей у довоєнний і воєнний періоди; узагальнення емпіричних даних із відкритих соціологічних і психологічних досліджень щодо впливу війни на гендерну динаміку; контент-аналіз сучасних медіаматеріалів, присвячених тематиці участі жінок і чоловіків у військових діях та громадській активності.

Такий підхід дав змогу виявити основні соціально-психологічні чинники змін гендерних уявлень і визначити ключові бар'єри на

шляху до формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації.

Психологічне вивчення гендерної рівності спирається на широкий спектр теоретичних підходів, кожен з яких розкриває різні аспекти формування гендерної ідентичності та взаємодії статей у суспільстві. У центрі цього розгляду знаходиться категорія «гендер» як соціально сконструйована, психологічно переживана й динамічна характеристика особистості, що відрізняється від біологічної статі [7].

Біопсихологічний підхід акцентує увагу на нейрофізіологічних та гормональних відмінностях між чоловіками й жінками, розглядаючи їх як чинники, що можуть впливати на поведінкові та когнітивні особливості. Водночас сучасна наука дедалі більше усвідомлює обмеженість цього підходу в поясненні соціально зумовлених форм нерівності.

Соціокогнітивний підхід, базований на працях Альберта Бандури та його послідовників, висуває тезу про те, що гендерні ролі засвоюються в процесі соціального навчання шляхом моделювання, підкріплення та імітації. Діти з раннього віку привласнюють зразки поведінки, які суспільство вважає «доречними» для їхньої статі, що надалі формує уявлення про «норму» й обмежує варіативність самореалізації [2].

Культурно-історичний підхід Л.Виготського та його сучасні інтерпретації підкреслюють роль історичного контексту, мови, цінностей і символічних систем у побудові гендерної свідомості. Гендерні очікування й ролі транслуються через освіту, релігію, медіа та правові норми, водночас можуть бути предметом трансформації під впливом соціальних змін, як-от війна або масові міграції [3].

У психології гендерна соціалізація розглядається як процес, що починається ще в дитинстві й триває протягом усього життя, постійно адаптуючись до нових контекстів. Важливо усвідомлювати, що рівень гендерної рівності не визначається лише правовими актами, а глибоко вкорінений у психологічному сприйнятті себе та інших.

Застосування цих теоретико-методологічних підходів дає змогу не лише описувати ген-

дерні ролі, а й аналізувати механізми їх закріплення, трансформації чи подолання в умовах глибоких суспільних змін, таких як війна.

Результати. Війна є потужним соціальним каталізатором, що змінює не лише геополітичні кордони, а й ментальні межі, зокрема й гендерні. У періоди збройних конфліктів відбувається переоцінка традиційних уявлень про жіночі й чоловічі ролі, а стереотипи часто або загострюються, або руйнуються. Ці зміни мають глибокі психологічні наслідки як для окремих особистостей, так і для колективної свідомості [8].

Традиційно чоловіча роль асоціювалася з бойовою активністю, захистом і силою, тоді як жіноча – з турботою, доглядом та емоційною підтримкою. Проте війна, особливо повномасштабна, як у випадку з Україною, значною мірою нівелює ці межі. Жінки беруть активну участь у військових діях, служать у бойових підрозділах, працюють волонтерками, координаторками гуманітарних ініціатив, політичними лідерками. Це розширення ролей змінює образ жіночності в суспільній свідомості, інтегруючи в нього такі риси, як рішучість, відповідальність і готовність до ризику.

Чоловіки, своєю чергою, зазнають психологічного тиску через очікування відповідності традиційній «героїчній» моделі поведінки. Вони часто стикаються з почуттям провини в разі неможливості служити через здоров'я, вік, обставини або з психологічними наслідками участі в бойових діях, посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), порушеннями ідентичності, емоційною втомою. Такі переживання можуть призводити до внутрішніх конфліктів між «очікуваною» та «реальною» чоловічістю.

Одним із ключових аспектів є також роль дітей і підлітків, які спостерігають нові моделі гендерної поведінки під час війни. У них формуються змінені уявлення про те, ким можуть бути чоловіки та жінки, і ці уявлення впливатимуть на майбутні соціальні норми [1].

Таким чином, війна виступає як подія, що кардинально змінює психологічні механізми гендерних уявлень, формує нові соціальні й рольові моделі та, у перспективі, може спри-

яти більшій гендерній рівності – за умови, що суспільство визнає ці зміни і забезпечить їх інституціональне закріплення.

Суспільна трансформація – це не лише політичні чи економічні зміни, а й глибокі зрушення у свідомості, поведінці та міжособистісних відносинах. У цьому контексті формування гендерної рівності набуває особливого психологічного значення, адже саме крізь призму особистісного сприйняття змінюються уявлення про соціальні ролі та допустимі межі поведінки.

Одним із ключових соціально-психологічних чинників трансформації гендерних уявлень є медіа. Під час війни й кризових ситуацій зростає роль інформаційного простору у формуванні нових символів, моделей поведінки та ідентичностей. Публічні історії жінок-лідерок, військовослужбовиць, науковиць чи лікарів сприяють руйнуванню стереотипів про «другорядну» роль жінки в кризових умовах. Водночас підкреслення емоційної вразливості чоловіків і зображення їх у ролі батьків, які опікуються дітьми, формує нове розуміння чоловічості як співпереживальної й турботливої.

Іншим важливим чинником є система освіти, яка відіграє роль агента соціалізації. Гендерна рівність у навчальному середовищі залежить від упровадження відповідної тематики в шкільні та університетські програми, підготовки педагогів до роботи з чутливими питаннями і формування безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу. Психологічна просвіта щодо гендеру, насильства, дискримінації, а також розвиток емоційної компетентності учнів і студентів – це основа майбутніх змін у суспільній структурі [5].

Суттєве значення мають громадські ініціативи та неурядові організації, які діють як «соціальні модератори», посилюючи вплив на масову свідомість і сприяючи підтримці уразливих груп. Психологічні практики, що поширюються через ці платформи – групові зустрічі, тренінги, психопросвіта, – допомагають індивіду усвідомити внутрішні упередження та трансформувати власне ставлення до питань рівності.

У посттравматичному суспільстві, яке переживає наслідки війни, формування нових норм неможливе без включення психологічної рефлексії. Саме через неї особистість може не лише адаптуватися до нових умов, а й активно впливати на зміну середовища – через участь у громадських ініціативах, лідерство в локальних спільнотах, підтримку інших [10].

Отже, соціально-психологічні чинники формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації включають динамічну взаємодію освіти, медіа, громадського сектору та особистісної свідомості. Цей процес є не лише результатом зовнішніх змін, а й наслідком внутрішньої психологічної готовності до рівноправного бачення соціального світу.

Попри законодавче закріплення принципів рівності реалізація гендерної рівності часто стикається з численними психологічними бар'єрами, закоріненими в індивідуальній та колективній свідомості. Ці бар'єри мають як зовнішні, так і внутрішні прояви, обмежуючи можливості самореалізації, доступ до ресурсів і формування рівноправних соціальних відносин [10].

Один із ключових бар'єрів – це гендерні стереотипи, які функціонують як когнітивні спрощення, що обмежують сприйняття ролей жінок і чоловіків. Наприклад, переконання, що жінка менш здатна до прийняття рішень у кризовій ситуації або що чоловік не повинен демонструвати емоцій, породжують викривлену систему очікувань і реакцій. Такі стереотипи підсилюються соціальним підкріпленням у родині, медіа, шкільному середовищі та навіть у робочих колективах. У 2018 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» [8]. Проте на 2025 р. військовослужбовці все ще не мають забезпечення анатомічною військовою формою, засобами гігієни та ін. Окрім внесення змін до законодавства, варто застосувати гендерний підхід задля поліпшення умов проходження служби для жінок та регламентували

такі впровадження відповідними підзаконними актами, що мають бути обов'язковими до виконання. Такі дії можуть сприяти покращенню психоемоційного стану військовослужбовців, оскільки можуть забезпечити відчуття їх прийняття та цінності на рівні з чоловіками.

У 2017 р. було скасовано Наказ Міністерства охорони здоров'я № 256, який містив перелік із 450 професій, заборонених для жінок. Юридично це зняло дискримінацію за ознаками статі з питання вибору професії. Фактично роботодавці й на квітень 2025 р. все ще не бажають бачити жінок на більшості «традиційно чоловічих» посад [9].

Важливою перешкодою є несвідомі упередження (implicit bias) – автоматизовані установки, які формуються з дитинства і впливають на сприйняття інших, навіть якщо на рівні свідомості людина декларує підтримку рівності. Наприклад, керівник може несвідомо обирати чоловіка на керівну посаду, вважаючи його «природним лідером», хоча об'єктивні критерії не підтверджують його переваги.

Психологічно значущим бар'єром є також ефект «скляної стелі» – феномен, за якого жінки досягають середнього рівня управлінських чи професійних позицій, але не просуваються далі через невидимі обмеження. Водночас жінки можуть самостійно відмовлятися від просування через внутрішню заборону або недостатню впевненість у своїх силах, що формувалася роками соціалізації в умовах нерівності.

Ще один складний феномен – гендерна втома. Це відчуття безсилля чи цинізму щодо змін, що виникає після тимчасових або поверхневих покращень. Люди можуть вважати, що «усе вже зроблено», хоча статистика дискримінації, насильства чи нерівного доступу до ресурсів говорить про інше.

Психологічні бар'єри підтримуються також культурними нормами і колективними установками, які в умовах війни можуть навіть посилюватися як «патріархатний захисний механізм», де повернення до традиційних ролей сприймається як «стабільність» у хаосі.

Подолання цих бар'єрів вимагає глибокої рефлексії, розвитку критичного мислення,

підтримки з боку психологів, освітян, лідерів думок та інституцій. Лише зміна психологічних установок дає змогу перетворити декларовану рівність на життєву реальність.

У реаліях соціальної трансформації та війни психологічні практики стають важливим інструментом підтримки гендерної рівності. Вони дають змогу не лише мінімізувати наслідки дискримінації, стереотипізації та психологічної травматизації, а й формують середовище, сприятливе для рівноправного розвитку особистості незалежно від її гендерної ідентичності.

Одним із найважливіших напрямів є гендерно чутливе консультування та психотерапія. У межах такої практики фахівці враховують специфіку гендерних ролей, досвіду дискримінації, травм, пов'язаних із насильством або стигматизацією. Зокрема, під час війни надзвичайно актуальною є робота з жінками-військовослужбовицями, які можуть стикатися як із бойовими травмами, так і з подвійним тиском очікувань як професіонала та як жінки. Для чоловіків, які не відповідають традиційним маскулініним уявленням, потрібна підтримка в подоланні внутрішнього конфлікту й соціального осуду.

У контексті військового конфлікту важливою є також психологічна підтримка ветеранок, які повертаються до мирного життя. Досвід показує, що жінки часто відчують невизнання своєї ролі в обороні держави, стикаються з труднощами в працевлаштуванні, стигматизацією, а також із нерівним доступом до реабілітаційних програм. Психологічне супроводження допомагає їм подолати ПТСР, відновити самооцінку та знайти нові моделі ідентичності.

Сучасна психологія пропонує практики розвитку емоційного інтелекту як засіб профілактики гендерних конфліктів і формування культури рівноправної взаємодії. Тренінги з емпатії, саморегуляції, активного слухання, усвідомлення власних емоцій і поведінкових реакцій створюють передумови для побудови здорового комунікативного простору в колективах, освітніх установах, родинях.

Особливої уваги заслуговують освітні тренінги, психопросвітницькі програми та коучинг, спрямовані на підвищення гендерної обізнаності. Такі програми допомагають учасникам усвідомити вплив стереотипів, визначити зони особистісного росту, навчитися взаємодіяти на основі партнерства. Успішні кейси таких інтервенцій є в системі освіти, охорони здоров'я, публічному адмініструванні.

Усі ці практики мають спільну мету – трансформацію внутрішнього світу людини через підвищення рівня усвідомленості, емоційної стабільності й готовності до взаємоповаги. Формування гендерної рівності як психологічного і соціального явища неможливе без підтримки на рівні індивідуальної психіки, тож роль психолога у цьому процесі стає ключовою.

Висновки. У період глибоких соціальних змін і військових викликів питання гендерної рівності набуває нового звучання. Ідеться не лише про юридичні чи політичні реформи, а передусім про психологічну трансформацію індивіда й суспільства. Рівність починається з внутрішнього усвідомлення цінності кожної особистості незалежно від її гендеру, ролі, біографії чи статусу.

Проведений аналіз показує, що гендерна рівність у психологічному контексті є результатом взаємодії низки чинників – від соціалізації та культурних наративів до переживання війни, травм і нових моделей ідентичності. Психологія дає змогу не лише описати ці процеси, а й впливати на них через свідоме формування емпатії, рефлексії, готовності до змін і подолання внутрішніх бар'єрів.

Війна виступає не лише руйнівною, а й парадоксально – трансформативною подією. Вона змінює усталені уявлення про «чоловіче» й «жіноче», відкриває нові простори дії для всіх громадян незалежно від статі. Разом із тим вона загострює старі травми й стереотипи, які потребують цілеспрямованої психологічної роботи.

Формування гендерної рівності в умовах суспільної трансформації можливе лише за умови цілісного підходу – на рівні індивіду-

альної психіки, освітнього процесу, медійного простору та інституційної політики. Особлива роль належить психологам як фахівцям, що здатні впливати на глибинні установки, розкривати внутрішній потенціал особистості та підтримувати людей у періоди змін.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення посттравматичного досвіду у зв'язку з гендерною ідентичністю, гендерну динаміку в середовищі ветеранів і ветеранок, формування нових лідерських моделей, а також на розроблення психотерапевтичних практик, чутливих до гендерної різноманітності.

Гендерна рівність – це не абстрактна категорія, а конкретна реальність, яку щодня формують емоції, переконання й дії людей. Психологія у цьому процесі виступає не лише інструментом аналізу, а й ресурсом для майбутнього – більш справедливим, інклюзивним й гуманним.

Поточна ситуація в Україні суттєво обмежує права та свободи чоловіків, ставлячи на перший план обов'язок із захисту держави, змушуючи їх відповідати ролі сильного чоловіка та виявляти мужність. Для тих, хто звик до вільного самовираження, серед них представників ЛГБТК(IA+), умови війни ставлять нові виклики у виявленні власної ідентичності й сприяють більшому стресовому навантаженню через неможливість бути

собою. Накладені обмеження забирають у чоловіків можливість пошуку та проявлення поза межами патріархальної моделі.

Існуючий стан речей сприяє збільшенню фізичного та психоемоційного навантаження також і на жінок, які через відсутність партнера переймають усе навантаження на себе і через брак часу обмежені у виборі саморозвитку. Неможливість розділити навантаження з партнером, родичами чи близькими, які стали недоступні через участь у військових діях, окупацію, зміну місця проживання, полон чи загибель сприяє вимушеній ізоляції та обмеженню в працевлаштуванні через наявність дітей чи родичів, які потребують догляду.

Дещо вирівняти становище чоловіків і жінок у цьому напрямі можуть нормалізація на державному рівні жіночої військової служби, прийняття законодавства про цивільні партнерства, медійне різноманіття, введення реальних санкцій для ЗМІ за новини, що дискримінують. Це б знизило тиск на людину й дало змогу суспільству реформуватися.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з вивченням психологічної адаптації різних гендерних груп у поствоєнний період, зокрема в контексті інституційної підтримки, нових моделей ідентичності та гендерно чутливих психотерапевтичних підходів.

Список використаних джерел:

1. Bussey K., Bandura A. Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation. *Psychological Review*. 1999. Vol. 106, No. 4. P. 676–713.
2. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / за ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. 250 с.
3. Bem S. L. Gender Schema Theory and Its Implication for Child Development: Raising Gender-Aschematic Children in a Gender-Schematic Society Signs. *Journal of Women in Culture and Society*. 1983. No. 8. P. 598–616.
4. Kofoed M. S., McGovney E. The effect of same-gender or same-race role models on occupation choice: Evidence from randomly assigned mentors at West Point *Journal of Human Resources*. 2019. 54(2), 430–467. <https://doi.org/10.3368/jhr.54.2.0416.7838R1>
5. Pascoe E. A., Richman L. S. Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review *Psychological Bulletin*. 2009. 135(4), 531–554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>
6. Красіленко Т. М., Рудінська О. В. Аспекти стрес-менеджменту та шляхи подолання професійного вигорання медичних працівників *Сучасні напрями змін в управлінні охороною здоров'я: модернізація, якість, комунікація* : Міжнародна наукова конференція, 31.05.2024. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 136–141.
7. Veldman J., Van Laar C., Meeussen L., Lo Bue S. Daily Coping With Social Identity Threat in Outgroup-Dominated Contexts: Self-Group Distancing Among Female Soldiers *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2021. 47(1), 118–130. <https://doi.org/10.1177/0146167220921054>

8. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну : аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення: 13.04.2025).

9. Дружкова І. С. Гендерний розрив у інтелектуальній власності: історична ретроспектива *Збірник тез доповідей 80-ї наукової конференції викладачів академії*. Одеса : ОНАХТ, 2020. С. 433–434.

10. Пасічник В. І., Савчук О. А. Шляхи удосконалення психолого-педагогічної компетентності офіцерів військових частин НГУ в сучасних умовах. *Науковий семінар ХНУПС імені І. Кожедуба*, 12.12.2024. С. 88–91.

11. Сарнавський М. Досвід Ізраїлю в інтеграції жінок до військової сфери: уроки для реформування Збройних сил України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 87. С. 152–159. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.22>

12. Kozachuk V. L., Tsybizov A. L., Tarhonskyi V. F., Didichenko V. P., Lushnichenko V. M., Dobrovolskyi U. B. Some problems of gender education of cadets in higher education institutions of the Ukrainian security forces *Health Education and Health Promotion*. 2022. 10(1), 1–6.

References:

1. Bussey, K., & Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation. *Psychological Review*, Vol. 106, No. 4, P. 676–713 [in English].

2. Gentosh, L., & Kis, O. (Eds.). (2003). *Hendernyi pidkhid: istoriia, kultura, suspilstvo* [Gender Approach: History, Culture, Society]. Lviv : VNTL-Klasyka. Retrieved April 13, 2025, from <https://uamoderna.com/images/biblioteka/gender-approach-anthology.pdf> [in Ukrainian].

3. Bem, S. L. (1983). Gender Schema Theory and Its Implication for Child Development: Raising Gender-Aschematic Children in a Gender-Schematic Society Signs: *Journal of Women in Culture and Society*, 8, 598–616 [in English].

4. Kofoed, M. S., & McGovney, E. (2019). The effect of same-gender or same-race role models on occupation choice: Evidence from randomly assigned mentors at west point. *Journal of Human Resources*, 54(2), 430–467. <https://doi.org/10.3368/jhr.54.2.0416.7838R1> [in English].

5. Pascoe, E. A., & Richman, L. S. (2009). Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 135(4), 531–554. <https://doi.org/10.1037/a0016059> [in English].

6. Krasilenko, T. M., & Rudinska, O. V. (2024). Aspekty stres-menedzhmentu ta shliakhy podolannia profesiinoho vyhorannia medychnykh pratsivnykiv [Aspects of Stress Management and Ways to Overcome Professional Burnout of Medical Workers]. In *Suchasni napriamy zmin v upravlinni okhoronoiu zdorovia: modernizatsiia, yakist, komunikatsiia. Mizhnarodna naukova konferentsiia, 31 travnia 2024 roku, m. Odesa* (pp. 136–141). Lviv – Torun: Liha-Pres. [in Ukrainian]

7. Veldman, J., Van Laar, C., Meeussen, L., & Lo Bue, S. (2021). Daily Coping With Social Identity Threat in Outgroup-Dominated Contexts: Self-Group Distancing Among Female Soldiers. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 47(1), 118–130. <https://doi.org/10.1177/0146167220921054> [in English].

8. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2025). Hendernarivnistu ZSU pisliapovnomasshtabnoho vtorhnennia RF v Ukrainu [Gender Equality in the Armed Forces of Ukraine after the Full-Scale Invasion of the Russian Federation]. Analytical note. Retrieved April 13, 2025, from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu> [in Ukrainian].

9. Druzhkova, I. S. (2020). Hendernyi rozryv u intelektualnii vlasnosti: istorychna retrospektyva [Gender Gap in Intellectual Property: A Historical Retrospective]. In *Zbirnyk tez dopovidei 80-yi naukovoї konferentsii vykladachiv akademii, Odesa, 7–8 travnia 2020 roku* (pp. 433–434). Odesa: ONAKhT. [in Ukrainian].

10. Pasichnyk, V. I., & Savchuk, O. A. (2024). Shliakhy udoskonalennia psykholoho-pedahohichnoi kompetentnosti ofitseriv viiskovykh chastyn NHU v suchasnykh umovakh [Ways to Improve the Psychological and Pedagogical Competence of Officers of the National Guard of Ukraine Units in Modern Conditions]. In *Naukovyi seminar Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba "Informatsiine protyborstvo v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny": stati ta tezy dopovidei, 12 hrudnia 2024 roku* (pp. 88–91). Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet povitrianykh syl imeni Ivana Kozheduba. [in Ukrainian].

11. Sarnavskiy, M. (2025). Dosvid Izrailiu v intehtratsii zhinok do viiskovoi sfery: uroky dlia reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy (Israel's Experience in Integrating Women into the Military Sphere: Lessons for Reforming the Armed Forces of Ukraine). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 152–159. [in Ukrainian].

12. Kozachuk, V. L., Tsybizov, A. L., Tarhonskyi, V. F., Didichenko, V. P., Lushnichenko, V. M., & Dobrovolskyi, U. B. (2022). Some problems of gender education of cadets in higher education institutions of the Ukrainian security forces. *Health Education and Health Promotion*, 10(1), 1–6 [in English].

УДК 159.922.8-055.52
DOI

Ташматов Вячеслав Абдуллайович,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»,
вулиця Академічна, 9, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3786-9004>

Папінян Вікторія Валентинівна,
асистент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»,
вулиця Академічна, 9, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7936-8734>

Ремська Софія Євгенівна,
здобувач вищої освіти факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»,
вулиця Академічна, 9, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4796-2751>

ПОРІВНЯННЯ ВПЛИВУ «ПОЗИТИВНОГО КЛІМАТУ» НА МІЖСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ В СТУДЕНТСЬКІЙ ГРУПІ ТА В ЗГРАЇ ТВАРИН

Анотація. У статті здійснено міждисциплінарний порівняльний аналіз впливу позитивного соціального клімату на міжособистісні взаємини у студентських групах та в поведінкових структурах соціальних тварин. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння чинників, що сприяють формуванню згуртованих, ефективних і стійких соціальних спільнот як серед людей, так і серед тварин. Позитивний соціальний клімат, що виявляється через довіру, взаємну підтримку, емпатію, емоційне прийняття та психологічну безпеку, є основою ефективної комунікації та кооперації у соціальних групах.

У першій частині статті окреслено понятійний апарат, представлено класифікацію характеристик позитивного клімату, а також охарактеризовано його вплив на взаємодію в колективах. Встановлено, що у студентських групах позитивний соціальний клімат формується завдяки усвідомленим діям: дотриманню норм поведінки, прийняттю лідерства, розвитку емпатії та емоційного інтелекту. Натомість у тваринних угрупованнях (зграях, стадах, колоніях) позитивний клімат ґрунтується на біологічних механізмах: інстинктах виживання, територіальності, домінуванні, природженій потребі в захисті та турботі.

У роботі представлено приклади кооперативної поведінки тварин, які свідчать про наявність прообразів соціального клімату – турбота про потомство, узгоджені дії під час міграцій, колективне полювання, зниження конфліктності через встановлену ієрархію. Здійснено порівняльний аналіз механізмів формування й підтримки позитивного клімату у двох соціальних системах. Визначено як спільні риси: потребу в безпеці, взаємну регуляцію поведінки, підтримку, так і відмінності, пов'язані з раціональністю, свідомістю, моральними нормами в людських колективах на противагу інстинктивності у тварин.

Зроблено висновки про теоретичну та практичну значущість дослідження для розвитку соціальної та юридичної психології, зокрема у контексті оптимізації взаємин у навчальних і професійних спільнотах, а також для формування більш гармонійного соціального середовища.

Ключові слова: позитивний клімат, міжособистісні відносини, студентська група, зграя тварин, емоційна атмосфера, соціальна поведінка, лідерство, емпатія, ієрархія, соціальна психологія, юридична психологія.

Tashmatov Viacyeslav, Papinyn Viktoriy, Remska Sofiya. COMPARISON OF THE INFLUENCE OF “POSITIVE CLIMATE” ON INTERPERSONAL RELATIONS IN A STUDENT GROUP AND IN A FLOCK OF ANIMALS

Abstract. *The article presents an interdisciplinary comparative analysis of the impact of a positive social climate on interpersonal relationships in student groups and in the behavioural structures of social animals. The relevance of the study is due to the need for a deeper understanding of the factors that contribute to the formation of cohesive, effective and sustainable social communities among both humans and animals. A positive social climate, manifested through trust, mutual support, empathy, emotional acceptance, and psychological safety, is the basis for effective communication and cooperation in social groups.*

The first part of the article outlines the conceptual apparatus, presents a classification of the characteristics of a positive climate, and describes its impact on interaction in teams. It is established that in student groups, a positive social climate is formed through conscious actions – compliance with behavioural norms, acceptance of leadership, development of empathy and emotional intelligence. In contrast, in animal groups (flocks, herds, colonies), a positive climate is based on biological mechanisms: survival instincts, territoriality, dominance, and the innate need for protection and care.

The paper presents examples of cooperative behaviour of animals, which indicate the presence of prototypes of social climate – care for offspring, coordinated actions during migrations, collective hunting, reduction of conflict through the established hierarchy. A comparative analysis of the mechanisms of forming and maintaining a positive climate in two social systems is carried out. Both common features – the need for security, mutual regulation of behaviour, support – and differences related to rationality, consciousness, and moral norms in human collectives as opposed to instinctiveness in animals are identified.

The author draws conclusions about the theoretical and practical significance of the study for the development of social and legal psychology, in particular, in the context of optimising relationships in educational and professional communities, as well as for the formation of a more harmonious social environment.

Key words: *positive climate, interpersonal relations, student group, animal pack, emotional atmosphere, social behaviour, leadership, empathy, hierarchy, social psychology, legal psychology.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку соціальної психології проблема впливу соціального клімату на міжособистісні відносини в різних спільнотах набуває особливої актуальності. Позитивний клімат сприяє підвищенню згуртованості, емпатії, ефективній взаємодії між членами групи, що є важливим як для людських колективів, так і для соціальних структур у тваринному світі. Аналіз особливостей впливу позитивного клімату на міжособистісні відносини дозволяє глибше зрозуміти механізми згуртування, формування довіри та підтримки в різних типах соціальних спільнот, що має значення як для оптимізації групової динаміки серед людей, так і для глибинного осмислення поведінки тварин.

Особливу зацікавленість викликає порівняння впливу позитивного клімату у студентських групах та у зграях тварин, адже хоча у обох випадках йдеться про спільну діяльність та взаємодію між індивідами, проте механізми формування цих відносин мають принципові відмінності. У студентських колективах важливу роль відіграють усвідомлені цінності, нормативні установки, емоційна інтелігент-

ність і комунікативна компетентність, тоді як у зграях тварин – вроджені інстинкти, біологічно детерміновані механізми співіснування [1, с. 253].

Мета статті полягає у порівняльному аналізі впливу позитивного клімату на міжособистісні відносини в студентських групах і в зграях тварин з метою виявлення спільних і відмінних механізмів формування соціальної взаємодії.

Огляд наукових досліджень свідчить про те, що в студентських групах позитивний клімат пов'язаний із підвищенням рівня задоволеності навчанням, зменшенням рівня стресу та тривожності. Питання психологічного клімату активно досліджували такі відомі психологи, як К. Рудестам, К.К. Платонов, Р. Каммінс, О. Келлер, Д. Кінг, Р. Марріотт, Е. Саут та В. Шутц, які розглядали різні аспекти соціально-психологічного клімату. Дослідники зазначають, що ключовими чинниками формування позитивної атмосфери є емоційна підтримка, справедливий розподіл ролей і демократичний стиль взаємодії. У дослідженнях з поведінки тварин підкреслюється, що

кооперація в зграї сприяє підвищенню шансів на виживання, полегшує пошук їжі та забезпечує безпеку [2, с. 142]. Разом із тим, у тварин домінуючим є інстинктивний рівень взаємодії, тоді як у людей – когнітивно-емоційний.

Таким чином, порівняльне вивчення позитивного клімату в студентських групах та зграях тварин є перспективним напрямом, що сприяє глибшому розумінню як універсальних, так і специфічних механізмів соціальної поведінки.

Матеріали і методи. Поняття «позитивний клімат» у соціальній психології є одним із ключових для розуміння процесів формування міжособистісних відносин у групах. Позитивний соціальний клімат у групах людей розглядається як сукупність соціально-психологічних умов, які сприяють ефективній взаємодії, емоційному комфорту, високому рівню довіри між учасниками групи та їхній задоволеності груповою діяльністю. За визначенням Власенко І. А. [3, с. 59], позитивний клімат – це атмосфера емоційної підтримки, толерантності, співробітництва та взаємної поваги, яка формує основу для стійкого розвитку міжособистісних зв'язків у колективі.

До основних характеристик позитивного соціального клімату належать високий рівень згуртованості, емоційної підтримки, взаємодопомоги та довіри. Важливими компонентами також є відкритість у спілкуванні, конструктивне вирішення конфліктів, наявність демократичного стилю управління, справедливий розподіл ролей і обов'язків. В умовах позитивного клімату кожен учасник групи відчуває свою цінність і безпеку, що стимулює його до активної участі в групових процесах. Особливе місце займає емоційна складова: підтримка позитивних емоцій, визнання індивідуальних досягнень, створення атмосфери прийняття, де кожен має право на висловлення власної думки без страху осуду.

На думку багатьох дослідників, позитивний клімат є одним із провідних факторів успішності діяльності колективу, зменшення міжособистісної напруги та розвитку ефективних форм співробітництва. Зокрема, у студентських групах позитивна атмосфера

прямо корелює з академічною успішністю, рівнем самореалізації та соціальною адаптацією студентів.

У контексті поведінкових структур тварин поняття позитивного клімату має інший характер, однак його функціональне значення залишається подібним. У зграях, стадах або інших формах тваринних соціумів позитивний клімат можна розглядати як наявність сприятливого емоційно-поведінкового середовища, що забезпечує ефективну координацію дій, безпеку та виживання групи [2, с. 147].

Вивчення позитивного клімату у групах тварин та людей – це міждисциплінарна тема, яка поєднує етологію (науку по поведінку тварин), біологію та соціальну психологію. Хоча тварини не мають усвідомленої емоційної мови, як у людей, дослідники використовують непрямі ознаки для оцінки «соціального комфорту» або «гармонії» всередині групи. Позитивний клімат у зграях тварин можна досліджувати за допомогою різноманітних валідних методів. Таких як: повсякденне спостереження за поведінкою (польове або лабораторне), експеримент, етограма, фокусна вибірка, порівняльно-анатомічний метод та інші.

У зграях тварин позитивний клімат проявляється через кооперативну поведінку: спільний захист території, турботу про молодших членів групи, взаємну допомогу під час добування їжі або уникнення небезпеки [1, с. 261]. Такі прояви можна розглядати як біологічні основи соціальної підтримки та взаємодії. Проте, на відміну від людських спільнот, де позитивний клімат формується значною мірою завдяки когнітивним і моральним уявленням, у тварин механізми підтримки позитивного клімату мають інстинктивний характер і є результатом еволюційного відбору.

Наприклад, у дослідженнях поведінки приматів, проведених Дж. Гудолл, було показано, що шимпанзе демонструють не лише агресивні, а й емпатичні, підтримуючі форми взаємодії, такі як обійми, спільне доглядання шерсті та колективний захист від хижаків [1, с. 345]. Аналогічно у вовчих зграях та дельфінових групах позитивний клімат під-

тримується за допомогою чіткої комунікації, соціальної взаємодії, заснованої на обміні сигналами та спільних діях [2, с. 163].

Отже, як у людських, так і в тваринних спільнотах позитивний клімат виконує функцію інтеграції індивідів у стійкі соціальні системи, де підтримується баланс між індивідуальними потребами та груповими інтересами. Водночас способи його формування і підтримки залежать від рівня розвитку когнітивних функцій, емоційної сфери та комунікативних можливостей.

Формування міжособистісних відносин у студентських групах є складним процесом, який охоплює емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти соціальної взаємодії. Відносини між студентами не виникають спонтанно: вони поступово вибудовуються під впливом емоційної атмосфери, особистісних характеристик учасників групи, а також нормативних і культурних вимог середовища.

Одним із найпотужніших чинників, що визначає характер міжособистісних відносин, є емоційна атмосфера в групі. Позитивна емоційна атмосфера сприяє зниженню рівня міжособистісної напруги, підвищує відкритість у спілкуванні, формує довіру та готовність до співпраці. Дослідження показують, що в умовах емоційного комфорту студенти охочіше вступають у контакт, демонструють взаємну підтримку, легше долають бар'єри соціальної тривожності та проявляють більшу готовність до командної роботи.

Емоційна атмосфера також прямо впливає на згуртованість групи. Згуртованість, за визначенням Шапаренко Ю. В. [4, с. 95], – це рівень єдності групи, що базується на спільності цілей, емоційній залученості членів у групову діяльність і взаємній підтримці. Позитивний клімат сприяє розвитку ідентичності з групою: члени студентських колективів починають ідентифікувати себе як частину єдиного цілого, що, у свою чергу, підсилює мотивацію до взаємодії та відповідальності перед групою.

Окремо варто розглянути механізми підтримки всередині групи. За умов позитивного клімату підтримка стає системною характе-

ристикою взаємодії: студенти не лише допомагають одне одному в навчанні, але й надають емоційну допомогу у випадках стресу, невдач або особистісних труднощів. Така підтримка базується на емпатії – здатності розуміти й поділяти емоційні стани інших. Емпатія є центральною психологічною умовою розвитку ефективних міжособистісних відносин і виступає механізмом соціальної адаптації.

Роль лідерства у формуванні міжособистісних відносин також є надзвичайно важливою. Лідер виступає регулятором емоційного стану групи: його поведінка задає еталон соціальної взаємодії, формує систему цінностей і норм групи. У студентських колективах лідер, як правило, є неформальним, що дає йому можливість впливати на членів групи через авторитет, довіру і приклад власної поведінки. Ефективне лідерство підтримує позитивний клімат, тоді як авторитарне чи ігноруюче лідерство може призводити до розпаду групової згуртованості та виникнення конфліктів.

Норми та правила поведінки в студентській групі формуються як на основі загальноприйнятих соціальних стандартів, так і в процесі безпосередньої взаємодії учасників. Встановлення чітких норм сприяє зменшенню невизначеності у спілкуванні, регулює взаємні очікування та дозволяє уникати багатьох потенційних конфліктів. Такі норми можуть бути як офіційно закріпленими (наприклад, академічна доброчесність), так і неформальними (звичаї підтримки новачків, взаємодопомога при підготовці до іспитів). Утвердження позитивних норм поведінки значною мірою залежить від групових лідерів та активної участі всієї групи у підтримці цих стандартів.

Таким чином, формування міжособистісних відносин у студентських групах є багатокомпонентним процесом, який базується на створенні позитивної емоційної атмосфери, розвитку емпатії, конструктивному лідерстві та утвердженні групових норм. Від якості цих процесів залежить не лише психологічний комфорт окремих членів групи, а й ефективність її функціонування загалом.

Механізми взаємодії в зграях тварин базуються на глибинних біологічних процесах, що формувалися в ході еволюції як способи забезпечення виживання окремої особини та виду загалом. Соціальна поведінка тварин регулюється, передусім, інстинктивними механізмами, територіальними потребами й побудовою ієрархічних структур [5, с. 138].

Інстинкти є базовим регулятором поведінки у багатьох видів. Такі вроджені програми дій спрямовані на забезпечення харчування, захисту, розмноження та турботи про потомство. Наприклад, у багатьох видів птахів поведінка при будівництві гнізд або при колективному пошуку їжі є не навченою, а спадковою і проявляється навіть за відсутності моделей для наслідування [6, с. 374]. Інстинкти визначають також соціальні ролі всередині зграї: окремі особини проявляють домінуючу чи підлеглу поведінку відповідно до спадкових патернів.

Територіальність є ще одним важливим аспектом соціальної поведінки тварин. Для багатьох видів тварин (наприклад, вовків, левів, деяких птахів) характерне утворення груп з чітко визначеними межами території. Територія не лише забезпечує ресурсну базу, а й визначає простір безпечної взаємодії. У межах захищеної території тварини виявляють вищий рівень довіри до членів своєї зграї, що створює основу для формування позитивного клімату [6, с. 417].

Особливо важливою є ієрархія – структурований розподіл статусу та ролей всередині групи. Ієрархічні відносини забезпечують порядок і передбачуваність взаємодії між членами зграї, знижуючи ризик конфліктів через суперечки про ресурси або статус. Наприклад, у зграях вовків чітко визначена ієрархія між альфа-, бета- та омега-особинами забезпечує розподіл обов'язків, таких як полювання, охорона та турбота про молодь [7, с. 193]. Наявність стабільної ієрархії сприяє виникненню відносної гармонії всередині спільноти, що можна розглядати як прояв позитивного клімату.

Важливо зазначити, що в природних угрупованнях тварин існують численні приклади кооперативної поведінки та турботи

про інших, що можна інтерпретувати як аналогі позитивного соціального клімату серед людей. Кооперація проявляється у спільному полюванні (наприклад, у дельфінів або вовків), колективному захисті території або допомозі в догляді за потомством (особливо у видів із соціальною структурою, таких як слони чи деякі примати) [1, с. 293].

Турбота про інших членів групи є ще одним яскравим прикладом позитивної взаємодії. Так, у слонів спостерігається допомога пораненим або ослабленим членам стада: інші особини можуть піднімати тих, хто впав, чекати на відстаючих або навіть приносити їжу. У приматів grooming – взаємне чищення шерсті – не лише слугує гігієнічній функції, а й має важливе соціальне значення: воно зміцнює зв'язки між особинами, знижує стрес і підтримує соціальну стабільність [8, с. 537].

Отже, соціальні взаємодії в зграях тварин, хоча і мають біологічну природу, демонструють складні форми позитивного співіснування, які функціонально подібні до механізмів підтримки й згуртування у людських групах. Інстинктивні поведінкові механізми, територіальна організація, ієрархія, кооперація та турбота про інших створюють умови для виникнення відносин взаємної підтримки й стабільності, що є ключовими характеристиками позитивного клімату навіть у світі тварин.

Незважаючи на суттєві відмінності між людськими спільнотами та тваринними угрупованнями, позитивний клімат виконує подібні функції в обох випадках. Передусім, він забезпечує стабільність соціальних зв'язків, знижує рівень конфліктності та сприяє кооперації між членами групи [9, с. 624]. У студентських колективах тепла емоційна атмосфера підвищує рівень взаємної довіри, сприяє обміну інформацією, активізує спільну діяльність і підтримку. Подібні процеси спостерігаються й у тваринних спільнотах: за умов позитивного клімату зграї демонструють координацію дій під час полювання, захисту або міграції [9, с. 140].

Ще однією спільною рисою є роль емоційних сигналів. І у людей, і у тварин невербальні прояви (жести, міміка, пози) виконують

функцію комунікації емоційного стану і сприяють регуляції соціальної взаємодії [1, с. 516]. У студентських групах підтримка виявляється через емоційне реагування, невербальні знаки схвалення чи солідарності; аналогічно, у приматів чи слонів дотик або облизування слугують засобом зниження напруги і посилення зв'язків.

Таким чином, позитивний клімат як у студентських колективах, так і в зграях тварин виконує універсальні функції: підтримує згуртованість, полегшує спільну діяльність і підвищує загальну адаптивність групи до зовнішніх викликів.

Найбільш істотні відмінності між студентською групою та зграєю тварин стосуються механізмів формування й підтримки позитивного клімату.

У студентських колективах формування сприятливої емоційної атмосфери значною мірою пов'язане із свідомими діями: створенням спільних цінностей, правил поведінки, норм взаємоповаги і толерантності. Позитивний клімат є результатом цілеспрямованої комунікації, активного розвитку емоційного інтелекту учасників групи, навчання навичкам співпраці та конфліктного менеджменту.

Натомість у зграях тварин позитивна взаємодія підтримується здебільшого на основі біологічних програм. Інстинкти спрямовують тварин до певних моделей поведінки без залучення свідомих механізмів: наприклад, домінування або підпорядкування, кооперація для виживання, догляд за молоддю [7, с. 215]. Регуляція соціальної поведінки тут здійснюється через емоційні стани, феромональні сигнали, вроджені ритуали примирення або консолідації.

Результати. Таким чином, хоча функціональні результати (згуртованість, взаємодопомога) у двох системах подібні, механізми їх досягнення суттєво різняться: у людей переважає раціонально-рефлексивна компонента, тоді як у тварин – інстинктивно-біологічна.

У людських спільнотах позитивний клімат значною мірою спирається на раціональне усвідомлення потреби у гармонійній взаємодії та на свідоме формування етичних засад спі-

віснування. Люди мають змогу рефлексувати власну поведінку, змінювати її відповідно до обраних цінностей та цілей. Роль навчання, соціалізації та внутрішніх переконань є визначальною для формування здорового міжособистісного середовища в студентській групі.

У тварин же домінують біологічні чинники. Інстинкти безпосередньо визначають соціальні дії без потреби у свідомому осмисленні. Навіть такі складні форми співпраці, як спільне полювання чи догляд за чужими дитинчатами, реалізуються завдяки еволюційно закріпленим програмам виживання [6, с. 412]. Біологічні механізми дозволяють тваринам миттєво реагувати на зміни в середовищі, мінімізуючи ризики для групи.

Отже, аналіз показує, що в основі позитивного клімату у студентських групах лежить синтез емоційних і раціональних факторів, тоді як у зграях тварин – переважно інстинктивна основа соціальної поведінки.

Висновки. Проведений теоретичний і порівняльний аналіз дозволяє дійти кількох важливих висновків щодо впливу позитивного клімату на міжособистісні відносини у студентських групах та у зграях тварин.

Позитивний соціальний клімат в обох системах виконує фундаментальні функції підтримання згуртованості, забезпечення координації дій та зниження конфліктності серед членів спільноти. Незалежно від рівня організації – чи то людський колектив, чи тваринна спільнота – тепла емоційна атмосфера сприяє виживанню, ефективності взаємодії та загальному благополуччю групи.

Однак механізми формування і підтримання такого клімату істотно відрізняються. У студентських групах основою позитивної атмосфери є свідоме вибудовування відносин через комунікацію, розвиток емпатії, лідерства, формування норм поведінки і спільних цінностей. Процес залежить від рефлексивних здібностей індивідів, їх готовності взаємодіяти в рамках соціальних і моральних норм.

У тваринних угрупованнях, навпаки, домінують біологічно зумовлені програми: інстинкти домінування, кооперації, захисту території, що забезпечують автоматичне реа-

гування на соціальні ситуації. Позитивний клімат у тварин – результат еволюційних адаптацій, спрямованих на підвищення шансів на виживання групи.

Таким чином, позитивний клімат у людських спільнотах спирається на поєднання емоційної і когнітивної регуляції поведінки, тоді як у тварин він підтримується переважно інстинктивними і емоційними механізмами.

Результати порівняльного аналізу мають важливе практичне значення для соціальної і юридичної психології. По-перше, розуміння важливості позитивного клімату для ефективного функціонування груп дає змогу розробляти цілеспрямовані програми оптимізації міжособистісних відносин у студентських колективах, молодіжних організаціях, професійних спільнотах. Спеціальні тренінги з розвитку емоційної компетентності, лідерства, навичок комунікації можуть сприяти створенню сприятливої соціальної атмосфери.

По-друге, для юридичної психології важливо усвідомлювати, що порушення позитивного клімату у групах може виступати фактором ризику девіантної поведінки, конфліктів та правопорушень. Знання механізмів формування здорового середовища має сприяти розробці профілактичних заходів, спрямованих на попередження асоціальної поведінки в навчальних, робочих і пенітенціарних установах.

По-третє, виявлені паралелі між соціальною поведінкою людей і тварин можуть бути використані для глибшого розуміння базових еволюційних основ колективної поведінки та розробки нових методів соціальної адаптації в кризових умовах.

Отже, дослідження позитивного клімату як фактору міжособистісної взаємодії має значний потенціал для удосконалення практичної діяльності психологів у соціальній та юридичній сферах.

Список використаних джерел:

1. Goodall J. The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior. Cambridge: Harvard University Press, 2009. 673 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-tropical-ecology/article/abs/goodallj1986-the-chimpanzees-of-gombe-patterns-of-behavior-harvard-university-press-cambridge-massachusetts-673-pages-isbn-0674116496-price-1995-hardback/AF382B43F751A2AAD964D29445A06D98>
2. Bekoff M. Canine Confidential: Why Dogs Do What They Do. Chicago: University of Chicago Press, 2018. 288 p. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/C/bo25538421.html>
3. Власенко І. А. Психологічні практики розвитку конфліктологічної компетентності особистості. *Габітус*. 2021. № 26. с. 58–64.
4. Шапаренко Ю. В. Соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2017. 221 с.
5. Wilson E. O. The Social Conquest of Earth. New York: W. W. Norton & Company, 2012. 295 p. URL: https://sackett.net/e-o-wilson_the-social-conquest-of-earth.pdf
6. Alcock J. Animal Behavior: An Evolutionary Approach. 10th ed. Sunderland: Sinauer Associates, 2017. 592 p. URL: https://www.academia.edu/74016204/Animal_Behavior_An_Evolutionary_Approach
7. Mech L. D. Wolf: The Ecology and Behavior of an Endangered Species. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1970. 280 p. URL: https://www.persee.fr/doc/revec_0040-3865_1971_num_25_2_4637_t1_0280_0000_1
8. Sapolsky R. M. Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst. New York: Penguin Press, 2017. 790 p. URL: <https://www.britishbook.ua/detail/behave-the-biology-of-humans-at-our-best-and-worst/?srsltid=AfmBOooePEDSJFje024ADH9u1tLBHXobuC5m5hhthOoZG4uKeegzJXv1>
9. Wilson E. O. The Social Conquest of Earth. New York: W. W. Norton & Company, 2012. 295 p. URL: https://sackett.net/e-o-wilson_the-social-conquest-of-earth.pdf
10. Етнопсихологія: психодіагностичний практикум. хрестоматія. [Текст] : навч. посіб. / А. М. Османова, Л. М. Співак. К. : Університет «Україна», 2023. 128 с.

References:

1. Goodall, J. (2009). The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior. Cambridge: Harvard University Press, 673 p. Retrieved from: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-tropical-ecology/article/abs/goodallj1986-the-chimpanzees-of-gombe-patterns-of-behavior-harvard-university-press-cambridge>

massachusetts-673-pages-isbn-0674116496-price-1995-hardback/AF382B43F751A2AAD964D29445A06D98 [in English].

2. Bekoff, M. (2018). *Canine Confidential: Why Dogs Do What They Do*. Chicago: University of Chicago Press, 288 p. Retrieved from: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/C/bo25538421.html> [in English].

3. Vlasenko, I. A. (2021). Psihologichni praktiki rozvitku konfliktologichnoi kompetentnosti osobistosti [Psychological practices of the development of conflict competence of the personality]. *Habitus*, 26, 58–64 [in Ukrainian].

4. Shaparenko, Y. V. (2017). Socialno-psihologichns osoblivosti etichnoi samosvidomosti lemkiiv [Socio-psychological features of ethnic consciousness of Lemkos]. *Candidate's thesis*. Kyiv : Institut sjcialnoi ta politichnoi psihologii chnoi NAPN Ukraine [in Ukrainian].

5. Wilson, E. O. (2012). *The Social Conquest of Earth*. New York: W. W. Norton & Company. 295 p. Retrieved from: https://sackett.net/e-o-wilson_the-social-conquest-of-earth.pdf [in English].

6. Alcock, J. (2017). *Animal Behavior: An Evolutionary Approach*. 10th ed. Sunderland: Sinauer Associates. 592 p. Retrieved from: https://www.academia.edu/74016204/Animal_Behavior_An_Evolutionary_Approach [in English].

7. Mech, L. D. (1970). *Wolf: The Ecology and Behavior of an Endangered Species*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 280 p. Retrieved from: https://www.persee.fr/doc/revec_0040-3865_1971_num_25_2_4637_t1_0280_0000_1 [in English].

8. Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst*. New York: Penguin Press. 790 p. Retrieved from: <https://www.britishbook.ua/detail/behave-the-biology-of-humans-at-our-best-and-worst/?srsltid=AfmBOoePEDSJFje024ADH9u1tLBHXobuC5m5hhthOoZG4uKeegzJXvl> [in English].

9. Wilson, E. O. (2012). *The Social Conquest of Earth*. New York: W. W. Norton & Company. 295 p. Retrieved from: https://sackett.net/e-o-wilson_the-social-conquest-of-earth.pdf [in English].

10. Etnopsykholohiia: psykhotiahnostychnyi praktykum. Khrestomatiiia (2023). [Ethnopsychology: psychodiagnostic workshop. reader. [Text]: Educ. a manual]. A. M. Osmanova, L. M. Singer. K. : University "Ukraine". 128 p. [in English].

УДК 316.421:355

DOI

Угрин Ольга Георгіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та соціальної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5811-2927>

Южека Роман Сергійович,

здобувач вищої освіти II курсу
освітнього ступеня «Магістр» навчальної групи I,
галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
напрямку підготовки (спеціальності) 053 «Психологія»,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ;
член Громадської організації «Спілка освітян України»,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6031-4182>

ЗНАЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТУДЕНТСЬКУ МОЛОДЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено вивченню процесу адаптації студентів в умовах воєнного стану в Україні. Автори розглядають, як військові дії та кризова ситуація впливають на здатність студентів адаптуватися до нових умов навчання та життя. В умовах війни адаптація студентів передбачає не лише інтеграцію в академічне середовище, а й збереження емоційної стабільності, подолання стресових ситуацій та ефективне управління часом, особливо в контексті онлайн-навчання.

Важливими аспектами адаптації є психологічна підтримка студентів, організація груп самопомогі та доступ до онлайн-ресурсів. Разом із цим розглядаються виклики, пов'язані з нестабільним доступом до навчальних матеріалів, перебоями з електропостачанням та Інтернет-зв'язком, а також необхідністю поєднувати навчання з волонтерською діяльністю або допомогою родині. Особливу увагу приділяється соціальним і психологічним аспектам адаптації, зокрема важливості підтримки з боку педагогічного колективу та створення умов для збереження мотивації до навчання.

Попри ці труднощі студентська молодь демонструє значну стійкість і здатність до адаптації, активно долучаючись до соціальних ініціатив, що сприяють не лише збереженню наукового та культурного потенціалу країни, а й поліпшенню морального духу в суспільстві. У статті також підкреслюється важливість підтримки з боку університетів і держави для забезпечення успішної адаптації студентів та збереження їхнього потенціалу в умовах війни.

Обговорюється роль новітніх технологій у підтримці адаптації студентів, зокрема використання цифрових платформ для навчання та спілкування. Приділено увагу методам організації онлайн-навчання, що дають змогу студентам залишатися залученими та зберігати продуктивність в умовах обмежень. Аналізуються можливості для студентів брати участь у проєктах, спрямованих на підтримку постраждалих від війни, що дає їм змогу зберігати відчуття значущості та мети. Стаття також пропонує рекомендації щодо покращення умов для студентів в умовах війни, зокрема через удосконалення психологічної підтримки та адаптаційних програм на рівні університетів.

Ключові слова: адаптація студентів, вища освіта, психологічний процес, соціальні чинники, війна, бойові дії, навчання, соціальне середовище, стрес.

Uhryn Olha, Yuzheka Roman. THE MEANING OF ADAPTATION AND ITS IMPACT ON THE STUDENT MODEL IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. *The article is dedicated to studying the adaptation process of students under martial law in Ukraine. The authors examine how military actions and the crisis situation affect students' ability to adapt to new conditions of learning and life. In a wartime context, student adaptation involves not only integration into the academic environment but also maintaining emotional stability, overcoming stressful situations, and effectively managing time, especially in the context of online education.*

The research shows that important aspects of adaptation include psychological support for students, the organization of self-help groups, and access to online resources. It also addresses challenges related to unstable access to learning materials, power outages, and internet connection issues, as well as the need to combine studies with volunteer activities or assisting families. Special attention is given to the social and psychological aspects of adaptation, particularly the importance of support from the teaching staff and creating conditions to maintain motivation for learning.

Despite these difficulties, the student community demonstrates considerable resilience and adaptability, actively engaging in social initiatives that contribute not only to preserving the scientific and cultural potential of the country but also to improving the morale of society. The article also emphasizes the importance of support from universities and the government in ensuring successful student adaptation and preserving their potential during wartime.

The article also discusses the role of modern technologies in supporting students' adaptation, particularly the use of digital platforms for learning and communication. Attention is given to methods of organizing online learning that allow students to remain engaged and maintain productivity under restrictions. Furthermore, the possibilities for students to participate in projects aimed at supporting those affected by the war are analyzed, helping them preserve a sense of significance and purpose. The article also offers recommendations for improving conditions for students in wartime, particularly through enhancing psychological support and adaptation programs at the university level.

Key words: *student adaptation, higher education, psychological process, social factors, war, combat actions, learning, social environment, stress.*

Вступ. Адаптація студентів у закладах вищої освіти є важливим психологічним процесом, який передбачає здатність молоді пристосовуватися до нових умов навчання та соціального середовища. У звичайних умовах адаптація включає в себе інтеграцію в академічне середовище, формування взаємин з однолітками, а також розвиток професійних та особистісних якостей. Однак в умовах воєнного стану в Україні цей процес набуває нових, часто складніших вимірів, що зумовлено особливими психологічними, соціальними та економічними чинниками.

Бойові дії в Україні, які тривають з 2014 р., а з початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. переросли у справжню війну, суттєво змінили умови життя та навчання студентів. Молодь, яка переживає ці надзвичайні події, стикається з численними викликами, що виходять за межі звичайних академічних проблем.

Матеріали та методи. У процесі дослідження проблем адаптації студентів в умовах воєнного стану в Україні використовувалися

теоретичні методи. Вони включають аналіз наукової літератури та синтез наявних теорій і концепцій щодо психологічної адаптації, що дало змогу сформулювати основні поняття та визначити чинники, які впливають на процес адаптації студентської молоді. Також використовувався метод порівняння та узагальнення даних із різних джерел для створення цілісної картини психологічних аспектів адаптації в умовах сучасних змін.

Результати. Адаптація до умов війни стає не лише питанням успішності в навчанні, а й важливою частиною психологічної та соціальної стійкості студентів. Вони змушені не лише освоювати нові форми навчання, зокрема в умовах дистанційної освіти, а й пристосовуватися до зміни свого оточення, де постійно присутні загрози, стресові ситуації та непередбачуваність [1, с. 224].

Одним із головних аспектів адаптації в умовах війни є здатність студентів зберігати емоційну рівновагу. Постійні переживання, хвилювання за близьких, страх перед майбутнім можуть призводити до емоційного висна-

ження та зниження здатності до концентрації на навчанні.

Однак важливою умовою адаптації є вміння зберігати спокій і баланс, щоб не дозволити стресу чи тривозі повністю заволодіти собою. У таких умовах особливо важливо підтримувати мотивацію до навчання, знаходити нові джерела сили та інтересу до обраної спеціальності, незважаючи на всі труднощі, з якими стикаються студенти [2, с. 131].

Здатність активно долати стресові ситуації також є важливою частиною адаптаційного процесу. Студенти, які переживають війну, мають навчитися справлятися із ситуаціями, коли відсутність стабільності і регулярності, а також часті зміни в розкладі чи умовах навчання можуть стати джерелом додаткового стресу.

В умовах війни навчання може стати переривчастим або навіть тимчасово зупинитися, що ускладнює формування звичного режиму і знижує рівень успішності [3, с. 87].

Важливими складниками є підтримка з боку університетів, організація психологічних служб, онлайн-ресурсів для студентів, які допомагають упоратися з переживаннями та забезпечити належну емоційну підтримку.

Перше, що слід урахувати, – це безпосередній вплив воєнних дій на психоемоційний стан студентської молоді. Переживання особистих чи колективних утрат, перехід у режим повсякденного стресу, потреба в миттєвому реагуванні на критичні ситуації, такі як повітряні тривоги, бомбардування або евакуація, значно ускладнюють процес адаптації до навчального процесу [4, с. 156].

Адаптація в умовах воєнного стану вимагає від молоді високого рівня психологічної гнучкості та здатності до саморегуляції. Це означає, що студенти повинні навчитися ефективно управляти своїми емоціями, зберігати внутрішню стійкість перед обличчям небезпеки, а також адаптувати свої життєві цілі та цінності до нових умов. Залучення до таких практик, як медитація, фізичні вправи або різноманітні способи релаксації, допомагають студентам знижувати рівень стресу та тривоги [5, с. 117].

З іншого боку, війна спричиняє соціальні зміни, які також впливають на адаптацію студентів. Це стосується не тільки змін у навчальному процесі, а й змін у соціальних зв'язках, взаєминах з однокурсниками та викладачами. Переїзд до інших міст або країн часто позбавляє студентів соціальних контактів, які були важливими для їхнього емоційного добробуту до війни. Наявність таких порожнин у соціальному житті може призвести до почуття ізоляції та самотності, що негативно впливає на процес адаптації.

В умовах воєнного стану студентам в Україні стає значно складніше підтримувати стабільні академічні результати. Постійні зміни, непередбачуваність і фізичні чи емоційні навантаження створюють серйозні бар'єри для концентрації на навчанні. Багато студентів змушені поєднувати навчання з іншими важливими справами, такими як волонтерська діяльність, робота чи навіть участь у захисті країни. Це не тільки забирає значну частину часу, а й додає фізичних і психологічних навантажень, що значно ускладнює підтримку звичайного рівня академічної активності. Окрім того, необхідність допомагати своїм родинам, особливо в умовах війни, може призвести до того, що студентам доводиться відкладати навчання або пропускати заняття, щоб вирішити нагальні побутові питання [6, с. 162].

Наявність або відсутність доступу до основних ресурсів, таких як Інтернет, навчальні матеріали, електрика або навіть просто спокійне місце для занять, є ще одним важливим чинником, який суттєво ускладнює адаптацію студентів. В умовах бойових дій або постійних перебоїв з електропостачанням навчальний процес може ставати хаотичним і нерегулярним, що веде до втрати навчального часу та зниження якості освіти. Нестабільний доступ до Інтернету унеможливорює участь в онлайн-заняттях, а відсутність базових умов для навчання, таких як належне освітлення, тепло чи тиша, значно знижує продуктивність студентів [7, с. 235].

Ці зовнішні чинники не лише заважають ефективно навчатися, а й створюють додат-

кове психоемоційне навантаження. Студенти, які стикаються з відсутністю стабільності, часто переживають додаткові стреси, що негативно позначається на їхній психологічній стійкості та загальному самопочутті. Важливо, щоб у таких умовах університети підтримували студентів, пропонуючи можливості для онлайн-навчання, надаючи доступ до необхідних ресурсів або психологічної допомоги, аби допомогти їм упоратися з труднощами та зберегти мотивацію до навчання [8, с. 211].

Особливо важливим є також питання психологічної підтримки. Студенти, які пережили травмуючі події, потребують не лише фізичної, а й психологічної допомоги. В умовах війни проблема психологічного здоров'я стає актуальною як ніколи, і наявність системи підтримки в навчальних закладах, зокрема психологічних консультацій та груп самопомоги, є важливим аспектом забезпечення успішної адаптації студентів.

Соціальна підтримка є важливим чинником, що допомагає студентам пережити цей складний період. Взаємодія з іншими людьми, обмін досвідом та підтримка однокурсників створюють основу для подолання психологічних бар'єрів та полегшують адаптацію. Це також сприяє розвитку колективізму та взаємної допомоги серед студентської молоді, що є важливою частиною процесу соціалізації в умовах кризових ситуацій [9, с. 112].

В умовах воєнного стану здатність студентів до самоуправління та організації власного часу стала важливим аспектом їхньої адаптації. Студенти вже не тільки мають справу з навчальним процесом, а й змушені балансувати між особистою безпекою, психологічним комфортом та ефективним використанням часу для здобуття освіти. В умовах війни, коли звичний розпорядок дня часто порушується через обстріли, перебої з електропостачанням або необхідність допомогти родині, студентам доводиться проявляти велику гнучкість і здатність до самостійної організації. Для багатьох навчання стало не просто питанням інтелектуальної діяльності, а й організацією нового способу життя, де важливо встигати

виконувати академічні завдання, при цьому не забуваючи про безпеку та психоемоційний стан [10, с. 21].

Здобуття освіти в таких умовах часто вимагає зміни звичних графіків і освоєння нових форм дистанційного навчання. Студенти мають навчитися працювати в онлайн-форматі, опановувати нові технології для комунікації з викладачами та одногрупниками, при цьому знаходячи час для волонтерської діяльності, допомоги родині чи навіть участі в оборонних ініціативах. Це поєднання академічних навантажень і соціальних обов'язків стає великим викликом для самоуправління, адже часто виникає необхідність перерозподілу часу, коригування планів на день або тиждень. Здатність ефективно організовувати свій час і адаптуватися до нових умов – це не лише важливий елемент навчального процесу, а й важливий навик для виживання і психологічної стійкості [11, с. 131].

Окрім того, поєднання навчальних завдань із волонтерською діяльністю або іншими соціальними ролями вимагає від студентів високого рівня самоконтролю та здатності до пріоритетизації завдань. Студенти повинні навчитися визначати, що є найбільш важливим у кожен конкретний момент часу, а що може почекати. Це вимагає не лише організаційних навичок, а й психологічної стійкості, оскільки без належного самоконтролю і здатності приймати важливі рішення, що стосуються власного часу, можна швидко втратити рівновагу і відчувати втому, стрес чи вигорання. У результаті самоуправління і організація часу стають основними інструментами для студентів, які прагнуть успішно адаптуватися до умов війни і продовжити навчання, незважаючи на складнощі, що виникають [12, с. 147].

Важливу роль у процесі адаптації студентів до умов воєнного стану відіграє підтримка з боку педагогічного колективу. У ці складні часи викладачі повинні не лише зберігати високий рівень професіоналізму та кваліфікації, а й проявляти емпатію, чуйність і розуміння до індивідуальних потреб своїх студентів. Війна створює величезне психологічне навантаження, тому підтримка з

боку викладачів стає критично важливою для забезпечення емоційного комфорту студентів. Емпатія виявляється в готовності зрозуміти труднощі, з якими стикаються студенти, а також у бажанні підтримати їх у складних ситуаціях, як на рівні навчального процесу, так і поза ним [13, с. 195].

Одним із ефективних способів підтримки є гнучкість у організації навчання. В умовах воєнного стану, коли студенти можуть бути змушені змінювати місце проживання або переживати психологічний стрес через бойові дії, можливість мати змінні графіки занять, скоригувати терміни виконання завдань чи пройти індивідуальні консультації з викладачами може значно полегшити їх навчання. Це дає змогу зберегти рівень академічної успішності без додаткового навантаження і стресу, що може виникати через незручний або нестабільний графік. Водночас адаптація до онлайн-формату навчання, забезпечення доступу до всіх необхідних навчальних матеріалів, надання альтернативних способів здачі завдань – усе це створює умови для того, щоб студенти могли зосередитися на навчанні без страху не встигнути або не справитися.

Підтримка педагогів в умовах війни стає важливою не лише для збереження академічного процесу, а й для психологічної підтримки студентів. Індивідуальний підхід, увага до особистих труднощів студентів і взаєморозуміння можуть значно знизити рівень стресу та допомогти студентам адаптуватися до нових умов. Усе це дає змогу зберегти їхню мотивацію до навчання і підвищити впевненість у своїх силах, що є необхідним складником успішного процесу адаптації в умовах війни [14, с. 167].

Не можна оминути і роль технологій у процесі адаптації. В умовах війни відбувається перехід до більш активного використання онлайн-платформ для навчання, що дає змогу студентам продовжувати освітній процес навіть у складних умовах. Однак використання цих технологій також створює нові виклики, такі як нестабільність Інтернет-з'язку, технічні проблеми або обмежений доступ до необхідних пристроїв.

Незважаючи на всі труднощі, українська студентська молодь в умовах війни демонструє вражаючу стійкість та здатність адаптуватися до нових обставин. Відсутність стабільності, постійна загроза та непередбачуваність, які супроводжують повномасштабний конфлікт, не лише ставлять студентів у складні умови для здобуття освіти, а й випробовують їхні сили духу і здатність справлятися зі стресами. Проте попри ці труднощі багато молодих людей не лише продовжують навчання, а й активно долучаються до волонтерської діяльності. Вони займаються допомогою пораненим, організовують збори коштів для армії, активно підтримують людей, які постраждали від бойових дій, і допомагають відновлювати зруйновані інфраструктури [15, с. 382].

Окрім безпосередньої допомоги, українська студентська молодь організовує культурні та освітні ініціативи, які мають не лише практичний, а й моральний вплив. Це можуть бути благодійні акції, онлайн-курси, лекції, виставки та інші події, що сприяють підтримці морального духу як серед своїх однолітків, так і в ширшому суспільстві. Студенти демонструють великий рівень соціальної відповідальності, прагнучи не тільки зберегти науковий та культурний потенціал країни, а й зміцнити його через створення нових можливостей для освіти та культурного обміну навіть в умовах війни. Такі ініціативи не лише допомагають відновити відчуття спільної мети, а й служать своєрідним антистресовим механізмом, що підтримує студентів у ці важкі часи [16, с. 290].

Із погляду держави та вищих навчальних закладів важливо розуміти, що адаптація студентів в умовах війни – це не лише питання індивідуального психологічного благополуччя, а й соціальної стабільності на рівні всієї нації. Студентська молодь є важливим ресурсом для майбутнього країни, тому інвестування в їх підтримку та адаптацію в умовах кризи має стати пріоритетним завданням як на рівні освітніх установ, так і на державному рівні [17, с. 109].

Висновки. Таким чином, в умовах війни адаптація студентів до нових реалій навчання

та життя стала значно складнішою через постійні стресові ситуації, психологічні та соціальні виклики. Водночас цей процес є важливим для збереження психологічної стійкості та розвитку молоді, що стикається з непередбачуваними змінами та труднощами. Основними аспектами адаптації є здатність студентів зберігати емоційну рівновагу, активно долати стрес, а також адаптуватися до нових форматів навчання, таких як дистанційне навчання. У цьому контексті важливу роль відіграє підтримка з боку університетів, зокрема організація психологічних служб та онлайн-ресурсів, що допомагають зберігати мотивацію до навчання.

Складність адаптаційного процесу зумовлена також необхідністю поєднання навчальних зобов'язань з іншими важливими соціальними ролями, такими як волонтерство та допомога родині, що значно збільшує навантаження на студентів. Окрім того, нестабільність доступу до навчальних ресурсів, перебої з електропостачанням і проблеми з Інтернет-

зв'язком створюють додаткові бар'єри для ефективного навчання.

Важливим елементом є психологічна підтримка студентів, адже війна залишає глибокий слід на психоемоційному стані молоді. Тому необхідність організації спеціалізованих консультацій та груп самопомогі в навчальних закладах є ключовим чинником успішної адаптації студентів. Водночас соціальна підтримка, активна взаємодія серед студентів та створення спільнот є важливими для забезпечення соціальної стабільності в умовах кризи.

Попри всі труднощі українська студентська молодь демонструє вражаючу стійкість, зберігаючи інтерес до навчання та активно долучаючись до соціальних ініціатив. Це свідчить про велику внутрішню силу та відповідальність студентів перед майбутнім країни. У таких умовах підтримка з боку університетів і держави стає критично важливою для забезпечення успішної адаптації та збереження наукового та культурного потенціалу країни.

Список використаних джерел:

1. Тимків Л. Психологічна підтримка студентів в освітньому процесі під час війни. *Міжнародний проєкт як одна з активних форм підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності*. 2022. № 9. С. 222–230.
2. Поліщук В. М. Соціальна психологія : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2021. 271 с.
3. Сурякова М. В., Панфілова Г. Б., Склянська О. В. Соціальна психологія (з основами соціально-психологічного тренінгу) : навчальний посібник. Дніпро : Середняк Т.К., 2021. 150 с.
4. Чугай О. Ю. Змішане або гібридне навчання як трансформація традиційної освітньої моделі. *Новітні освітні технології в контексті євроінтеграції* : тези доп. міжнар. наук.-метод. конф., НТУУ КПІ, 14 січня 2015 р. Київ, 2015. С. 154–158.
5. Атаманчук Н. М. Адаптація студентів-першокурсників до навчання у закладах вищої освіти за допомогою психологічних артпрактик. *Проблеми мотивації особистості в сучасному освітньому просторі* : колективна монографія / наук. ред. Л. В. Герасименко, В. Ф. Моргун. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2020. С. 110–128.
6. Бохонкова Ю. О. Соціально-психологічна адаптація першокурсників до умов вищих навчальних закладів : монографія. Луганськ, 2011. 199 с.
7. Блажівський М.І. Дефініція категорії «адаптація» у сучасній психології. *Науковий вісник ЛУВС. Серія «Психологія»*. 2018. Вип. 2. С. 233–241.
8. Глівінська О., Мирончук Н. Особливості адаптації студентів перших курсів до навчання у ВНЗ. *Професійна підготовка фахівців у системі неперервної освіти* : збірник наукових праць. Житомир, 2015. С. 209–215.
9. Буяльська Т. Б. Теоретичні та практичні аспекти роботи кураторів з адаптації студентів першого курсу в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 5. С. 105–112.
10. Герасимова І. В. Механізми адаптаційних процесів. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. 7. С. 15–24.
11. Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді : монографія / М. Михальченко (кер.) та ін. Київ : Педагогічна думка, 2012. 211 с.

12. Староста В. І. (Не) змішане навчання у вищій школі: погляди учасників освітнього процесу щодо (не) змішування. *Відкрите освітнє Е-середовище сучасного університету*. 2022. Вип. 12. С. 133–153.
13. Соціальна психологія : навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. 595 с.
14. Тітова Т., Крикля К. Психологічний супровід адаптації першокурсників до навчання у виші. *Психологія і особистість*. 2018. № 1(13). С. 161–170.
15. Терлецька Л. Г. Психологія і психодіагностика : підручний. Київ : Слово, 2015. 605 с.
16. Мушкевич М. І. Поняття супроводу у сучасній психологічній науці. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Т. XIII. Ч. 1. С. 287–294.
17. Мазоха І. С. Психологічні особливості навчального стресу студентів. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2015. № 33. С. 107–110.

References:

1. Tymkiv, L. (2022). Psykholohichna pidtrymka studentiv v osvitnomu protsesi pid chas viyny [Psychological Support for Students in the Educational Process During Wartime]. *Mizhnarodnyi proiekt yak odna z aktivnykh form pidhotovky maibutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv do profesynoi diyal'nosti*. № 9, 222–230 [in Ukrainian].
2. Polishchuk, V. M. (2021). *Sotsial'na psykholohiya [Social Psycholog]*. Sumy: Universytets'ka knyha (Ukrayina) [in Ukrainian].
3. Suryakova, M. V., Panfilova, H. B., & Sklyanska, O. V. (2021). *Sotsial'na psykholohiya (z osnovamy sotsial'no-psykholohichnoho treninhu) [Social Psychology (with the basics of social-psychological training)]*. Dnipro : Seredniak T.K. [in Ukrainian].
4. Chuhai, O. Yu. (2015). Zmishane abo hibryдне navchannya yak transformatsiya tradytsiynoi osvitnoi modeli [Blended or Hybrid Learning as a Transformation of the Traditional Educational Model]. *Novitni osvitni tekhnolohii v konteksti yevrointehratsii: tezy dop. mizhnar. nauk.-metod. konf.*, NTTUU KPI, 14 sich. r. Kyiv, (pp. 154–158) [in Ukrainian].
5. Atamanchuk, N. M. (2020). Adaptatsiya studentiv-pershokursnykiv do navchannya u zakladakh vyshchoi osvity za dopomohoyu psykholohichnykh art-praktyk [Adaptation of First-Year Students to Learning in Higher Education Institutions through Psychological Art Practices]. *Problemy motyvatsii osobystosti v suchasnomu osvitnomu prostori: kolektyvna monohrafiya nauk.* red. L. V. Herasymenko, V. F. Morgun. Kremenichuk: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
6. Bokhonkova, Yu. O. (2011). *Sotsial'no-psykholohichna adaptatsiya pershokursnykiv do umov vyshchychkh navchal'nykh zakladiv [Social-Psychological Adaptation of First-Year Students to the Conditions of Higher Education Institutions]*. Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. Luhansk [in Ukrainian].
7. Blazhivskiyi, M. I. (2018). Definiatsiya kathegorii “adaptatsiya” u suchasniy psykholohii [Definition of the Category “Adaptation” in Modern Psychology]. *Naukovyi visnyk LUVS. Seriya psykholohiya*. Vyp. 2. (pp. 233–241) [in Ukrainian].
8. Hlyvinska, O., & Myronchuk, N. (2015). Osoblyvosti adaptatsii studentiv pershykh kursiv do navchannya u VNZ [Specifics of First-Year Students' Adaptation to Learning in Higher Education Institutions]. *Profesijna pidhotovka fakhivtsiv u systemi neperevnoi osviti: zbirnyk naukovykh prats*. Zhytomyr, (pp. 209–215) [in Ukrainian].
9. Buyals'ka, T. B. (2008). Teoretychni ta praktychni aspekty roboty kuratoriv z adaptatsii studentiv pershoho kursu v umovakh vyshchogo navchal'nogo zakladu [Theoretical and Practical Aspects of Curators' Work on First-Year Students' Adaptation in Higher Education Institutions]. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho institutu*. 5, 105–112 [in Ukrainian].
10. Herasymova, I. V. (2017). Mekhanizmy adaptatsiinykh protsesiv [Mechanisms of Adaptation Processes]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya Pedagogichni nauky*, 7, 15–24 [in Ukrainian].
11. Mykhailchenko, M. (2012). Vyshcha shkola yak sotsial'nyi instytut i mekhanizm sotsializatsii molodi [Higher Education as a Social Institution and Mechanism of Youth Socialization]. *Pedahohichna dumka*. M. Mykhailchenko (kerivnyk) ta in. Kyiv [in Ukrainian].
12. Starosta, V. I. (2022). (Ne) zmishane navchannya u vyshchii shkoli: pohliady uchasnykiv osvitnoho protsesu shchodo (ne) zmishuvannya [(Non) Blended Learning in Higher Education: Views of Participants in the Educational Process on (Non) Blending]. *Elektronne naukowe fakhove vydannya: “Vidkryte osvitnie E-sередovyshe suchasnoho universytetu”*, 12, 133–153 [in Ukrainian].
13. *Sotsial'na psykholohiya* (2024). [Social Psychology] navch. posib. dlya zdobuvachiv stupenya bakalavra. KPI im. Ihorya Sikors'koho. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv: KPI im. Ihorya Sikors'koho [in Ukrainian].

14. Titova, T., & Kryklya, K. (2018). Psykholohichniy suprovid adaptatsii pershokursnykiv do navchannya u vyshi [Psychological Support for First-Year Students' Adaptation to University Learning]. *Psykhologhiya i osobystist'*, 1 (13), 161–170 [in Ukrainian].
15. Terlets'ka, L. H. (2015). *Psykhologhiya i psykhodiahnostyka* [Psychology and Psychodiagnostics]. VNZ. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
16. Mushkevych, M. I. (2011). Ponjattia suprovodu u suchasnii psykhologichnii nauksi [The Concept of Support in Modern Psychological Science]. *Problemy zahal'noi ta pedahohichnoi psykhologhii: zb. nauk. pr. In-tyt psykhologhii im. H. S. Kostyuka APN Ukrainy: za red. S.D. Maksymenka*. Kyiv, T. XIII. Ch. 1. (pp. 287–294) [in Ukrainian].
17. Mazokha, I. S. (2015). Psykholohichni osoblyvosti navchal'noho stresu studentiv [Psychological Features of Academic Stress in Students]. *Naukovyi visnyk Izmail'koho derzhavnoho humanitarnogo universytetu*, 33, 107–110 [in Ukrainian].

УДК 159.98
DOI

Хабайлюк Валентина Василівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
вулиця Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7010-4192>

МОДА І СТИЛЬ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті розкрито роль моди і особистого стилю в комунікативній взаємодії; досліджено значення різних елементів дизайну зовнішності людини в невербальній комунікативній діяльності. Проведено аналіз наукових досліджень щодо розгляду взаємозв'язків між зовнішнім виглядом людини та її ціннісними орієнтаціями, життєвими переконаннями та соціокультурною самоідентифікацією. Мода і особистий стиль відображають свідомі та неусвідомлені мотиви людини, включають різні аспекти індивідуального самовираження, виступають як засіб самопрезентації особистості в різних ситуаціях протягом життя.

Сучасна мода формує власний соціально-культурний і символічний простір, де люди взаємодіють за допомогою персонального образу та його окремих елементів. Мода відображає духовний, соціально-економічний та технологічний розвиток суспільства. Психологічні функції одягу, різних елементів зовнішнього вигляду стають дуже важливими для самореалізації та комунікації у глобальному соціумі. Цифрова мода відкриває нові можливості для творчості, комунікації, естетичної та емоційної подачі свого образу в онлайн-просторі.

Особливості оформлення зовнішності, вибір компонентів одягу та аксесуарів, конкретного їх поєднання людиною в різних ситуаціях мають велике значення у сприйнятті партнерами по спілкуванню одне одного та взаємній інтерпретації намірів співрозмовника. Смыслове навантаження різних елементів зовнішності впливає на самопочуття людини, сприйняття свого місця в суспільстві та впливає на перебіг комунікативної діяльності в різних сферах життя. Суспільні події та наше ставлення до них більшою чи меншою мірою впливають на модну поведінку. Зміни у зовнішності, стилі одягу свідомо чи несвідомо пов'язані зі змінами внутрішніми, що помічають також й інші люди.

Отже, стиль зовнішності конкретної людини виступає як один із способів саморозкриття, передачі ідентичності, соціальної позиції та емоційно-ціннісного контексту взаємодії. Візуальні елементи викликають певну емоційну реакцію, забезпечують стрімку передачу послання та формують стійке тривале враження про носія образу.

Ключові слова: психологія моди, візуальна комунікація, стиль, самопрезентація, дизайн зовнішності людини, психологічні функції одягу, цифрова мода, вулична мода.

Khabaylyuk Valentyna. FASHION AND STYLE AS A MEANS OF COMMUNICATION

Abstract. The article reveals the role of fashion and personal style in communicative interaction; the significance of various elements of a person's appearance design in non-verbal communicative activity is investigated. An analysis of scientific research on the relationship between a person's appearance and their value orientations, life beliefs, and socio-cultural self-identification is conducted. Fashion and personal style reflect a person's conscious and unconscious motives, include various aspects of individual self-expression, and act as a means of self-presentation of the individual in various situations throughout life.

Modern fashion forms its own socio-cultural and symbolic space, where people interact with the help of a personal image and its individual elements. Fashion reflects the spiritual, socio-economic and technological development of society. The psychological functions of clothing, various elements of appearance are becoming very important for self-realization and communication in a global society. Digital fashion opens up new opportunities for creativity, communication, aesthetic and emotional presentation of one's image in the online space.

Features of appearance design, choice of clothing components and accessories, their specific combination by a person in different situations are of great importance in the perception of communication partners of each other and mutual interpretation of the intentions of the interlocutor. The semantic load of various elements of appearance affects a person's well-being, perception of their place in society and affects the course of communicative activity in various spheres of life. Social events and our attitude to them to a greater or lesser extent affect fashionable

behaviour. Changes in appearance and clothing styles are consciously or unconsciously connected to internal changes that other people also notice.

Thus, the style of appearance of a particular person acts as one of the ways of self-disclosure, transmission of identity, social position and emotionally-valuable context of interaction. Visual elements cause a certain emotional reaction, ensure rapid transmission of the message and form a stable lasting impression of the image bearer.

Key words: *fashion psychology, visual communication, style, self-presentation, design of human appearance, psychological functions of clothing, digital fashion, street fashion.*

Вступ. Кожна людина має набір унікальних психічних властивостей, які проявляються в суб'єктивному світосприйнятті, діяльності, у зв'язках із навколишнім світом, способах взаємодії з іншими. Успішна комунікація передбачає взаємне адекватне сприйняття інформації та мотивів співрозмовників. Комунікація здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів, ураховуючи контекст спілкування, його спрямованість та емоційно-чуттєву забарвленість. В умовах цифровізації та глобалізації суспільства, інновацій і культурної різноманітності дуже актуальним залишається пошук способів взаєморозуміння між представниками різних переконань, статусів, професій, соціальних груп і культур.

Візуальна комунікація – ефективний і доступний спосіб обміну знаннями, що покращує можливості адекватного донесення та інтерпретації інформації, дає змогу вдосконалити співпрацю в команді, оптимізувати процес соціальної взаємодії. У різних культурно-соціальних групах вимоги до стилю, одягу і зовнішності відрізняються, що необхідно враховувати для уникнення незручних комунікативних ситуацій.

Мета статті – розкрити особливості моди і стилю як засобів самопрезентації особистості та комунікації.

Матеріали та методи. Мода – поліфункціональний феномен, що включений у культурне, політичне, економічне та соціальне життя сучасної людини. Мода поєднує індивідуальне і колективне, виробничі технології та естетичні ідеали. Вона мінлива і відображає суспільні цінності, норми та тенденції розвитку. Fashion-індустрія формує стандарти краси, критерії успіху та достатку, статусно-рольові маркери. Американський дизайнер Том Форд якось сказав: «Гарний вигляд – це

один із видів ввічливості». Мода і стиль допомагають людям висловлювати себе, впливати на суспільство та взаємодіяти з іншими.

Зовнішність людини – це перше, що ми помічаємо, і, свідомо чи несвідомо, цей образ стає потужним інструментом візуальної комунікації. Мода, стиль, одяг виконують утилітарну, комунікативну та естетичну функції. Модна індустрія задає тренди, але кожна людина адаптує їх до власних потреб і вподобань. Мода є джерелом натхнення, інструментом для підкреслення соціальних відмінностей, ідентичності, престижу та значимості.

Методи дослідження: теоретичне конструювання, узагальнення, структурно-функціональний аналіз.

Результати. Вивчення різних аспектів моди й особистого стилю відбувається в історії, філософії, мистецтві, соціології, культурології, естетиці, економіці та психології. Дизайн власної зовнішності – це пошук балансу між вираженням індивідуальності, життєвими цілями та відповідністю соціальним очікуванням.

Ж. З. Денисюк досліджує візуальну комунікацію як феномен масової культури [1]. Інтернет-середовище сьогодні є не лише каналом комунікації, а й «цілісним соціокультурним простором, що продукує нові культурні практики, насичуючи їх новими значеннями і смислами» [1, с. 9]. Комунікативна активність відображає прогрес технологій та соціокультурного розвитку суспільства й утворює новітній глобальний простір цифрового середовища. Таким чином, візуальний контент стає окремим сегментом культурної реальності, що є результатом індивідуальної та колективної творчості.

Соціальні мережі створюють простір, де людина може конструювати власну «віртуальну особистість» через фото, фільтри та

стилізацію образів. Уміння усвідомлено керувати своїм візуальним образом дає можливість проявити себе, свою унікальність, знайти однодумців та допомагає краще взаємодіяти з іншими в професійній та приватній сферах.

О. І. Шостак, К. А. Білик досліджують моду як соціально-психологічний феномен [2]. Мода – специфічна і динамічна форма стандартизованої масової поведінки, що виникає здебільшого стихійно, під впливом домінуючих в суспільстві настроїв і мінливих смаків [2, с. 35]. Мода постійно присутня в нашому житті, слугує способом продемонструвати статус, заможність, пошук соціального схвалення або вираження власної креативності.

І. В. Кущик вивчає еволюцію моди як форму комунікації та одяг як одну із систем передачі інформації між людьми [3]. Одяг відображає інформацію чотирьох типів категорій: групової, загальнокультурної, індивідуальної та загальносоціальної [3, с. 237]. Одяг виступає як спосіб формування комунікації, джерело інформації, формування іміджу, враження та особистої думки щодо носія одягу. Інтерпретація різних елементів зовнішнього вигляду й одягу може бути різною залежно від культури, контексту, ситуації та цілей. Авторка наголошує, що мода передбачає взаємозв'язок новаторства і наслідування та задовольняє потребу людини в оновленні [3, с. 238].

Психологиня та стилістка Донн Керен спеціалізується на психології моди та підкреслює, що «одяг уміє промовляти», це «сполучна тканина між фізичним та емоційним» (Dawnn Karen, 2022). Стиль – це продовження внутрішнього світу людини, що відображає расово-етнічне походження, релігійність, самооцінку, настрій, страхи та комплекси, статус та ідентичність. Мода дає змогу людині заявити про себе світові. Донн Керен визначає психологію моди як дослідження й коригування того, як колір, краса, стиль та імідж впливають на людську поведінку, зважаючи на культурні норми й особливості [4, с. 13]. У роботі *Dress Your Best Life* авторка використовує дві концепції моди: одяг, що віддзеркалює настрій, і одяг, що покращує настрій [4, с. 28]. Вбрання надсилає сигнали

іншим людям під час соціальної взаємодії і формує певне уявлення про людину. Залежно від того, яке враження людина хоче справити в конкретній ситуації, то так і варто підбирати свій одяг і аксесуари. Отже, одяг у контексті виступає як засіб комунікації, що підсилює наші наміри та проявляє індивідуальні особливості.

Т. М. Байдак, В. О. Болотова, Н. О. Ляшенко досліджують вплив моди на поведінку студентської молоді [5]. У сучасному суспільстві молодь є основним пропагандистом та носієм моди завдяки прагненню до інновацій, оригінальності, експериментів у самореалізації. У результаті опитування дослідники виявили основні мотиви модної поведінки студентів: бажання подобатися оточенню (53 %), бажання привернути до себе увагу (50 %), прагнення зацікавити протилежну статтю (43 %), підвищити впевненість у собі (34 %), підкреслити власну індивідуальність (31 %) [5, с. 56]. Цікаво, що 94 % опитаних «заявили, що не будуть дотримуватися моди, якщо вона їм не буде подобатися» [5, с. 56]. Таким чином, у модній поведінці молоді люди реалізують свої власні мотиви, орієнтуючись на приклад відомих людей, «ікон» стилю та рекламу.

В. А. Забора розкриває питання особистого стилю людини як утіленого процесу конструювання ідентичності [6]. Особливу увагу автор приділяє тілесному аспекту, вираженому через макіяж та зачіску, оскільки ці елементи відображають зв'язок між тілесним і культурним вимірами як зразками матеріальної культури та ставлення до тіла [6, с. 157]. Конструювання особистого стилю відбувається на основі життєвого досвіду, мотивації та особистісних сенсів і має значний вплив на самосприйняття та ідентичність. Зачіска та макіяж доповнюють тіло людини і дають можливість утілити й передати свою унікальну ідентичність, естетичні уявлення, настрої та цінності [6, с. 161]. Водночас люди адаптують свій вибір стилю відповідно до контексту соціальних взаємодій та створення бажаного образу.

Британська журналістка, колишня редакторка журналу *Vogue* Александра Шульман

(Alexandra Shulman) наголошує, що одяг нерозривно пов'язаний із нашими соціальними ролями [7, с. 11]. Авторка підкреслює, що в діловому одязі відчувається впевненість, розумною, здібною [7, с. 41]. Суспільство досі схильне ототожнювати костюми й компетентність, тому діловий стиль спирався на ідею, що жіночий одяг, який імітує чоловічий, допоможе в кар'єрному зростанні. Усі елементи професійного стилю мають бути точно вивірені: відповідний рівень привабливості – але не відверта сексуальність, відповідна кількість уваги до зовнішності – а не дурне марнославство, розуміння символіки оточення – а не сліпа залежність від неї [7, с. 87]. Одяг уособлює емоції, можливості, важливі етапи в житті, соціальний статус, суб'єктивне ставлення, певні асоціації та очікування.

Група британських науковців аналізує психологічні функції одягу в умовах війни [8]. Захисна функція одягу у фізичному середовищі поширюється також і на психологічний рівень та символічно оберігає людину від безтілесних наслідків екзистенційних загроз [8]. Одяг виступає як символічний щит від тривоги та небезпек війни через акцентування фізичних захисних особливостей: нашарування (носіння більшої кількості шарів одягу); збільшення розміру одягу, який приховує контури тіла; надання переваги одягові, який прикриває більшу частину тіла; використання патріотичної та національної символіки як підкреслення приналежності і переконань.

В. Черевач досліджує специфіку та соціокультурне значення цифрової моди [9]. Цифрова мода виникла в результаті поєднання інноваційних цифрових технологій та традиційних уявлень про моду і є затребуваною для значної кількості користувачів Інтернету, що потребують створення різноманітного контенту із власними фотографіями [9, с. 307]. Цифрова мода відкриває нові можливості для самовираження, освіти, комунікації, формування екологічної культури та культури споживання, змінивши загальну концепцію володіння одягом. Віртуальний одяг може бути класичним або дуже незвичним, унікальним,

екстравагантним, що дає змогу людині самовиражатися в безпечній формі та без надмірного накопичення матеріальних речей.

Функції цифрового одягу аналізують В. Мица, О. Домбровська [10]. Вони звертають увагу, що покоління Z надає перевагу самовираженню в онлайн-просторі і цифровий одяг стає для них інструментом соціальної ідентичності та психологічного захисту [10, с. 256]. Функції цифрового одягу: психологічні, соціально-естетичні, технологічні, економічні, інтерактивні [10, с. 258]. Інтеграція технологій доповненої (AR) та віртуальної (VR) реальності у процес створення та демонстрації одягу відкриває нові можливості для дизайнерів і споживачів, змінюючи традиційні підходи до моди [10]. Таким чином, цифрова мода – це прогресивний і екологічний напрям розвитку модної індустрії.

Н. В. Ніколенко розглядає феномен моди в контексті креативності як складову частину соціальної реальності [11]. Мода тісно пов'язана з уявленнями про красу та естетичний ідеал. Мода акумулює креативне та інноваційне і сприяє оновленню та прогресу культурної реальності. Автор підкреслює, що важливо відрізняти масове від власне модного, яке є виключно креативним, незвичним, а іноді й незрозумілим загальній масі [11, с. 48].

Н. О. Копилова досліджує національні та гендерні аспекти повсякденної вуличної моди в сучасній Україні [12]. Street-fashion – це соціокультурний та естетичний простір, що висвітлює важливі для суспільства тенденції та є щоденним інструментом самоактуалізації і конструювання власної ідентичності. Завдяки соціальним мережам вулична мода має великий вплив на світову аудиторію і тренди модної індустрії. В умовах війни українська вулична мода виступає як інструмент підкреслення національної ідентичності [12, с. 76]. Трансформації соціальних стандартів маскулінності та фемінності також проявляються у вуличній моді [12, с. 77]. Гендерне самовираження в сучасному суспільстві є більш мінливим, еклектичним та індивідуальним. У просторі українського

street-fashion присутні традиційні фемінні та маскуліні репрезентації та значна кількість гендерно-нейтральних образів, що відповідає загальносвітовим тенденціям.

О. Лагода, Я. Лінь розглядають стилізацію зовнішності денді як засіб візуальної комунікації в чоловічій моді [13]. Характерними ознаками стилю денді є естетика індивідуалізації чоловічого костюму, висока якість, демонстративність та вишуканість. Дендизм – це не тільки мистецтво одягатися, а й певна філософія [13, с. 62]. Дендизм сформував особливий соціальний тип людини, якому притаманні високий рівень самоконтролю над власними емоціями, інтелектуалізм, елегантна і доглянута зовнішність, аристократичні манери, респектабельність, стриманість, відстороненість та спрямованість на культ індивідуалізму. Дендизм XIX ст. вплинув на формування нового типу маскуліності та гендерного самовираження. Денді у створенні власного образу часто використовують елементи жіночої моди. На даний момент риси естетики денді продовжують існувати в сучасній чоловічій і жіночій моді, особливо в божественному та мистецькому середовищі.

Р. Квасниця вивчає взаємозв'язок моди і політики [14]. Візуальний образ політичних лідерів відіграє важливу роль у формуванні іміджу держави. Взаємовплив моди і політичних рухів проявляється через присутність модних символів, які відіграють такі ролі: репрезентативну естетичну, організаційну, комунікативну, ідентифікаційну, інтегративну і маніпулятивну [14, с. 91]. Війна як чинник самоідентифікації стимулює моду на патріотичний одяг. Авторка виділяє три основних напрями патріотичної моди: 1) національний стиль в одязі; 2) революційна мода; 3) мілітаризована мода. Модні дефіле є ефективним способом впливу на політичну свідомість суспільства. Для багатьох дизайнерів подіум стає політичною трибуною, де вони можуть транслювати свої переконання щодо тієї чи іншої соціальної проблеми [14, с. 92]. Отже, взаємодія моди і політики відбувається за будь-якої політичної системи (авторитарної, тоталітарної чи демократичної), а мода є інструментом управління.

Відома польська блогерка, яка висвітлює теми моди й стилю, Катажина Туск (Katarzyna Tusk) вважає, що мода стала такою демократичною, як ніколи раніше [15]. Street style впливає на високу моду більше, ніж висока мода на street style [15, с. 136]. Авторка підкреслює, що одяг є найбільш індивідуальною формою самовираження [15, с. 183]. Одяг – це сукупність інформації, яку ти передаєш світові про себе, про свої наміри, своє минуле і плани на майбутнє. Стиль формується протягом цілого життя і є віддзеркаленням особистості, її смаку та способу життя. Важливо, щоб особистість, її внутрішнє самовідчуття, стиль життя, смак та самовираження гармоніювали.

Висновки. Мода і стиль є важливими складниками щоденного життя людини, що інтегрують функціональні, естетичні, культурні, соціальні та психологічні аспекти. Наша внутрішня ідентичність та психічна реальність візуалізуються через стиль одягу, який ми носимо, та інші елементи зовнішності. Одяг є предметом матеріального вжитку, засобом самовираження, ідентифікації та комунікації.

Мода – це символічне дзеркало суспільства, що відображає ставлення особистості до себе, до різних боків свого життя та інших людей. Модна індустрія репрезентує соціокультурні процеси та трансформації через різні варіації дизайну зовнішності та особливості костюму. Мода впливає на суспільно-політичні, громадські та економічні процеси. Тенденції моди відображають соціокультурні очікування відносно моделей поведінки і зовнішнього вигляду представників різних груп, які прийняті в певному суспільстві. Вулична і цифрова мода є частиною міжкультурного діалогу та простором для щоденного самовираження, самоусвідомлення та інновацій.

Оформлення зовнішності відображає емоції людини, рівень самооцінки, досвід, мотивацію, ціннісні орієнтації та переконання, тому усвідомлений вибір свого стилю дає змогу виглядати самотньо та гармонійно, формувати бажане враження, підвищувати впевненість у собі та покращувати емоційний стан. Зовнішність, мода і персональний стиль виступають як способи реалізації візуальної

комунікації, інструменти індивідуального самовираження та впливу в особистій, професійній і публічній сферах. Задоволеність власним зовнішнім виглядом є важливим складником психологічного благополуччя людини.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення гендерних, національно-культурних, професійних та вікових особливостей у самовираженні особистості засобами моди і стилю.

Список використаних джерел:

1. Денисюк Ж. З. Візуальна комунікація як феномен масової культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 9–14.
2. Шостак О., Білик К. Мода як соціально-психологічний феномен. *Матеріали конференції Молодіжної наукової ліги*, 2020. С. 34–36.
3. Кущик І. В. Особливості трансформації моди як форми комунікації. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 233–241.
4. Керен Д. Твій щасливий одяг: як психологія моди допоможе покращити стиль і життя. Київ : Yakaboo Publishing, 2022. 312 с.
5. Байдак Т. М., Болотова В. О., Ляшенко Н. О. Соціальні фактори прихильності студентів до моди. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2019. Вип. 8. С. 52–60.
6. Забора В. А. Феноменологія особистого стилю: роль зачіски, макіяжу та стильових рішень у формуванні ідентичності. *Теорія та практика дизайну. Архітектура та будівництво*. 2023. Вип. 28. С. 157–164.
7. Шульман А. Одяг та інші важливі речі. Київ : ArtHuss, 2021. 264 с.
8. Gruber R., Häfner M. and Kachel S. Dressing up social psychology: Empirically investigating the psychological functions of clothing using the example of symbolic protection. *British Journal of Social Psychology*. 2023. № 63. Р. 1–33.
9. Черевач В. Цифрова мода: основні чинники виникнення та соціокультурне значення. *Питання культурології*. 2023. № 42. С. 307–315.
10. Мица В., Домбровська О. Функції одягу та вимоги до якості: від фізичного до цифрового. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences*, vol. 347, no. 1, Jan. 2025, pp. 256–262.
11. Ніколенко К. В. Філософсько-антропологічне розуміння феномену моди в контексті креативності як складової соціальної реальності. *Гілея*. 2020. Вип. 158(2). С. 45–48.
12. Копилова Н. О. Практики street-fashion у сучасній українській культурі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2023. Вип. 47/2023. С. 74–79.
13. Лагода О., Лінь Я. Стилізація зовнішності денді як засіб візуальної комунікації в чоловічій моді. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 60–67.
14. Квасниця Р. Заангажованість моди політикою та роль політики в моді. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2023. Вип. 50. С. 88–95.
15. Туск К. Твій стиль. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 240 с.

References:

1. Denysiyuk, Zh. (2022). Vizualna komunikatsiia yak fenomen masovoi kultury [Visual communication as a mass culture phenomenon]. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 9–14 [in Ukrainian].
2. Shostak, O., & Bilyk, K. (2020). Moda yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [Fashion as a socio-psychological phenomenon]. *Materials of the conference of the Youth Scientific League*. pp. 34–36. [in Ukrainian].
3. Kushchuk, I. V. (2022). Osoblyvosti transformatsii mody yak formy komunikatsii [Features of the transformation of fashion as a form of communication]. *Issues of cultural studies*, 40, 233–241 [in Ukrainian].
4. Karen Dawnn (2022). Tvii shchaslyvyi odiah: yak psykholohiia mody dopomozhe pokrashchyty styl i zhyttia [Your Happy Clothes: How Fashion Psychology Can Help Improve Your Style and Life]. Kyiv : Yakaboo Publishing. p. 312. [in Ukrainian].
5. Baidak, T. M., Bolotova, V. O., & Liashenko, N. O. (2019). Sotsialni faktory prykhynnosti studentiv do mody [Social factors of students' attachment to fashion]. *Social technologies: current problems of theory and practice*, 8, 52–60. [in Ukrainian].
6. Zabora, V. A. (2023). Fenomenolohiia osobystoho styliu: rol zachisky, makiiazhu ta stylovykh rishen u formuvanni identychnosti [Phenomenology of personal style: the role of hairstyle, makeup and style decisions in the formation of identity]. *Theory and practice of design: collection of scientific works. Architecture and construction*, 28, 157–164 [in Ukrainian].

7. Shulman, A. (2021). Odiah ta inshi vazhlyvi rechi [Clothes and other important things]. Kyiv. ArtHuss. p. 264. [in Ukrainian].
8. Gruber, R., Häfner, M., & Kachel, S. (2023). Dressing up social psychology: Empirically investigating the psychological functions of clothing using the example of symbolic protection. *British Journal of Social Psychology*. 63, 1–33 [in English].
9. Cherevach, V. (2023). Tsyfrova moda: osnovni chynnyky vynyknennia ta sotsiokulturne znachennia [Digital fashion: main factors of emergence and socio-cultural significance]. *Issues of cultural studies*. 42, 307–315 [in Ukrainian].
10. Mytsa, V., & Dombrovska, O. (2025). Funktsii odiahu ta vymohy do yakosti: vid fizychnoho do tsyfrovoho [Clothing functions and quality requirements: from physical to digital]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences*, vol. 347, no. 1, pp. 256–62 [in Ukrainian].
11. Nikolenko, K. V. (2020). Filosofska-antropologichne rozuminnia fenomenu mody v konteksti kreatyvnosti yak skladovoi sotsialnoi realnosti [Philosophical and anthropological understanding of the phenomenon of fashion in the context of creativity as a component of social reality]. *Gileya: scientific journal*, 158(2), 45–48 [in Ukrainian].
12. Kopylova, N. O. (2023). Praktyky street-fashion u suchasni ukrainskii kulturi [Street-fashion practices in modern Ukrainian culture]. *Ukrainian culture: past, present, ways of development: scientific collection*, 47, 74–79 [in Ukrainian].
13. Lahoda, O., & Lin, Ya. (2023). Stylizatsiia zovnishnosti dendi yak zasib vizualnoi komunikatsii v cholovichii modi [Stylization of the dandy's appearance as a means of visual communication in men's fashion]. *Current issues in the humanities. Issue 65, volume 2*, pp. 60–67 [in Ukrainian].
14. Kvasnytsia Roksoliana. (2023). Zaanhazhovanist mody politykoiu ta rol polityky v modi [Fashion's involvement in politics and the role of politics in fashion]. *Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, 50, 88–95 [in Ukrainian].
15. Tusk Katazhyna. (2018). Tvii styl [Your style]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. p. 240. [in Ukrainian].

УДК 159.922.7-053.2:616-006-085.851

DOI

Яремко Роман Ярославович,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології та педагогіки
факультету психології та соціального захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вулиця Клепарівська, 35, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2781-7788>

Бохонкова Юлія Олександрівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології та соціології
факультету здоров'я людини,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2549-0483>

Вавринів Олена Степанівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної та соціальної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5166-6887>

Пелешенко Олена Вікторівна,

старший викладач кафедри психології та соціології
факультету здоров'я людини,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2537-2623>

СТРАХИ У ДІТЕЙ З ОНКОГЕМАТОЛОГІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ: ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПСИХОКОНСУЛЬТАТИВНА ДОПОМОГА

Анотація. У статті розглянуто психологічні особливості переживання страхів у дітей підліткового віку з онкогематологічними захворюваннями з урахуванням вікових характеристик та можливостей психологічного консультування. Акцентовано увагу на тому, що онкологічна хвороба для дитини є не лише медичним, а й глибоко емоційним та особистісним переживанням, у якому страх відіграє ключову роль. Визначено основні типи страхів, характерні для дітей, які проходять лікування в умовах онкогематологічного стаціонару: страх болю, смерті, інвалідизації, ізоляції, втрати батьківської любові та соціального відторгнення. Проаналізовано специфіку проявів цих страхів на вербальному й невербальному рівнях, а також їхній вплив на психоемоційний стан дитини.

Окрему увагу приділено розкриттю вікових особливостей емоційного реагування на хворобу. Установлено, що у дошкільному віці домінують тілесно-афективні реакції, тоді як у молодшому шкільному віці виникає потреба в когнітивному поясненні ситуації, а в підлітковому – зростає кількість екзистенційних страхів та питань, пов'язаних із майбутнім, самосприйняттям і свободою. Вікова психологія дає змогу глибше зрозуміти, як саме діти різного віку переживають тривожні й травматичні події, що є основою для розроблення ефективних психокорекційних утручань. У межах психологічного консультування окреслено можливості застосування адаптивних, ресурсно-орієнтованих методик, які відповідають віковим та емоційним потребам дитини. Серед них: ігрова терапія, казкотерапія, арттерапія, нарративне консуль-

тування, техніки стабілізації та емоційної регуляції. Підкреслено роль консультанта як посередника між дитиною, її сім'єю та медичним персоналом, а також як фахівця, який допомагає знизити рівень дистресу та сприяє формуванню довіри, суб'єктивного контролю та надії. У статті акцентовано, що психологічна допомога повинна бути індивідуалізованою, динамічною та чутливою до контексту хвороби. Зроблено висновок, що поєднання знань вікової психології та технологій консультування є важливою умовою надання якісної психоемоційної підтримки дітям, які стикаються з онкологічною патологією. Це дає змогу зберегти психічну цілісність, покращити якість життя та сприяти успішній адаптації дитини в умовах тривалого лікування.

Ключові слова: дитячі страхи, онкологічні захворювання, вікові особливості страхів дітей з онкологічними захворюваннями, консультування дітей з онкологічними захворюваннями.

Yaremko Roman, Bohonkova Yulia, Vavryniv Olena, Peleshenko Olena. FEARS IN CHILDREN WITH ONCOHEMATOLOGICAL DISEASES: AGE-RELATED FEATURES AND PSYCHOCONSULTATION ASSISTANCE

Abstract. The article examines the psychological features of experiencing fears in adolescent children with oncohematological diseases, taking into account age characteristics and possibilities of psychological counseling. Attention is focused on the fact that oncological disease for a child is not only a medical, but also a deeply emotional and personal experience, in which fear plays a key role. The main types of fears characteristic of children undergoing treatment in an oncohematological hospital are identified: fear of pain, death, disability, isolation, loss of parental love and social rejection. The specifics of the manifestations of these fears at the verbal and non-verbal levels, as well as their impact on the psycho-emotional state of the child, are analyzed.

Special attention is paid to revealing the age-related features of emotional reactions to illness. It has been established that in preschool age, bodily-affective reactions dominate, while in junior school age there is a need for cognitive explanation of the situation, and in adolescence – the number of existential fears and questions related to the future, self-perception and freedom increases. Age psychology allows for a deeper understanding of how children of different ages experience anxiety and traumatic events, which is the basis for developing effective psychocorrectional interventions. Within the framework of psychological counseling, the possibilities of using adaptive, resource-oriented methods that meet the age and emotional needs of the child are outlined. Among them: play therapy, fairy tale therapy, art therapy, narrative counseling, stabilization and emotional regulation techniques. The role of the counselor as a mediator between the child, his family and medical staff is emphasized, as well as as a specialist who helps reduce the level of distress and promotes the formation of trust, subjective control and hope. The article emphasizes that psychological assistance should be individualized, dynamic and sensitive to the context of the disease. It is concluded that the combination of knowledge of age psychology and counseling technologies is an important condition for providing high-quality psycho-emotional support to children facing oncological pathology. This allows you to maintain mental integrity, improve the quality of life and promote the child's successful adaptation in conditions of long-term treatment.

Key words: children's fears, fears of children with oncological diseases, age-related features of fears of children with oncological diseases, counseling of children with oncological diseases.

Вступ. Діти, як і люди похилого віку, належать до найбільш уразливих груп населення, які часто потребують зовнішньої підтримки та допомоги. Зокрема, діти з онкогематологічними захворюваннями стикаються з численними викликами у процесі боротьби за життя. Страхи є постійними супутниками не лише цих дітей, а й їхніх близьких. Зміст страхів у дітей може варіюватися залежно від індивідуальних особливостей та умов. Наявність їх у житті дитини є природним процесом, що свідчить про її розвиток, дорослішання та прагнення зрозуміти події, які відбуваються навколо неї.

Страх є центральним поняттям у дослідженнях багатьох напрямів у психології. У когнітивній психології А. Бек указував, що природа емоційних реакцій залежить від сприйняття подій, зокрема їх загрозливого характеру. Він уважав, що тривога і страх мають біологічне підґрунтя та виконують адаптивну функцію на ранніх етапах еволюції.

Сьогодні у психології активно досліджуються різні аспекти переживання страху у дітей з онкологічними захворюваннями. Зокрема, увага зосереджена на домінуючих страхах на різних етапах лікування, особливостях образу хвороби у малюнках (А. Ска-

ковська), а також на сприйнятті смерті та її страху (І. Яремчук). Розроблено ефективну методику вивчення дитячих страхів (О. Захаров), а також підкреслено важливість психологічної підтримки для родин, які виховують цих дітей (Н. Гаєвська). Окремий інтерес становлять дослідження страху рецидиву (О. Бондаренко) і психологічних аспектів якості життя (І. Мельник). Значна увага приділяється також вивченню особливостей переживання хвороби (О. Ковальчук) та методам подолання дитячих страхів (Т. Чеверда).

Матеріали та методи. Онкогематологічні захворювання охоплюють широкий спектр патологій, пов'язаних з ураженням кровотворної та лімфатичної систем. Ці хвороби мають особливості розвитку в різні вікові періоди, і деякі з них можуть бути особливо агресивними. До групи онкогематологічних захворювань належать:

- лейкомія;
- гострі та хронічні лейкози;
- лімфома Ходжкіна;
- мієлодисплазії, зокрема мієломна хвороба.

Гострий лейкоз є найпоширенішим онкологічним захворюванням, який може розвиватися як у ранньому віці, так і в підлітковому.

У дітей часто спостерігається наявність виражених медичних страхів, які суттєво впливають на їхнє психологічне та емоційне благополуччя. Дослідження показують, що чим сильніші ці страхи, тим більше такі діти виявляють агресивність, демонстративність, егоцентризм, а також виражену самовпевненість у собі та низький рівень астєнії [1]. Одним із найбільш поширених проявів є гіпералгетичний страх перед ін'єкціями, який проявляється як підвищена точкова гіперчутливість. Цей страх здебільшого не пов'язаний із самою голкою, а з очікуванням надмірного болю під час процедури [2].

Страх болю є значною проблемою як для дітей, так і для їхніх батьків. Він часто призводить до уникнення медичних процедур і формування недовіри до лікування. Батьки часто приймають рішення щодо продовження терапії дитини на основі її болісності та кіль-

кості побічних ефектів, що ще більше ускладнює процес лікування.

Дослідження свідчать, що діти, які не готуються до трансплантації, частіше демонструють домінування медичних страхів у своїх переживаннях порівняно з тими, хто перебуває у процесі підготовки до трансплантації кісткового мозку. Це може вказувати на те, що під час підготовки до трансплантації в дітей активізуються інші види страхів, які «витісняють» фокус із медичних процедур [3, с. 670].

Сучасні дослідження розглядають біль як складне явище, яке має три основні компоненти. Соматичний компонент включає безпосереднє сенсорне сприйняття болю. Психологічний компонент пов'язаний із когнітивно-емоційною оцінкою больового досвіду. Змішаний психосоматичний компонент охоплює поведінкові реакції, що формуються у відповідь на біль [3, с. 663].

Страх болю та усвідомлення можливості смерті є взаємопов'язаними феноменами, які набувають особливого значення у випадку онкологічних захворювань у дітей. У таких пацієнтів спостерігається формування специфічних уявлень про перебіг захворювання та процес лікування, які супроводжуються емоцією страху і фантазіями щодо розвитку ситуації [4].

Попри це результат одного з досліджень показав, що діти з онкогематологічними захворюваннями значно частіше відчують тривогу щодо майбутнього, ніж страх перед смертю. Це підкреслює, що уявлення про невизначеність і можливі наслідки хвороби викликають сильнішу емоційну реакцію, ніж усвідомлення власної смертності [4].

Взаємозв'язок між високим рівнем медичних страхів та почуттям сорому можна інтерпретувати як наслідок змін у зовнішності, які часто переживають діти з онкогематологічними захворюваннями. Такі зміни, як випадіння волосся, брів, вій, коливання ваги та рубці від медичних процедур, стають видимими ознаками хвороби. Ці зовнішні прояви та медичні втручання формують у дитини власне сприйняття захворювання та його впливу на її тіло, і власне, самосприйняття [3, с. 669].

Одним із найбільш гострих переживань у дітей є побоювання щодо можливого емоційного відторгнення з боку батьків, яке провокує страх самотності та розриву емоційних зв'язків. Особливо сильні ці страхи у дітей, які тривалий час перебувають на лікуванні, що часто супроводжується високим рівнем тривоги, пов'язаної зі страхом втрати батьків. Ці переживання тісно пов'язані зі страхом розлуки, покинутості та відторгнення [2].

Цікаво, що схильність дітей до медичних страхів часто корелює з відчуттям підтримки з боку родини. Це можна пояснити тим, що разом із підтримкою діти нерідко переймають емоційні переживання та страхи, які відчують їхні батьки, близькі під час підготовки до болючих медичних процедур [5]. У дітей з онкологічними захворюваннями (віком від 3 до 18 років), які проходили стандартні процедури, пов'язані з лікуванням крові, встановлено двосторонній характер впливу у взаємодії між дорослими та дітьми. Виявлено, що частота висловлювань дорослих, які провокують дистрес, пов'язана з очікуваними та фактичними оцінками болю, що надаються батьками, дітьми та медсестрами. Також спостерігався позитивний зв'язок між очікуваними та спостережуваними оцінками болю батьками і частотою дистресу у дітей [3].

У дітей з онкологічними захворюваннями спостерігається схильність до переживання екзистенційних страхів, зокрема страху бути покинутими однокласниками [4]. Окрім того, у таких дітей можуть виникати почуття образи та злості, спричинені вимушеною госпіталізацією, ізоляцією, а також негативним сприйняттям лікарів, медичного персоналу та системи охорони здоров'я загалом [3]. Також було виявлено, що діти, які досягли ремісії та перебувають на амбулаторному лікуванні, демонструють підвищений рівень соціальних страхів. Це може бути пов'язано з їхньою підготовкою до повернення в соціум та зіткненням із соціальними викликами після тривалого періоду лікування [1].

У контексті лікування онкогематологічних захворювань терапевтичний процес зазвичай організовується в амбулаторних або

стаціонарних умовах. У разі стаціонарного лікування спостерігається певне обмеження свободи пересування пацієнта, оскільки він, як правило, перебуває в межах відділення чи лікарні. Лікувальний процес передбачає дотримання суворого графіка процедур, що може стати чинником психологічного дискомфорту, особливо для дітей, для яких така регламентованість може бути «незрозумілою» і викликати внутрішній протест.

Результати. Перелічені страхи є ключовими детермінантами, що знижують якість життя дитини, впливаючи на її психоемоційний стан та загальне самопочуття. У цьому контексті використання психологічних інтервенцій виступає ефективним підходом для мінімізації негативних впливів, підвищення адаптаційних можливостей та покращення якості життя пацієнта в умовах лікування.

У розумінні страхів дітей із тяжкими соматичними захворюваннями важливо враховувати не лише клінічний аспект хвороби, а й вікові особливості психоемоційного розвитку. Згідно з теоріями вікової психології, зміст, інтенсивність та механізми подолання страху суттєво змінюються на різних етапах онтогенезу.

Так, у дошкільному віці провідною є емоційна регуляція через дорослого, отже, дитина часто «зчитує» тривогу батьків як власну. Страхи мають казковий, фантазійний характер, хоча хвороба додає їм реалістичних рис (страх ін'єкцій, ізоляції, болю). Дитина не завжди здатна вербалізувати свій страх, тому важливими є невербальні прояви (соматичні скарги, регресивна поведінка, плач). Основними ресурсами у подоланні страху є наявність емоційно стабільного дорослого й ігрова діяльність, що дає змогу інтегрувати важкий досвід.

У молодшому шкільному віці поступово формується раціональне мислення, зростає здатність до когнітивного розуміння ситуації, хоча залишаються елементи магічного мислення. Дитина починає усвідомлювати зв'язок між лікуванням і одужанням, однак може інтерпретувати деякі події як «покарання». Характерними є страхи болю, втрати контролю, відторгнення з боку ровесників, інвалі-

дизації. У цьому віці розвивається потреба у визнанні, тому будь-які зміни зовнішності можуть викликати сором і соціальну ізоляцію. Важливими стають групові та індивідуальні консультації, спрямовані на розвиток копінг-навичок та підвищення самооцінки.

У підлітковому віці відбувається формування особистісної ідентичності, тому хвороба часто сприймається як загроза цілісності «Я». Домінують екзистенційні страхи: смерть, соціальна стигма, залежність, обмеження свободи, втрата майбутнього. Зростає потреба в автономії, тому надмірна опіка чи контроль можуть викликати опір і протестні реакції. Підлітки схильні приховувати свої переживання, маскуючи страх і тривогу цинізмом, агресією, байдужістю. Психологічна робота має ґрунтуватися на партнерстві, повазі до особистісних меж, можливості обговорення сенсів і побудови позитивного життєвого сценарію.

У кожному віці страх виконує іншу психологічну функцію – від регулювання поведінки до стимулювання рефлексії про життя. Вікова відповідність форм роботи є критично важливою: там, де молодша дитина потребує гри, підліток – довірливого діалогу. Використання технік, які відповідають віковим інтересам і можливостям (казкотерапія, комікси, арттехніки, блог-щоденники), дає змогу ефективніше працювати з емоційною сферою. Урахування вікових змін у сприйнятті страху та реагуванні на хворобу є запорукою ефективного консультування та побудови індивідуальної психокорекційної програми. Це підвищує не лише психологічну стійкість дитини, а й якість її життя в умовах лікування.

Для прикладу, центри медико-психологічної та соціально-реабілітаційної допомоги при лікарнях «Охматдит» виконують такі завдання [6]:

- забезпечення підтримки дітей у відділеннях лікарні та їхніх родин із метою подолання стресу, сприяння їх адаптації до лікувального процесу, а також корекції емоційних і поведінкових порушень;

- проведення оцінки психічного, емоційного та мовленнєвого розвитку дітей із

подальшим розробленням індивідуальних корекційних програм;

- подолання кризових станів із використанням сучасних методик, таких як арттерапія, ігрова терапія, тілесно-орієнтована терапія тощо.

Психологічне консультування у сфері дитячої онкопсихології виконує не лише підтримувальну функцію, а й є дієвим інструментом стабілізації психоемоційного стану, розвитку адаптаційних ресурсів і профілактики психотравматизації. Його ефективність залежить від гнучкості підходів, урахування вікових та когнітивних особливостей дитини, а також від здатності психолога до створення безпечного простору довіри.

На нашу думку, у даному контексті основними завданнями психологічного консультування є:

- психоемоційна стабілізація: зменшення рівня тривоги, страху, напруження, формування відчуття контролю над ситуацією;

- розвиток усвідомлення: допомога дитині в ідентифікації власних емоцій, думок і реакцій, а також формування наративу про власну хворобу, який знижує відчуття хаосу;

- підвищення суб'єктивного відчуття безпеки: через створення стабільних рутин, передбачуваних взаємодій, фокус на сильних боках дитини;

- супровід сім'ї: зниження рівня емоційного вигорання у батьків, навчання конструктивним способам підтримки дитини.

Консультування онкохворих дітей має певну специфіку. А також ефективність психологічного консультування безпосередньо залежить від вікової відповідності форм, методів та змісту взаємодії з дитиною. У кожному віковому періоді діти мають різний рівень розвитку емоційної регуляції, мислення, мовлення, а також здатності до рефлексії, що зумовлює відмінності в психологічних запитах, особливостях контакту та консультативних стратегій.

Особливості консультування дітей дошкільного віку (3–6 років). Основною формою взаємодії є ігрове консультування. Переважає непряме втручання, зокрема терапевтична

гра, казкотерапія, пісочна терапія. Психолог виступає «емпатійним свідком», що через гру дає дитині можливість прожити й опрацювати свій досвід. Обов'язкове залучення батьків: психоедукація сім'ї, паралельна підтримка дорослих.

Особливості консультування дітей молодшого шкільного віку (6–10 років). Передбачає поєднання гри та вербального діалогу, використання метафори (малюнки, карти, комікси). Важливо створити успішний образ «Я», працювати з темами сорому, ізоляції, тілесності. Доцільно використовувати елементи когнітивно-поведінкових технік (розпізнавання емоцій, техніки подолання страху). Психолог допомагає інтерпретувати хворобу як виклик, а не покарання. Підтримка батьків включає навчання навичкам конструктивної комунікації та емоційного «контейнерування» дитячих реакцій.

Особливості консультування дітей підліткового віку (11–17 років). Основна форма роботи – вербальна бесіда на рівних з опорою на рефлексію та обговорення сенсів. Необхідна повага до автономії клієнта: конфіденційність, відмова від директивності, побудова партнерських стосунків. Актуальні техніки: нарративна терапія, метафора, робота з блогами, колажами, проєктивними методами. Психолог допомагає формувати життєвий

план попри хворобу, працює з образами тіла, майбутнього, соціального середовища. Залучення батьків обмежене, консультування має фокус на особистості підлітка, його внутрішньому конфлікті.

Висновки. У результаті аналізу теоретичних підходів і практичних аспектів надання психологічної допомоги дітям з онкогематологічними захворюваннями встановлено, що страхи є закономірною емоційною реакцією на хворобу, лікування та зміни життєвого контексту. Їхній зміст і прояви суттєво залежать від вікових особливостей розвитку дитини, що зумовлює потребу в диференційованих підходах до психокорекційної роботи.

Психологічне консультування в умовах онкопатології є важливим ресурсом для стабілізації емоційного стану, зниження тривожності та формування адаптивного ставлення до лікування. Ефективність консультування зростає за умови урахування вікових, когнітивних та особистісних характеристик дитини, а також контексту її соціального оточення.

Отже, успішна психологічна підтримка дітей із тяжкими захворюваннями має ґрунтуватися на поєднанні знань вікової психології та практик консультування, що дає змогу створити індивідуалізовану, чутливу до потреб дитини допомогу, спрямовану на збереження психічного здоров'я та якості життя.

Список використаних джерел:

1. Скаковська А. В. Вивчення домінантних страхів у дітей з онкологічними захворюваннями на різних стадіях лікування. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 36. С. 189–207.
2. Binnebesel, J. Opieka nad dzieckiem z chorobą nowotworową. Aspekt pozamedyczny. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. 184 s.
3. Скаковська А. В. Дослідження медичних страхів у дітей з онкогематологічними захворюваннями в умовах стаціонарного лікування. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 9(43). С. 661–671.
4. Католик Г. В., Стульківська М. М. Сприйняття дітьми смерті: вікові та больові аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Т. 2. № 8. С. 210–217.
5. Spagrud, L. J., von Baeyer, C. L., Ali, K., Mpofu, C., Fennell, L. P., Friesen, K., Mitchell, J. Pain, distress, and adult-child interaction during venipuncture in pediatric oncology: An examination of three types of venous access. *Journal of Pain and Symptom Management*. 2008. Vol. 36. № 2. P. 173–184.
6. Центр медико-психологічної соціально-реабілітаційної допомоги. URL: <https://ohmatdyt.com.ua/tsentr-mediko-psihologichnoyi-sotsialno-reabilitatsijnoyi-dopomogi/>

References:

1. Skakovska, A.V. (2020). Vyvchennia dominantnykh strakhiv u ditei z onkologichnymy zakhvoriuvanniamy na riznykh stadiiakh likuvannia [Study of dominant fears in children with oncological diseases at different stages of treatment]. *Psykhologichni perspektyvy*, 36, 189–207 [in Ukrainian].

2. Binnebesel, J. (2000). Opieka nad dzieckiem z chorobą nowotworową [Caring for a child with a neoplastic disease]. Aspekt pozamedyczny. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 184 p. [in Polish].
3. Skakovska, A. V. (2024). Doslidzhennia medychnykh strakhiv u ditei z onkohematologichnymy zakhvoriuvanniamy v umovakh statsionarnoho likuvannia [Research of medical fears in children with oncohematological diseases in conditions of inpatient treatment]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 9(43), 661–671 [in Ukrainian].
4. Katolyk, H. V., & Stulkivska, M. M. (2020). Spryniattia ditmy smerti: vikovi ta bolovi aspekty [Perception of death by children: age and pain aspects]. *Sotsialno-pravovi studii*, Vol. 2, № 8, 210–217 [in Ukrainian].
5. Spagrud, L. J., von Baeyer, C. L., Ali, K., Mpofu, C., Fennell, L. P., Friesen, K., & Mitchell, J. (2008). Pain, distress, and adult-child interaction during venipuncture in pediatric oncology: An examination of three types of venous access. *Journal of Pain and Symptom Management*, Vol. 36, № 2, 173–184 [in English].
6. Tsentri medyko-psykhologichnoi sotsialno-reabilitatsiinoi dopomohy [Center for Medical and Psychological Social Rehabilitation]. Retrieved from: <https://ohmatdyt.com.ua/tsentr-mediko-psihologichnoyi-sotsialno-reabilitatsijnoyi-dopomogi/> [in Ukrainian].

УДК 159.9-316.46

DOI

Яремчишин Марко Михайлович,

викладач кафедри практичної психології,

аспірант кафедри практичної психології,

Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0642-0369>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛІДЕРІВ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ГРУП

Анотація. Лідерство – це аспект, який є вагомим частиною кожного соціуму та вимагає від лідерів певних розвинутих особистісних якостей. Від усвідомлення наслідків своїх рішень лідером залежить розвиток як держави, так і соціокультурного середовища у цілому, окремих груп, які такі середовища населяють. Загалом на землі існує безліч соціокультурних середовищ, особливості існування та розвитку яких залежать від регіону та груп, які належать до того чи іншого соціального середовища. Саме ж поняття соціокультурного середовища включає багато аспектів, починаючи від культурних особливостей і закінчуючи соціальними нормами та стандартами співіснування людей у ньому. Важливу роль завжди буде відігравати особа лідера, яка є провідником груп та суспільним орієнтиром, у контексті довільного вибору стилю життя індивідуом до безумовного наслідування та віру в особу, її суспільний образ, яка здатна до того, щоб бути соціально значущою, шляхом власного вибору до утвердження в суспільстві як «лідер». Зазвичай такі люди володіють певними особистісними якостями, які сприяють тому, щоб стверджуватись як лідер через аналіз очікувань та потреб соціуму. Адже захищати свої здобуті лідерські позиції можна лише через сприйняття групою такої особи, яка дійсно може відповідати цьому статусу. Загалом важливість феномену лідерства в суспільстві та культурі особливо гостро проявляється у разі посягань на культуру та соціально прийнятні устої того чи іншого соціокультурного середовища, оскільки такі моменти об'єктивно відчуються як екзистенційно загрозливі для комфортного існування. Саме в таких випадках відбувається суспільна мобілізація груп навколо протидії загрозі, оскільки люди істоти соціальні, то без встановленої чіткої ієрархії буде важко забезпечувати потреби соціокультурного простору як важливого складника життя групи. Саме тоді лідер має особливо чітко відчувати тенденції потреб і очікувань, щоб стати тим, хто буде ключовою ланкою для життя культури та суспільства.

Ключові слова: лідерство, соціокультурне середовище, політичне лідерство, особистість лідера, психологічна відповідальність.

Yaremchyshyn Marko. FEATURES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL RESPONSIBILITY OF LEADERS OF ORGANIZATIONS AND SOCIO-CULTURAL GROUPS

Abstract. Leadership is an aspect that is an important part of every society and requires leaders to have certain developed personal qualities. The development of both the state and the socio-cultural environment as a whole, as well as the individual groups that inhabit such environments, depends on the leader's awareness of the consequences of his or her decisions. In general, there are many socio-cultural environments on earth, the peculiarities of existence and development of which depend on the region and groups belonging to a particular social environment. The very concept of socio-cultural environment includes many aspects, ranging from cultural peculiarities to social norms and standards of coexistence of people in it. An important role will always be played by the personality of a leader who is a group leader and a social reference point, in the context of an individual's arbitrary choice of lifestyle to unconditional imitation and faith in a person, his or her public image, who is capable of being socially significant, by his or her own choice to establish himself or herself as a "leader" in society. Usually, such people have certain personal qualities that help them to establish themselves as a leader by analyzing the expectations and needs of society. After all, one can only defend one's leadership position if the group perceives a person who can truly meet this status. In general, the importance of the phenomenon of leadership in society and culture is especially acute in the case of encroachments on the culture and socially acceptable foundations of a particular socio-cultural environment, as such moments are objectively perceived as existentially threatening

to a comfortable existence. It is in such cases that social mobilization of groups around countering the threat takes place. Since people are social beings, it will be difficult to meet the needs of the socio-cultural space as an important component of the group's life without a clear hierarchy. It is then that the leader must be particularly aware of trends in needs and expectations in order to become a key link in the life of culture and society.

Key words: *leadership, socio-cultural environment, political leadership, leader's personality, psychological responsibility.*

Вступ. Основний критерій лідерства – це відповідальність. При цьому важливо зазначити, що така особистісна якість не обов'язково може бути їй притаманна в побутовому житті. Ключовим моментом є те, щоб відповідальність перегукувалася з його професійними компетенціями та такою діяльністю. Оскільки кожен індивід може поєднувати у собі низку протиріч, які стосуються психічних особливостей, так і в цьому разі лідерство саме по собі не може існувати без групи. Якщо ж людина безпідставно вважає себе лідером, то це може свідчити, наприклад, про ефект Данінга Крюгера, коли, не усвідомлюючи своїх обмежень, особа не шукає зворотного зв'язку для цього підтвердження та вважає себе компетентною [1].

Саме тому взаємозв'язок відповідальності з лідерством важливо аналізувати через призму обґрунтованої підстави, згідно з якою розвинута відповідальність насамперед має бути соціальною в особи, яка є суспільно значущою. Беручи на себе певні лідерські обов'язки перед суспільством, важливо розуміти значущість власних дій та рішень, оскільки їхні результати напряду будуть впливати на існування групи, представником якої є лідер, або ж на суспільні, культурні норми та принципи, які визначають певний контекст відносин або взаємодії людей між собою. У даній площині важливим також буде фактор культури, який попередньо визначає основні концепції життя середовища, суспільства. Сама ж культура у своїй основі ґрунтується на здобутках попередніх поколінь, які, своєю чергою, виступають у кожному соціокультурному середовищі як архаїчні аспекти розвитку та функціонування соціуму у різних соціальних проявах. Прикладами культури можуть бути:

– *образи та архетипи* – національна сформована спільність певних образів народом на основі попереднього історико-національного

розвитку предків у поєднанні із сучасними образотворчими соціально-політичними подіями;

– *політичний вектор* – суспільно прийнятний політико-правовий вектор, навколо якого сформувався національний консенсус як такий, що покращить стан країни та буде провокувати позитивні суспільно прийнятні тенденції розвитку;

– *суспільний устрій* – сукупність національних особливостей у поєднанні з новоутвореними державницькими концепціями;

– *соціальна орієнтація* – морально-формуючі спільні риси з елементами національних особливостей та прийнятий норм, які мають давнє національне коріння;

– *крос-культурна адаптивність* – здатність суспільства приймати чи відторгати нові світові тенденції у сфері політики, культури та права.

Загалом такі визначення цілком чітко архівують уявлення про те, що буде цінним для соціокультурної групи та на що під час своєї діяльності має опиратися лідер, тобто на те, які принципи притаманні соціуму, передбачати тенденції та бути готовим представляти інтереси групи якщо не напряду, то через систему ціннісних екзистенційних переконань, які можна трактувати як відголосок архаїчних культурних принципів, які притаманні тому чи іншому соціокультурному середовищу чи регіону.

Матеріали та методи. Питання соціальної відповідальності завжди буде актуальним, особливо коли йдеться про зміну суспільних тенденцій. Нині цим питанням займається значна частина науковців, зокрема С. С. Банченко, Л. О. Бобко, Н. С. Коновчук, І. С. Процик, О. Б. Романська та ін. [2]. Варто звернути увагу на те, що саме соціальна відповідальність у напрямі управління є доволі значимою, оскільки персонал організації впливає

на результати діяльності такої структури незалежно від її напрямів роботи, наприклад соціальної, політичних партій та економічних структур, серед яких органи публічної влади, стратегічні підприємства, бізнес і тому подібне.

За більш детального розкриття особливостей соціально-психологічної відповідальності лідерів соціокультурних груп варто звернути увагу на ключові значення у цьому контексті, а саме йдеться про розмежування суспільної культури та регіону. Більш деталізована увага до такого важливого розмежування ґрунтується на тому, що регіон як частина землі, що розташована на різних материках, може включати в себе різні, можливо, навіть кардинально не схожі між сусідськими суспільні культури. Такий самий принцип поділу може застосовуватися до суспільної культури в рамках держав, які населені різними соціокультурними групами, основними з яких є етнічні та релігійні. Загалом кожна така суспільна група має своїх лідерів, навіть у рамках єдиного культурного простору існує безліч суспільно значущих осіб, які в силу певних переконань групи відстоюють її інтереси, які можуть не сприймати інші суспільні групи всередині країни або регіону. Таким чином, лідерство тісно поєднується із соціальною відповідальністю, адже соціум у будь-яких вимірах і є основним складником формування засад, які, своєю чергою, дають змогу провадити менеджмент.

Що ж стосується соціально-психологічної відповідальності лідерів організацій, то тут переважно йтиметься про те, яким чином ретрансляція дій та певних рішень керівництва впливає на певну структуру, де вони є головуючими сторонами і мусять відображати цінності організації та підводити їх до певних соціально прийнятних ідей, які в тому чи іншому соціокультурному середовищі посідають важливе місце у суспільному житті. Насамперед, ключовим елементом буде те, наскільки якісно лідери організацій зможуть балансувати між організаційною необхідністю та суспільними принципами, оскільки керівництво, яке протиставляє своє бачення менеджменту, що є більш архаїчним

та контр-культурним до середовища сьогодення, буде піддаватися супротиву з боку активної частини суспільства. Проблематика менеджменту, особливо в організаціях та психологічної відповідальності лідерів таких структур, завжди відштовхували від суспільних тенденцій, норм, серед яких, наприклад, перехід від економічного рабовласницького ринку у країнах, які були імперіями та дуже впливовими, наприклад, Великобританія та США до концепту розвитку прав людини, розвитку масової промисловості, ефективність якої більше фокусувалася на цінності вільних робочих, які б змогли самостійно розпоряджатися ресурсами (зарплатою), розвиваючи внутрішню економіку всупереч застарілій моделі рабовласницької економіки.

На прикладі розвитку економічного ринку, індустріальної революції можна дійти висновку, що ті ж керівники організації вже мусили пристосовуватися до нових соціально-економічних тенденцій, що було не тільки більш вигідно з часом, а й підкріплювало домінуючу зараз правничо-суспільну концепцію рівності. Загалом можна стверджувати, що психологічна відповідальність лідерів організацій та соціокультурних груп орієнтується на суспільні морально виправдані очікування, які, своєю чергою, формуються на засадах толерантності, гуманності та забезпеченні якісних умов праці зі збереженням професійної гідності працівників установ та людей, які складають соціокультурні групи. Також важливо буде зауважити, що існує кореляція між соціокультурними групами, їхніми екзистенційними поглядами і моральними орієнтирами, з одного боку, та особистісними якостями лідерів різних груп та організації, які публічно мають проявляти саме схожі якості.

Така тенденція простежується через взаємозв'язок вибору політичного менеджменту народом країни на виборах, де виборцям більш притаманно віддавати свої голоси за тих політиків, які за сукупністю особистісних рис у публічному просторі менше проявляють агресію в різних проявах та орієнтуються на більш стримані публічні заяви та загалом розвиток більш емпатійного особис-

тісного бренду, тобто формування архетипно близьких образів до тих, які культурою заохочуються.

Беручи до уваги сучасні управлінські тенденції, варто звернути увагу на те, що соціально-психологічна відповідальність лідерів включає як один з її важливих компонентів відсутність стигматизації як систематичного управлінського процесу минулого, коли формування організацій та в цілому масові уявлення в соціокультурних просторах включали регулярну соціальну стигматизацію на різних рівнях. До прикладу, зараз бізнес-структури та політичні організації все більше приділяють увагу розвитку розуміння психічного здоров'я, його забезпеченню в робочому і соціальному середовищах. Увага також приділяється більш грамотного підбору кадрів, виключаючи поділ за гендерним аспектом, відповідно до якого на побутовому рівні жінки сприймалися як неефективні менеджери й управлінці та особи, котрі не можуть проявляти гідний рівень кваліфікації, навичок для досягнення тих чи інших вагомих цілей.

Наступним важливим елементом особливостей соціально-психологічної відповідальності лідерів організацій та соціокультурних груп можна вважати асертивність, яка через психологічну призму визначається як здатність індивіда захищати свої права, висловлювати власну думку, виражати емоції, діяти впевнено та при цьому не порушувати права інших осіб, при цьому брати на себе відповідальність за власну поведінку [3]. Така яскраво виражена здібність індивіда, на якого покладаються важливі суспільні очікування, буде завжди виділяти таку особистість у конкурентній групі, що позитивно вплине не тенденції до підтвердження його домінантності у соціальній ієрархії та структурі. Результатом чого його діяння та висловлювання будуть уважатися більш значущими та впливовими. Тобто розвинута асертивність буде краще сприяти формуванню уявлення членів організацій та соціокультурних груп щодо професійної компетентності особи-лідера. Також сам концепт лідерства в ідеалі має мати сильний зв'язок зі зрілою особистістю, яка через

розвинуту асертивність володіє здібністю інтегруватися, підлаштуватися або ж адаптуватися у спілкуванні, управлінні та пізнавальній активності.

Відповідальність за власні рішення, емоційна стабільність та внутрішня стійкість формують краще сприйняття себе та навколишніх людей, персоналу, працівників установ. У сукупності ці чинники формують асертивність, є її показником, результатом чого буде орієнтація на досягнення цілей без шкоди для інших людей, що підвищить ефективність емоційної взаємодії та комунікації [4].

Узагальнюючи викладені вище положення, можна дійти висновку, що асертивність як ключовий елемент лідерства та елемент соціально-психологічної відповідальності сприяє формуванню більш якісного зв'язку з різними соціальними групами та покращенню корпоративної культури або ж управлінської діяльності.

Лідери організацій та соціокультурних груп є ключовим елементом спільнот та мають відповідати певним якостям і очікуваному високому особистісному рівню, у них може розвиватися професійна деформація та відчуття втрати реальності, першопричиною якого може бути дистанціювання від людей та працівників і фіксація на завданнях. Наслідком цього можуть бути неочікувані корпоративні або суспільні кризи, які настали внаслідок того, що лідер переживає лідерську деформацію та стає все більш некомпетентним у питаннях соціальної взаємодії, при цьому зберігаючи високу професійну продуктивність. Для регуляції такої ситуації лідеру важливо звернутися до реакції суспільства, відповідно до якої він, ігноруючи певні особистісні та суспільні негативні чинники, має звернути увагу та вибудовувати свою управлінську або суспільно корисну діяльність на основі реакцій навколишніх груп та їхніх очікувань на позитивні зміни. У цій взаємодії якраз найбільш яскраво виражається здатність до емоційної залученості під час вирішення ситуації задля досягнення суспільно очікуваної мети, яка в тому числі має акцентуватися на сприйнятті ситуації з боку групи людей, на яких найбільше вплинула особис-

тісна криза лідера або ж професійна деформація. Тобто соціально-психологічна відповідальність лідерів складається одночасно з уміння брати відповідальність за себе, групу в якій та особа є лідером, та ефективно взаємодіяти з ними попри негативні чинники та тенденції у взаємодії. Також відповідальність лідера може бути як стійкою особистісною рисою, так і сформованою якістю, яка розвинулася в особі лідера внаслідок професійної діяльності або ж волею випадку. Такі чинники паралельно доповнюють і здатність до асертивності, більш конкретні практичні форми якої можна відобразити так:

- асертивність реалізується через низку поведінкових навичок;
- уважне вислуховування співрозмовника з розумінням його потреб;
- чітке формулювання своїх намірів і сприяння їх реалізації;
- аргументована і спокійна реакція на критику;
- здатність відкидати неприйнятні судження без особистісних оцінок [5, с. 41].

Загалом соціальна відповідальність лідерів організацій та соціо-культурних груп буде найбільш активно проявлятися та відчуватися іншими людьми завдяки постійному прояву лідерських якостей через визначені вище положення. Також, аналізуючи навколишній простір на практичному рівні, люди можуть стикатися з певними сумнівами стосовно того, наскільки певний лідер кваліфікований або ж дійсно зможе виконувати покладені на нього зобов'язання та відображати суспільно очікувану реакцію, вагомим елементом якої має бути її прогнозованість, яка буде бачитися позитивною в очах суспільства або членів організації, що буде утверджувати лідера як індивіда

Результати. Наукове охоплення концепту соціально-психологічної відповідальності лідерів організації сприяє кращому розумінню процесу взаємодії людей в суспільному житті між собою та в більш якісному сприйнятті розуміння менеджменту в організаціях. Особливу увагу варто приділити не лише особистісним якостям лідера, його готовності брати на себе відповідальність, а й відчувати соці-

альні або менеджерські концепції, результатом чого буде більш ефективне управління та розвиток внутрішньоорганізаційних відносин. Також соціально-психологічна відповідальність – це певний принцип, який ніби зумовлений соціальним лідерським статусом, який, своєю чергою, визначає місце такої особи в ієрархічній структурі того чи іншого суспільства та соціокультурної групи. Відповідно, за прояву моделей, які сприймаються як здатність приймати рішення та бути відповідальним, релігійні є більш вільними у своїх діях, аніж лідери організацій, тому що їхні послідовники залучені в різноманітні сфери діяльності та не знаходяться постійно в єдиній корпоративній культурі або ж установі. Наприклад, політики під час своїх рішень мають керуватися не тільки певними юридичними типовими нормами, а й очікуванням певного результату від суспільних груп, які існують між собою в рамках поселення, села, міста, області. Відповідно, рішення лідерів соціокультурних груп сприймаються більш уразливо, тому що вони відповідають за ширші напрями і більш важчі рішення, які впливають на діяльність держави та суспільства.

Разом із тим варто віднести до особливої категорії лідерів соціокультурних просторів відомих суспільних активістів та релігійних діячів, оскільки їхня діяльність сприймається більш толерантно суспільством. Активісти групують навколо себе однодумців, впливають на формування суспільної думки та публічно, переважно ефектно, звертають увагу на недоліки тих чи інших державних устав або організацій і корпорацій, що може зашкоджувати ефективній діяльності останніх, або, навпаки, така акцентована увага на недоліки їхньої діяльності активістами буде стимулювати покращення діяльності установ.

Що ж стосується особливостей соціальної відповідальності лідерів соціокультурних груп, то одними з таких суспільно значущих людей є і релігійні лідери. Такими, наприклад, були Махатма Ганді, Мати Тереза, Папи Римські, вони були і є не просто символами тої чи іншої віри, а й у тому числі соціально значущими особистостями, дії та проповіді

яких можуть впливати на позитивні суспільні зміни. Відповідно, такі лідери є відповідальними не просто перед законом та моральними нормами, а й за узгодженням своїх дій та рішень із засадами релігії. Незалежно від культури такі особи будуть існувати завжди та привертати увагу прихильників їхньої релігії. Наприклад, після Ісламської революції 1979 р. до влади прийшов аятола Хомейні. Відтоді країна живе в умовах дуже специфічної форми правління. Вища влада належить верховному керівнику (духовному лідеру), аятолі, а світську владу очолює президент, якого обирають на всенародних виборах [6]. Усе ж аятола притримується дуже архаїчних релігійних поглядів, має вплив на реалізацію рішень, які узгоджені з нормами шаріату, а не з міжнародними світськими правилами. Це зумовлено важким історико-політичним становищем того регіону та особливостей співіснування Ірану із сусідами. На прикладі Ірану можна помітити, що духовні лідери можуть стати центральними фігурами, особливістю соціальної відповідальності яких буде орієнтація на основні релігійні засади того середовища.

Висновки. Отже, особливості соціально-психологічної відповідальності лідерів організацій та соціокультурних груп, насамперед, полягають у відповідності лідерських рішень суспільним та внутрішньоорганізаційним вимогам. Лідерство саме по собі як психологічний феномен найбільш ефективно поєднується з психологічною відповідальністю особистості, особливо коли йдеться про соціальну відповідальність. У напрямі гуманоцентризму світові тенденції лідерства орієнтуються на соціальну взаємодію, соціальна відповідальність є суттєвим елементом у структурі лідерства, вона визначається діями та рішеннями, які відповідають очікуванням людей із цінностями суспільства або корпоративної культури та менеджменту організацій. Лідери організацій та соціокультурних груп під час здійснення своєї діяльності певною мірою мають відповідати суспільним стандартам та очікуваному рівню відповідальності, асертивності та здатності приймати рішення, у тому числі з урахуванням думки інших, якщо йдеться про підвищення ефективності або покращення соціально-трудових умов.

Список використаних джерел:

1. Dunning Kruger Effect: The Role of Feedback and Evaluation in Self-Awareness. Tomorrow.bio. 2023. <https://www.tomorrow.bio/post/dunning-kruger-effect-the-role-of-feedback-and-evaluation-in-self-awareness-2023-08-4933019569-rationality> (дата звернення: 17.02.2025).
2. Харченко Т. М. Соціально-психологічні аспекти менеджменту персоналу в контексті соціальної відповідальності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 43. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-12>
3. Чулкова К. О. Аналіз досліджень проблеми асертивної поведінки особистості. *Психологічний часопис*. 2018. Т. 1. Вип. 11. С. 38–45.
4. Камінська П., Сторожук В. Асертивність майбутніх медиків як фактор успішної професійної діяльності. *Медицина та фармація: освітні дискурси*. 2024. № 1. С. 10–16. <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2024-1-2>
5. Комар Т. В., Синюк В. Асертивність як ключовий фактор гармонізації взаємин у соціумі. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2024. № 6. С. 36–43. <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2024-2.05>
6. Латуха Б., Ключник Р.М. Іранський фактор у сучасних міжнародних відносинах. *Збірка матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції «Радіаційна та ядерна безпека у контексті Української формули миру»*. 2024. С. 90–91. Дніпро : Формат А+. https://www.dnu.dp.ua/docs/2024_Radiacijna%20ta%20yaderna%20bezpeka.pdf

References:

1. Dunning Kruger Effect: The Role of Feedback and Evaluation in Self-Awareness. Tomorrow.bio. (2023). Retrieved from: <https://www.tomorrow.bio/post/dunning-kruger-effect-the-role-of-feedback-and-evaluation-in-self-awareness-2023-08-4933019569-rationality> [in English].
2. Kharchenko, T. M. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty menedzhmentu personalu v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti pidpriyemstva [Socio-psychological aspects of personnel management in the

context of corporate social responsibility]. *Ekonomika ta suspilstvo*. (43). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-12> [in Ukrainian].

3. Chulkova, K. O. (2018). Analiz doslidzhen problemy asertyvnoi povedinky osobystosti [Analysis of research on the problem of assertive personality behavior]. *Psykhologichnyi chasopys*. Vol. 1. Vyp. 11, 38–45. [in Ukrainian].

4. Kaminska, P., & Storozhuk, V. (2024). Asertyvnist maibutnikh medykiv yak faktor uspishnoi profesiinoi diialnosti [Assertiveness of future doctors as a factor of successful professional activity]. *Medytsyna ta farmatsiia: osviti dyskursy*. (1), 10–16. <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2024-1-2> [in Ukrainian].

5. Komar, T.V., & Syniuk, V. (2024). Asertyvnist yak kliuchovyi faktor harmonizatsii vzaiemyn u sotsiumi [Assertiveness as a key factor in harmonizing relationships in society]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriya "Pedagogika. Psykholohiia"*, 6, 36–43. <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2024-2.05> [in Ukrainian].

6. Latuha, B., & Kliuchnyk, R.M. (2024). Iranskyi faktor u suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh [The Iranian factor in modern international relations]. Zbirka materialiv I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii *"Radiatsiina ta yaderna bezpeka u konteksti Ukrainiskoi formuly myru"*. 90–91. Dnipro: Vydavnycho-polihrafichnyi dim «Format A+», Retrieved from: https://www.dnu.dp.ua/docs/2024_Radiacijna%20ta%20yaderna%20bezpeka.pdf [in Ukrainian].

УДК 159.96

DOI

Яремчишин Марко Михайлович,

викладач кафедри практичної психології,

аспірант кафедри практичної психології,

Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0642-0369>**Якубович Ірина Андріївна,**

студентка IV курсу кафедри практичної психології,

Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0637-4199>

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СТРЕСУ ЗА УМОВИ РІЗНИХ СУСПІЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ І ВИКЛИКІВ

Анотація. Сучасний динамічний світ потребує постійного наукового розгляду питань, що стосуються покращення розуміння людської поведінки та переживання індивідом певних ситуацій, результатом яких є погіршення психічного здоров'я та розвиток психічних розладів. Однією з найбільших сучасних актуальних проблем є стрес та причинно-наслідковий зв'язок його формування, переживання, потенційні негативні наслідки та ситуативні психічні порушення, викликані адаптаційним синдромом. Сучасний світ формує все більше причин для переживання та потрясінь, особливо коли йдеться про новітні суспільні тенденції розвитку та існування, нові життєві виклики першопричиною яких є зміна політичних тенденцій, соціокультурних змін. Загалом XXI ст. – це насамперед епоха цифровізації, всезагального доступу до отримання будь-якої інформації та всебічного залучення в онлайн-простір, що, своєю чергою, може все більше впливати на людину, коли йдеться про стрес. Особливістю людського організму та психіки є здібність до адаптації, яка сприяє покращенню психічного та фізичного стану людини у той чи інший момент. Нині розгорнення наукових поглядів про стрес є найбільш актуальною потребою для українців, адже ми проживаємо в умовах унікальної ситуації, повномасштабної війни на нашій території, як здавалося б, не могло статися. Найбільш критичним для порушення психіки людини можуть бути стресогенні чинники, оскільки їх результатом буде зміна психоемоційного стану людини. Такі чинники можуть бути доволі різноманітними незалежно від того, наскільки індивід включений в їхній контекст та наскільки довго перебуває в ньому. У статті будуть проаналізовані стресогенні чинники, їхній вплив на психоемоційний стан людини, оскільки постійний аналіз цих питань сприяє поверненню актуальності теми стресу у наукові дискусії задля розвитку розуміння глобального та українського контекстів причинно-наслідкових зв'язків формування та розвитку стресу за умови різних суспільних тенденцій та постійних викликів.

Ключові слова: психологія стресу, стрес, стресогенні чинники.

Yaremchyshyn Marko, Yakubovych Iryna. FORMATION AND DEVELOPMENT OF STRESS IN THE CONTEXT OF VARIOUS SOCIAL TRENDS AND CHALLENGES

Abstract. Today's dynamic world requires the development of ongoing scientific consideration of issues related to improving the understanding of human behavior and the individual's experience of certain situations that result in the deterioration of mental health and the development of mental disorders. One of the biggest current issues is stress and the causal relationship between its formation, experience, potential negative consequences and situational mental disorders caused by the adaptation syndrome. The modern world creates more and more reasons for an individual to experience and be disturbed. Especially when it comes to the latest social trends in development and existence, new life challenges, the primary cause of which is the change in political trends, socio-cultural changes. In general, the 21st century is primarily an era of digitalization, universal access to any information and comprehensive involvement in the online space, which in turn can increasingly affect a person when

it comes to stress. A feature of the human body and psyche is the ability to adapt, which helps to improve the mental and physical state of a person at a given moment. Currently, the development of scientific views on stress is the most urgent need for Ukrainians, because we live in a unique situation, a full-scale war on our territory, as it would seem, could not happen. Stressors may be the most critical for the disruption of the human psyche, as their result will be a change in the psycho-emotional state of a person. Such factors can be quite diverse, regardless of how much an individual is involved in their context and how long he or she has been in it. The article will analyze stressors and their impact on the psycho-emotional state of a person, as the constant analysis of these issues contributes to the return of the relevance of the topic of stress in scientific discussion, in order to develop an understanding of the global and Ukrainian contexts of the cause and effect relationships of the formation and development of stress in the context of various social trends and constant challenges.

Key words: stress psychology, stress, stressors.

Вступ. У сучасному світі активних змін і глобалізаційних процесів люди значно частіше стикаються з незліченною кількістю стресогенних чинників, що впливають на їхній психоемоційний стан. Надмірне інформаційне навантаження через цифровізацію, постійний швидкий доступ до новинних джерел через соцмережі та прискорений ритм життя продукують безперервний психологічний тиск на особистість та маси. Для благополучного функціонування в сучасному середовищі кожна особа ставить перед собою надто багато складних вимог, що вимагають високої стресостійкості. Наше суспільство щодня піддається стресу з різних сфер життя, що провокує поширення вигорання, тривожних станів, розладів харчової поведінки та навіть депресії. Умови, у яких проживає сучасна людина впродовж останнього десятиліття, значно змінили уявлення про розвиток стресу та доповнили список чинників, які його формують. Сьогодні кожна людина незалежно від віку чи статі щоденно стикається з чинниками зовнішнього середовища, дія яких виводить нервову систему з її звичного ритму функціонування. Нові чинники вимагають пошуку нових стратегій копіngu.

Сьогодні аналіз процесів формування та розвитку стресу в умовах актуальних суспільних тенденцій, зокрема глобалізації, міжнародних конфліктів, економічної нестабільності та цифрової залежності, а також виявлення їхнього впливу на психоемоційний стан особистості, стає більш складним за умови всебічності різноманітних чинників та їх зв'язку між собою. Саме тому постійне теоретичне узагальнення сучасних досліджень у сфері психології стресу та обґрунтування

необхідності пошуку ефективних стратегій адаптації людини до викликів сучасного світу потребують усе більше різноманітних наукових поглядів та розвитку цього питання.

Матеріали та методи. Психологи досліджують стрес уже не одне десятиліття, і актуальність його вивчення тільки росте з розвитком людської культури. Вивченню стресу присвячено роботи як вітчизняних, так і зарубіжних авторів (О. Бондарчук, С. Шевченко, В. Фурман, Г. Сельє, С. М. Саутвік, Дж. А. Бонанно). Так, у працях В. В. Фурман розглядається проблема стресу в умовах світових змін, наголошуючи на важливості соціального середовища та колективної динаміки у формуванні стресогенних реакцій [1].

До ключових стресорів сьогодення можна віднести: міжнародні конфлікти (війни), які наганняють людям почуття тривоги, безпомічності та страху; світову економічну нестабільність, що спровокована інфляціями, неоправданим рівнем зарплати та кризами; залежність від соціальних мереж; культуру продуктивності, нав'язану інфлюенсерами та іншими представниками медіапростору, яка сприяє формуванню нереалістичних стандартів; кібербулінг тощо. У контексті України також великими стресовими чинниками є мобілізація та міграція. Усі ці чинники не лише виснажують психіку людини, а й заважають її адаптації до наявних умов.

У зв'язку із цим проблема формування та розвитку стресу в умовах глобалізованого суспільства набуває особливої актуальності. Вивчення взаємозв'язку між суспільними тенденціями та психічним здоров'ям особистості є важливим кроком до розроблення ефективних стратегій профілактики й подо-

лання стресових станів у сучасному соціальному контексті. Тож питання формування та розвитку стресу в умовах сучасних суспільних тенденцій потребує детальнішого дослідження.

Існує низка досліджень, спрямованих на фактор діджиталізації як стресор, що провокує інформаційне перевантаження. Найпопулярнішим із них є праця Алени Бермес, написана у 2021 р., де вона аналізує наявні тематичні дослідження і зазначає, що в умовах недостатнього рівня критичного мислення особистість стає уразливою до маніпуляцій, що проявляється у підвищенні тривожності, агресивності, появи «тунельного мислення» та навіть психосоматичних розладів [2]. Надмірне використання Інтернету та соціальних мереж пов'язане з такими проблемами, як утома від соціальних мереж, проблемний сон, компульсивне використання соціальних мереж та поширення фейкових новин. Бермес підкреслює, що особистісна резильєнтність може істотно послабити вплив інформаційного перевантаження, стримуючи розвиток тривожності та зменшуючи ймовірність некритичного поширення фейків.

Українська науковиця В. В. Предко у своїх дослідженнях опирається на поняття життєстійкості як основного чинника подолання стресу в умовах війни. Життєстійкість – це здатність особистості витримувати стресові ситуації, зберігаючи свій внутрішній баланс без зниження успішності діяльності [3]. Аналізуючи роботи даної авторки, можна визначити, що стрес у період таких масштабних суспільних криз, як війна, постає не лише як негативна реакція на травмуючу подію, а й як механізм адаптації, що здатен призвести до посткризового зростання особистості [4]. У сильному дистресі, який виникає в умовах війни, у людини формуються такі позитивні якості, як оптимізм, самоповага, відчуття сили і впевненості в собі. Наукове дослідження В. В. Предко у співавторстві з В. Г. Панком на тему «Психологічні особливості посткризового розвитку українців у період війни» є вагомим внеском у розуміння того, як після травматичних подій людина здатна трансформувати

стрес у нові позитивні здібності, які в подальшому допоможуть їй долати труднощі [5].

У працях Дж. Бонанно розглядається здатність людини до психологічної стійкості (резильєнтності) у складних соціальних умовах, таких як війни, катастрофи, пандемії. Особливу роль він відводив адаптації до втрати [6].

Загалом аналіз наукових джерел свідчить про багатовимірність природи стресу в теперішності. Сучасні наукові дослідження стверджують, що його формування зумовлене не лише особистісними факторами, а й потужними зовнішніми впливами: геополітичними, економічними, соціальними та інформаційними.

Стрес – це звична реакція людського організму на сильний подразник, яка має на меті адаптувати нас до певної ситуації. Усі люди переживають стрес, але те, як вони реагують на нього, власне і визначає, чи він є негативним. Характер впливу стресу на людину залежить від багатьох чинників, серед яких можна вирізнити три найбільш важливі: інтенсивність стресу; його тривалість; індивідуальна сприйнятливості конкретної людини до даного стресора. Навіть одиничний супергострий стрес, викликаний, приміром, трагічною подією, може стати причиною серйозної хвороби й навіть смерті [7].

Загалом стресова реакція – це несвідомий захисний механізм, який дає змогу оцінити ситуацію та запускає низку фізіологічних процесів, які відповідають за виживання. Тобто в кризових умовах наш організм здатний діяти автоматично задля самозбереження. Загалом є три автоматичні реакції на стрес: бий, біжи, замри. Г. Сельє виділив три етапи розвитку стресу:

- 1) тривога;
- 2) резистентність (адаптація);
- 3) виснаження.

На першій стадії організм стикається з деякими подразнюючими чинниками середовища та намагається пристосуватися до них. На другій стадії відбувається адаптація до нових процесів. Але якщо стресор продовжує діяти довгий час, то відбувається виснаження гормональних ресурсів (третя стадія) і

зрив систем адаптації, у результаті чого процес набуває патологічного характеру і може завершитися хворобою чи смертю індивіда [7, с. 17].

Ця складна реакція впливає не лише на психіку, а й на тіло. І одна з головних мішеней для стресу – ендокринна система. Під час зустрічі зі стресором організм автоматично активує гіпоталамо-гіпофізарно-надниркову вісь, щоб виробляти додаткову дозу необхідних гормонів, таких як кортизол, норадреналін та адреналін. Своєю чергою, збільшення кортизолу призводить до дисбалансу гормонів щитовидної залози (Т3, Т4).

Кожна подія, що потребує від людини зміни звичного способу життя і додаткових витрат енергії, є потенційно стресовою. Найчастіше стрес викликають неприємні події, особливо якщо вони непередбачені й перебувають поза зоною нашого контролю. Ми відчуваємо стрес, коли потрапляємо в сумнівні або двозначні ситуації, коли переживаємо міжособистісні конфлікти. Стреси бувають гострими й хронічними, що накопичуються поступово. Отже, варто детальніше розглянути стресогенні чинники, що формують стрес у сучасної людини. До найбільш травматичних стресів справедливо можна віднести стрес, спричинений війною. Саме війна торкається усіх сфер життя людини: сім'ї, фінансів, здоров'я, духовності, дозвілля тощо. Війна наповнена чималою кількістю викликів для людської психіки. Життя під час війни щоденно піддається різним стресорам: загроза власному життю, можлива втрата близьких, обмеження свободи, вимушене переміщення, невизначеність майбутнього тощо. І це все в сукупності на тлі незадоволених базових фізіологічних потреб. У разі якщо людина не адаптується до таких умов, є ймовірність розвитку стресу і хронічної тривоги, порушення сну, емоційного виснаження і часто посттравматичного стресового розладу [8].

Одним із найбільш значущих стресогенних чинників у сучасному соціумі також виступає економічна криза, що проявляється у зростанні безробіття, інфляції, зниженні купівельної спроможності та поширенні практики

несправедливої оплати праці. Утрата джерел прибутку, боргові зобов'язання, зниження рівня життя та неможливість забезпечити базові потреби формують у людини відчуття власної неефективності, тривалої тривоги та безнадійності. На фізичному рівні економічний стрес корелює з підвищеним ризиком серцево-судинних захворювань, розвитком депресивних станів, розладами сну, а також зловживанням психоактивними речовинами як формою саморегуляції. Дослідження також свідчать, що в умовах фінансової нестабільності зростає кількість конфліктів у родині та на роботі, погіршується емоційний клімат у міжособистісних відносинах, що посилює загальний рівень соціального стресу.

Популярна тенденція останнього десятиліття – культура продуктивності, або ж «гонитва за успіхом», що активно транслюється через медіапростір і соціальні мережі. Її суть полягає у надмірному акценті на досягненні результатів, професійній ефективності, багатозадачності та безперервному самовдосконаленні як мірі особистісної цінності. Хоча помірний рівень стресу дійсно може слугувати стимулом для зростання, хронічний тиск досягнень, постійне соціальне порівняння, нормалізація перепрацювань та стигматизація відпочинку (відчуття провини за відпочинок) спричиняють значний психологічний дистрес. Вони призводять до апатії, вигорання, тривожних, депресивних розладів, хронічної втоми і можуть навіть призвести до суїцидальної поведінки. Особливо тривожним є приклад Японії, де культура надмірної праці спричинила появу терміна «кароші» – смерть унаслідок перепрацювання, що визнано серйозною соціальною проблемою на державному рівні.

Результати. Стрес як адаптаційний синдром тісно вплетений в існування сучасної людини. Постійні нові виклики, або, іншими словами, стресочинники, запускають в організмі індивіда невідворотний механізм. Кожен сприймає стрес по-своєму, залежно від попереднього схожого досвіду та суб'єктивного/об'єктивного сприйняття. Оскільки кожна ситуація або серйозна, травматична для психіки зміна сприйняття навколишнього світу

та процесів у ньому, яка потребує витрати енергії, за визначенням убачається як потенційно стресовою, то їх проживання потребує додаткових внутрішніх ресурсів, у пошуку яких людина використовує різні практики та техніки задля регуляції. Важливо у цьому процесі приділити увагу тому, що, шукаючи відсторонення від стресочинників, людина може залучатися в медіапростір, наслідком чого може бути підвищена тривожність, яка підживлює стрес.

Сучасні попукультурні тенденції постійного особистісного розвитку формують у людини переживання на тлі конкуренції, результатом чого індивід, залучений у цей простір, може відчувати невпевненість у собі. Разом із тим у таких людей може розвиватися комплекс неповноцінності, оскільки постійне тривожне порівняння себе з іншими не лише підживлює тривожність, а й формує викривлене уявлення про себе, навколишній світ та свої можливості. Загалом ці сучасні тенденції сприяють розвитку стресу. Культурні тенденції можуть бути різними, наприклад в азійських країнах панують загострені переживання, пов'язані з успішністю. У Японії підлітки часто стикаються з проблемами соціалізації та самотності, що провокує тривожні тенденції щодо суїцидальної поведінки. Однією з причин такої актуальної суспільної проблеми Японії є фактор подій часів Другої світової війни, коли на них була скинута ядерна бомба. Аналіз сучасних культурних тенденцій цієї країни може певною мірою дати розуміння того, як себе колективно відчуває суспільство, особливості колективної сублімації та поствоєнні пролонговані наслідки. Загалом соціумам усіх країн, які відчули наслідки агресивної війни Другої світової, притаманне в поствоєнний період формування певних культурних проявів. Наприклад, у японців це проблематика суїциду і самотності, у Німеччині – особливо загострене бажання уникати будь-яких конфронтацій на суспільному та політичному рівнях, а в Україні до певного періоду прагнення зберегти встановлені суспільно-політичні узгодження панувало як концепція спільного державного україноцентричного простору.

У наших реаліях попри сформовані політично-соціальні принципи, економічну кризу та нових суспільних викликів головне місце займає фактор сучасної агресивної війни, який в будь-якому разі суттєво впливає на стрес та його проживання. Аналізуючи сучасні тенденції проживання війни в Україні, науковці, беручи до уваги актуальні дослідження з тематики переживання стресу, тривоги і депресії під час війни в Україні, відзначають, що це питання недостатньо вивчене [9].

Попри звичні стресори та проблеми адаптації до нових культурних віянь фактор війни серйозно вносить свої корективи. Навіть беручи до уваги те, що стрес сам по собі може бути суб'єктивним або об'єктивним, він усе одно значною мірою впливає, насамперед, на виснаження людини, що проявляється у надмірній тривожності та депресії. Незалежно від того, чи людина стикнулася з війною напям, вона все одно буде її відчувати, що може формувати залежності. Травматичний стрес, спричинений війною, найбільше впливає на дітей та підлітків, формування яких відбувається в умовах постійного напруження та непередбачуваності майбутнього. Відповідно, це спричинить суспільні проблеми в майбутньому, серед яких можуть бути поширена апатія, депресія, тривожні стани. Актуальності набуватимуть проблеми соціалізації, комфортного відчуття себе у світі та підвищеної тривожності. У сукупності такі особистісні риси зможуть проявлятися у деструктивних проявах.

Висновки. Отже, одними з найбільших стресогенних чинників є економічна нестабільність, культурні прояви, війни та соціальна взаємодія. У сукупності ці чинники підживлюють як гострий, так і хронічний стрес. Задля подолання таких негативних чинників організм мобілізується та намагається саморегулюватися, що впливає на поведінковий апарат людини та його зміну. Разом із тим стрес буває конструктивним, що провокує швидку адаптацію до попередньо незручних умов та покращує діяльність людини.

Формування стресу та його розвиток – це унікальний процес. Поєднання фізичних та

психологічних проявів робить цей адаптивний синдром найбільш небезпечним, із чим може стикнутися психіка та організм людини. Стикаючись із новими незвичними ситуаціями, в індивіда запускається невідворотний процес, який супроводжується деструктивними, тривожними проявами. Основні положення концепту стресу висунув Г. Сельє, який уперше приділив увагу цьому явищу, результатом чого є стійка позиція щодо етапів розвитку стресу, які поділені на тривогу, резистентність та виснаження. Завдяки його структурному підходу є розуміння того, як

механізм стресу функціонує з навколишніми подразниками, серед яких новітні тенденції та виклики. Варто зазначити, що навколо феномену стресу не вироблено уніфікованої концепції, що виражається у складності визначень та понять, проте є розуміння базових процесів, що розвиває наукові прогнози із цієї теми. Саме тому це питання буде постійно гостро актуальним, оскільки стрес супроводжує людину в різних ситуаціях протягом життя, – від незвичних побутових питань до соціальних стресогенних чинників та новітніх тенденцій.

Список використаних джерел:

1. Фурман В., Рева О. М. Психологічні особливості управління стресом в умовах суспільних трансформацій. *Габітус*. 2021. № 27. С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.26>
2. Bermes A. Information overload and fake news sharing: A transactional stress perspective exploring the mitigating role of consumers' resilience during COVID-19. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 2021. Vol. 61. Article 102555. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102555>
3. Власюк Н. Життєстійкість як необхідна компетенція для життя. *JustUkr*. URL: <https://www.justukr.com/blog/zhittestijkist-yak-neobhidna-kompetentsiya-dlya-zhittya> (дата звернення: 14.04.2025).
4. Предко В. В., Сомова О. О. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2022. Т. 33(72). № 4. С. 89–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/16>
5. Панок В. Г., Предко В. В. Психологічні особливості посткризового розвитку українців в період війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2024. № 2. С. 137–142. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.27>
6. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*. 2004. Vol. 59(1). С. 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
7. Овчаренко О. Ю. Психологія стресу та стресових розладів : навчальний посібник. Київ : Університет «Україна», 2023. 266 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/naukovi_vydannia/psihologija_stresy_2023_compressed.pdf
8. Хаустова О. О. Тривожно-депресивні розлади в умовах дистресу війни в Україні. *Здоров'я України. Тематичний номер «Неврологія. Психіатрія. Психотерапія»*. 2022. № 4(63). С. 22–24. URL: <https://health-ua.com/article/71710-trivozhnodepresivn-rozladiv-vumovah-distresu-vjnvukran>
9. Kurapov A., Danyliuk I., Loboda A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T., Predko V. Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1190465>

References:

1. Furman, V., & Reva, O. M. (2021). Psyholohichni osoblyvosti upravlinnia stresom v umovakh suspilnykh transformatsii [Psychological features of stress management in the context of social transformations]. *Habitus*, 27, 151–155. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.26> [in Ukrainian].
2. Bermes, A. (2021). Information overload and fake news sharing: A transactional stress perspective exploring the mitigating role of consumers' resilience during COVID-19. *Journal of Retailing and Consumer Services*. Vol. 61. Article 102555. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102555> [in English].
3. Vlasjuk, N. Zhyttestijkist yak neobkhidna kompetentsiia dlja zhyttia [Resilience as a necessary competence for life]. Retrieved from: <https://www.justukr.com/blog/zhittestijkist-yak-neobhidna-kompetentsiya-dlya-zhittya> [in Ukrainian].
4. Predko, V. V., & Somova, O. O. (2022). Vplyv viiny na zminu rivnia stresu ta stratehii zberezhenia zhyttestijkosti ukrainsiv [The impact of war on changes in stress levels and strategies for preserving the

vitality of Ukrainians]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia*. Vol. 33(72). No. 4, 89–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/16> [in Ukrainian].

5. Panok, V. H., & Predko, V. V. (2024). Psykholohichni osoblyvosti postkryzovoho rozvytku ukraintsiv v period viiny [Psychological features of post-crisis development of Ukrainians during the war]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia*, 2, 137–142. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.27> [in Ukrainian].

6. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20–28. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20> [in English].

7. Ovcharenko, O. Yu. (2023). Psykholohiia stresu ta stresovykh rozladiv: navch. posib. [Psychology of stress and stress disorders: a textbook]. Universytet “Ukraina”, 266 p. Retrieved from: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/naukovi_vydannia/psihologija_stresy_2023_compressed.pdf [in Ukrainian].

8. Khaustova, O. O. (2022). Tryvozhno-depresyvni rozlady v umovakh dystresu viiny v Ukraini [Anxiety and depressive disorders in the context of war distress in Ukraine]. *Zdorov'ia Ukrainy. Tematychnyi nomer “Nevrolohiia. Psykhatriia. Psykhoterapiia”*, 4(63), 22–24. Retrieved from: <https://health-ua.com/article/71710-trivozhnodepresivn-rozladi-vumovah-distresu-vjivukran> [in Ukrainian].

9. Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1190465> [in English].

ЗМІСТ

Вавринів Олена Степанівна, Яремко Роман Ярославович ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ ПОЗАШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ.....	3
Католик Галина Вікторівна, Ткачук Таїсія Анатоліївна, Шаталова Альона Олегівна СТРУКТУРНІ МЕХАНІЗМИ СТАВЛЕННЯ ТА УЯВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ СТОСУНКУ ЛЮДИНИ З ВІЙНОЮ.....	10
Кісінь Зоряна Романівна ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ.....	19
Ковальчук Зоряна Ярославівна, Завацька Наталія Євгенівна ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР.....	28
Ковальчук Зоряна Ярославівна, Лялюк Галина Миколаївна ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В НАУЦІ ДО ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УПРАВЛІНСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЗАГРОЗ.....	37
Мачинська Наталія Ігорівна, Бохонкова Юлія Олександрівна ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ОСОБИСТІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА.....	45
Рудінська Олена Володимирівна, Дружкова Ірина Сергіївна, Васькова Альона Олександрівна ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВІЙНИ.....	52
Ташматов Вячеслав Абдуллайович, Папінян Вікторія Валентинівна, Ремська Софія Євгенівна ПОРІВНЯННЯ ВПЛИВУ «ПОЗИТИВНОГО КЛІМАТУ» НА МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ В СТУДЕНТСЬКІЙ ГРУПІ ТА В ЗГРАЇ ТВАРИН.....	60
Угрин Ольга Георгіївна, Южека Роман Сергійович ЗНАЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТУДЕНТСЬКУ МОЛОДЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	68
Хабайлюк Валентина Василівна МОДА І СТИЛЬ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ.....	76
Яремко Роман Ярославович, Бохонкова Юлія Олександрівна, Вавринів Олена Степанівна, Пелешенко Олена Вікторівна СТРАХИ У ДІТЕЙ З ОНКОГЕМАТОЛОГІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ: ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПСИХОКОНСУЛЬТАТИВНА ДОПОМОГА.....	83
Яремчишин Марко Михайлович ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛІДЕРІВ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ГРУП.....	90
Яремчишин Марко Михайлович, Якубович Ірина Андріївна ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СТРЕСУ ЗА УМОВИ РІЗНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРЕНДЕНЦІЙ І ВИКЛИКІВ.....	97

CONTENTS

Vavryniv Olena, Yaremko Roman THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN THE MANAGEMENT OF PERSONNEL OF AN OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION: PSYCHODIAGNOSTIC TOOLS.....	3
Katolyk Halyna, Tkachuk Taisia, Shatalova Aliona STRUCTURAL MECHANISMS OF ATTITUDE AND PERCEPTION IN THE CONTEXT OF HUMAN RELATIONSHIP WITH WAR.....	10
Kisil Zoriana THEORETICAL ANALYSIS OF PERFECTIONISM AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON.....	19
Kovalchuk Zoriana, Zavatska Natalia PSYCHOLOGICAL REHABILITATION AND RESTORATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF FORCE STRUCTURE SPECIALISTS.....	28
Kovalchuk Zoriana, Lialiuk Halyna THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN SCIENCE TO THE FORMATION OF CORPORATE CULTURE AS A MANAGEMENT MECHANISM FOR ENSURING THE SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE IN CONDITIONS OF THREATS.....	37
Machynska Nataliia, Bohonkova Yuliya PERFECTIONISM AS A PERSONAL CHARACTERISTIC OF A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKER.....	45
Rudinska Olena, Druzhkova Iryna, Vaskova Alyona PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF GENDER EQUALITY FORMATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL TRANSFORMATION AND WAR.....	52
Tashmatov Viacyeslav, Papinyn Viktoriy, Remska Sofiya COMPARISON OF THE INFLUENCE OF “POSITIVE CLIMATE” ON INTERPERSONAL RELATIONS IN A STUDENT GROUP AND IN A FLOCK OF ANIMALS.....	60
Uhryn Olha, Yuzheka Roman THE MEANING OF ADAPTATION AND ITS IMPACT ON THE STUDENT MODEL IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	68
Khabaylyuk Valentyna FASHION AND STYLE AS A MEANS OF COMMUNICATION.....	76
Yaremko Roman, Bohonkova Yulia, Vavryniv Olena, Peleshenko Olena FEARS IN CHILDREN WITH ONCOHEMATOLOGICAL DISEASES: AGE-RELATED FEATURES AND PSYCHOCONSULTATION ASSISTANCE.....	83
Yaremchyshyn Marko FEATURES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL RESPONSIBILITY OF LEADERS OF ORGANIZATIONS AND SOCIO-CULTURAL GROUPS.....	90
Yaremchyshyn Marko, Yakubovych Iryna FORMATION AND DEVELOPMENT OF STRESS IN THE CONTEXT OF VARIOUS SOCIAL TRENDS AND CHALLENGES.....	97

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Т. О. Клименко*

Підписано до друку **24.12.2024** р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,32. Зам. № 0625/517.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.